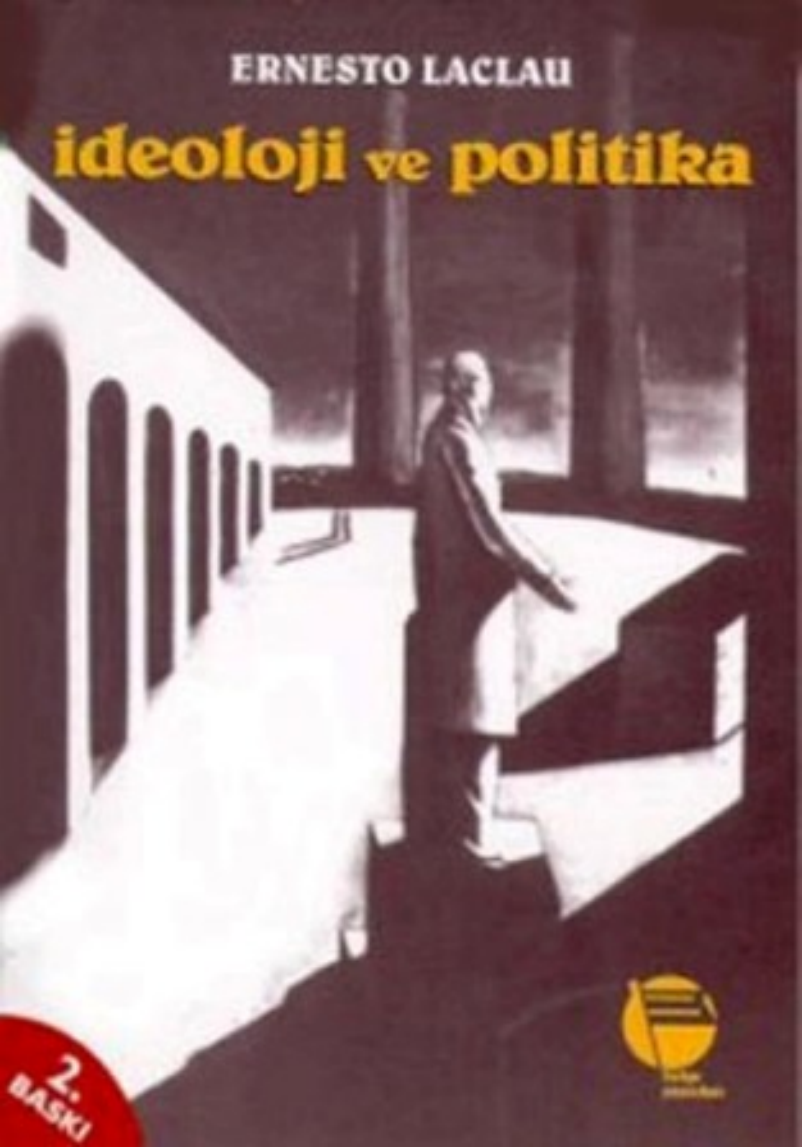
ERNESTO LACLAU

ideoloji ve politika

2. BASKI

Ernesto Laclau

İDEOLOJİ VE POLİTİKA

Türkçesi :
Hüseyin SARICA

belge
yayınları

BELGE YAYINLARI : 33
Birinci Baskı : Ekim 1985

İDEOLOJİ VE POLİTİKA

© 1977 Ernesto Laclau
Türkçesi: Hüseyin Sarıca
Düzelti: Kamil Sevinc. S.

İç / Kapak Baskı
Güler Ofset

Kapak, Tasarım
Yusuf Aslan
İç / Kapak Montaj
Adım Grafik

Cilt
Güven Mücellithanesi

Birinci Baskı Ekim 1985
İkinci Baskı: Temmuz 1998

BELGE ULUSLARARASI YAYINCILIK
Divanyolu Caddesi Binbirdirek İşhanı
No: 15-4 Sultanahmet / İstanbul
Tel / Faks: (0212) 517 44 53 / 638 34 58

Ernesto Laclau, **Politics and Ideology in Marxist Theory / Capitalism, Fascism, Populism,** New Left Books, London 1977 / Kapak Düzeni : Pano Grafik / Kapak Resmi : Chirico Dizgi, Baskı ı Doğuş Matbaası / BELGE YAYINLARI, Nuruosmaniye Cad. Atasaray İşhanı No. 406 Cağaloğlu - İSTANBUL

ALMANCA BASKIYA ÖNSÖZ

Elinizdeki kitap ilk kez 1977 yılında İngilizce olarak yayınlandı. Bazıları daha önce, 1960'larda yayınlanan ve bu kitabı oluşturan makaleler, eklemlenme *olgusunun hangi değişik biçimler aldığı konusuna dikkat çekmek istemektedir: Değişik üretim tarzlarının kapitalist dünya sistemi ile birleşebilirliği; ekonomik biçimlerin yalnızca tetkikinden yola çıkarak, siyasi / olgunun/nin özgüllüğünün kuramsal olarak inşa edilmesinin olanaksızlığı; faşizmin yada popülizmin basit bir sınıfsal temele indirgenemeyeceği. Bu makalelerin dayandığı kuramsal düşünceleri belirleyen aynı zamanda, hem Avrupa'daki durum, hem de Latin Amerika'daki durum ile ilgili olan siyasi bir sorunsaldır. Avrupa'da savaş sonrasında görülen yaygın neokapitalist genişleme, siyasi ve ideolojik biçimlerin öylesine doğalcılaşmasına yolaçmıştı ki, bunların kapitalist yeniden üretim süreci ile eklemlenmelerinin sadece ampirik tespiti (ile kalınması), bunları* özde *kapitalist olarak görme sonucuna götürüyordu. Türetme tartışması* (Ableitungsdebatte) *belki de bu görüşün aşırı bir biçimiydi; değişik mantıksalcı ve işlevselci modeller kendilerini toplumsal olgular arasındaki ilişkinin paradigmaları olarak takdim ediyorlardı ve bunlarda eklemlenmeci pratiklerin özgüllüğü dıştalanmaktaydı. Böylelikle «hegemonya» kavramı siyasi tahlil açısından bütün önemini yitirmiş oluyordu. Latin Amerika'da solun geleneksel Avrupa-merkezli fikirleri de Avrupa'daki sürece özgü eklemlenme biçimlerini özsel paradigmalar olarak görme ve Latin Amerika gerçeğiyle*

mukayesede bu gerçeği bir tesadüf yada bir sapma olarak görme eğilimindeydi. Bu iki şekilde oldu: ya konjontürel ve özgül (olgu), tanım icabı kavramsal düzlemden uzaklaşan ampirik ve geçici bir malzeme (Materie) *olarak kavrandı; yada tarihsel özgüllük Avrupa gerçeği için düşünülmüş kategorilerle özdeşleştirildi — tabii bu özgüllüğü feda edip kategorileri soyut fetişlere dönüştürme pahasına. Böyle bir noktaya gelindikten sonra, soyutu gerçeğin özü olarak görmek, ve tarihsel özgüllüğü salt bir görüntü biçimine indirgemek, sık sık atılan bir adım oldu.*

Buna karşılık elinizdeki kitap ilerde sayacağımız ilkelere dayalı başka bir görüş önermek isteğindeydi: 1) Marksist tahlilin klasik birimleri özdeşlik tümceleriyle çalışmaktadır —örneğin, toplumsal aktörler-sınıflar—, bu tümcelerl nihai *birimler olarak irdelemek mümkün değildir. Yani bu birim* —soruşturulmaz bir hakikat *(bir tarih) olmaktan uzak olduğu sürece—* kuramsal bir sorunu içermektedir: *ayırdedici vasıflar topluluğundan (leıbuistik de sözü edilen «distinkt vasıflar») yola çıkarak birimin inşa edilmesi sorunsalı. 2) Zorunlu yada paradigmatik olmaktan oldukça uzak bulunan bu ayırdedici vasıflar birliği, bir eklemlenmenin, yani nesneyi çağrışımcı biçimde inşa etme için verilen bir mücadelenin sonucudur (örneğin, milliyetçilik herhangi bir sınıfın* zorunlu *üstyapısı değildir, aksine hegamonik bir mücadelenin sonucu olarak, farklı sınıfların birbirinden ayrı parçalar halinde birlikteliği içinde görünmektedir). 3) Hegamonya, ekonomik altyapı düzeyinde önceden kurulmuş herhangi bir toplumsal aktörün görevi değildir, aksine her toplumsal aktör hegamonyal inşa sürecinden geçerek oluşur. 4) Sosyal bağlantıların zorunlu karakterinin çözülmesi, böylece, burjuva toplumun yapısının radikal biçimde bozulması (Dekonstruktion) olanağını açar, ve aynı zamanda sosyalizmin hegemonyal bir inşa süreci olarak kavranışını zorunlu kılar: hiçbir «doğa yasası» kapitalizmden sosyalizme geçişi garantilemez.*

Bu kitabın İngilizce ve Almanca baskısı arasında 4 sene geçti ve bu zaman dilimi iki açıklama (precision) *yapmayı zo-*

runlu kılıyor. Birincisi, Avrupa'daki ortam bu zaman dilimi içinde oldukça değişime uğradı. Dünya çapındaki durgunluğun siyasi sonuçları bütün şiddetiyle kendini gösteriyor: İkinci Dünya Savaşı sonrasında refah devletinin kurulmasına eşlik eden «sosyal demokrat» uzlaşmanın (concensus) gittikçe aşınması; kitlelerin «fedakarlığının» (Gemeinsinn) *dönüştürülmesine dayalı, yeni bir hegemonyal bloğu sağlamlaştırmağa çalışan sağ-popülizmin yükselişi (Thatcher, Reagan, Strauss); soldaki değişimler —Fransa'da Mitterand'ın zaferi, İngiltere'de İşçi Partisinin radikalleşmesi, Yunanistan'da PASOK'un ilerlemesi— sosyal demokrat korporatizmin krizini ve popüler-hegemonyal yeni yönelimlerin başlangıcını muştulayabilir. Bu değişimler son iki bölümde incelenen sorunları güncelleştiriyor, çünkü bu bölümlerde Avrupa solunun dar sınıfsal yönelişinin* (orientation) *tehlikeleri ve eksikleri açığa çıkarılmaktadır ve çalışan kitlelerin geniş katılımı ile gerçekleştirilecek hegemonyal bir siyasetin zorunluluğu açıklanmaktadır.*

İkincisi, geçen dört yılın benim düşüncelerimi de etkilemiş olmasından ileri geliyor: bu denemelerin genel *siyasi ve kuramsal yönelişinde birşey değiştirmemiş olsam da, burada yapılan bazı tahlilleri bugün yetersiz bulmaktayım. Kanımca, özellikle faşizm ve popülizm incelemelerinde, geleneksel marksist sınıf kavramını harfiyen benimsedim ve hegemonyal güç olarak yalnızca sınıfların kurulabileceğini varsaydım. Bazı yeni çalışmalarımda bu betimlemeyi değiştirdim. Ve hegemonya sorununun yeni bir saptaması Chantal Mouffe ile birlikte hazırladığım kitabın ana konusunu oluşturuyor. Yine de Almanca baskı için makaleleri eski halinde bırakmayı tercih ettim. Avrupa yaşamının önemli bir anında, Alman solunun kuramsal tartışmalarına ve siyasal tartışma bir katkıda bulunursa, mutlu olurum.*

Ernesto Laclau — Londra, Temmuz 1981

GİRİŞ

Çocukluktan beri sırtını bir mağaranın girişine vermiş insanlar dış dünyayı göremezler. Mağaranın iç duvarında başka insanların gölgeleri yansır ve mağara sakinleri bu insanların sesleriyle gölgeleri arasında bir bağlantı kurarak, seslerin bu gölgelerden çıktığı sonucuna varırlar. Ancak mahpuslardan biri kaçmayı başarır ve seslerin gerçek kaynağını algılar. En sonunda mağaradan çıkar, gün ışığını görür. İlk önce güneşten gözleri görmez, fakat daha sonra alışır ve kazandığı görme gücü daha önce nasıl bir yanılsama içinde yaşadığını anlamasını mümkün kılar.

Plato'nun mağara eğretilemesi tarihte ilk kez olarak, bir *eklemlenme teorisini* içerir. Sağduyu (common sense) söylemi, *doxa*, kavramların, birbirlerine yapılarında varolan mantıkı ilişkilerle değil alışkanlık ve düşüncenin bunlar arasında oluşturduğu çağrışımcı ve uyandırıcı bağlarla basitçe bağlandığı yanıltıcı bir eklemleme sistemi olarak gösterilir. Plato'nun kırmaya çalıştığı da tamamen bu eklemlenmeler toplamının (ensemble) sistematik karakteridir. Diyaloglarında, (bugün ideolojik söylem diyebileceğimiz) sağduyu söyleminin birliği, her bir kavramın «açıklığa kavuşturulmasına» yol açan eleştirel bir süreçle ayrıştırılmıştır. Eleştiri, kavramlar arasındaki salt düşünce ve alışkanlık kalıntılarından ibaret bağlantıların kırılmasını içerir. Zira bu kavramlar çağrışımcı ilişkilerinin gerisinde filozofun (Plato) ayrıcalıklı görüşünün getirdiği köklü bir paradigmatik tutarlılık sergilerler. O halde bilgi, bir kopma operasyonunu öngerektirmektedir: fikirlerin aldatıcı bir zorunluluk biçiminde bağlanmış göründükleri çağrışımcı alanlarla eklemlenmelerinin ayrıştırılması. Bu bizim, daha sonra bu fikirlerin doğru eklemlenmelerini yeniden inşa etmemizi mümkün kılar.

Bu ikili hareket -alışkanlık yoluyla kurulmuş eklemlenmelerin görünürdeki aşikarlığından bir kopuş ve kavramların basit analizi suretiyle temel paradigmatik ilişkilerin bulunması çabası- öteden beri Avrupa düşüncesinin tipik ve sürekli bir özelliğini oluşturmaktadır. Avrupa düşüncesi, kendi kurum, adet ve düşünce alışkanlıklarını bağıntılaştırmanın bir yöntemi olarak Descartes'in «metodolojik dağınıklığından» 18. y.y. ın «soylu vahşet» ine başvurulmasına, yada varolan toplumsal düzene eleştirel paradigmalar bulma uğruna eski İran ve Çin'deki Aydınlanmacı araştırmalara kadar değişik kültürlerin yüzleştirilmesini giderek daha fazla kullanmak zorunda kalmıştır.

Böylece, burjuvaziye göre, olanaklı herhangi bir toplumun soyut koşullarını tanımlayan kavramların bu koşulların yerel olarak içinde gerçekleştiği somut biçimlerle zorunlu eklemlenişi kayboldu. Örneğin, Avrupa'da eğemen (hegemonic) bir ideoloji olarak mutlakiyetin çökmesinde durum buydu. Mevcut toplumsal düzenin, özel mülkiyetin ve burjuvazinin topluluğun tam olarak varoluşuyla özdeşleştirdiği diğer ilkelerin savunulması monarşi kurumuna giderek daha az bağlı göründü: Mutlakiyetin politik söyleminin özünü oluşturan, bu iki şey arasındaki özdeşleştirme, Plato'nun mağarasındaki seslerle gölgeler arasındaki ilişki gibi çözülmeye başladı. Belirli bir noktadan sonra monarşi yanlısı olmaksızın muhafazakar olmak mümkün hale geldi; her ne kadar bu ilke arasındaki bağları kırmak ve bu kopuşu açık bir politik söylem gerçeğine dönüştürmek, Fransa'da, bir asırdan daha fazla zamanı gerektirmişse de. Aynı şekilde, «örgütlü ekonomik topluluk» kavramının, egemen ideolojik söylem içerisinde ekonomik liberalizmin temel ilkeleri ile eklemlenmesi de uzun bir zamanı gerektirdi. Adam Smith'in «görünmez eli» çağdaşları için açık olmaktan çok uzaktı. Son olarak demokrasi kavramını «ayak takımı-yönetimi»nin olumsuz çağrışımlarından kurtarmak ve liberal politik söylemle giderek daha fazla eklemlenen olumlu bir kavram haline dönüştürmek, 19. y.y. boyunca birbirini sırayla izleyen tüm bir devrimler ve karşı devrimler sürecini gerektirmiştir.

Avrupa'da söylemin «ideolojik» eklemlenmesini kırmayı amaçlayan bu ardarda çabalar kuşkusuz kavramların giderek daha fazla «açıklık kazanma»sına yol açtı. Siyaset kuramının sözleşme kavramını kendisine temel alması gibi, klasik ekonomi politik de bu soyutlama sürecinden doğdu. Ne varki, kavramların soyut karakteriyle, onların o ana kadar eklemlendiği ideolojik-çağrışımcı alanın giderek daha fazla birbirinden ayrılması zamanla tam tersi bir hataya; herhangi bir çağrışımcı eklemlenmeden ayrılmış kavramların, sezinsel söylemin dışında mantıki niteliklerinin basit bir açınlanmasıyla, gerçekliği bir bütün olarak yeniden inşa edebileceği şeklinde bir varsayıma yol açtı. Plato'dan Hegel'e, batı felsefesinde süregiden ussalcı hevesti bu. Şayet *doxa*'nın düzeyi her mümkün anlamı özümleyen ve eklemleyen devamlı bir doku oluşturuyorsa, felsefenin düzeyi de bu dokunun bütünlüğünü *zorunlu bir sıra içinde ve ussal bağlar aracılığıyla*, yeniden kurmayı amaçlar. Gerçekte en üst noktada, felsefi bilgi platonik ikiciliği özümlemeye çalıştı: Hegel'e göre, görünüş öz'ün bir an'ıdır (momentidir). Hegel'in diyalektiğinde öz'ün bir an'ı olarak yeniden özümlenen veya Plato'nun diyalektiğinde indirgenemez ikiciliğin bir kutbu olarak kristalize olan söylemin çağrışımcı eklemlenmeleri, felsefenin kavramları kendi içlerinde yeniden inşa ederek karşı çıkmaya çalıştığı antagonistik referans noktasını oluşturdu. Eğer kavramlar, *Doxa*'nın düzeyinde mantıki muhtevalarına dışsal, biçimsel ilkelerle eklemlenmiş görünüyorsa, felsefe bu kavramların mantıki niteliklerini onları kavramlar olarak açıklayan yegane ilkeler haline getirdi. Felsefe dahası bu ilişkilerin sistematik özelliğini ve bunlar vasıtasıyla *Doxa*'nın söylemini nitelendirecek genişlikte bir sistemin yeniden inşa edilebileceğini varsaydı. Kavramların bir paradigma çerçevesinde özsel bütünlükleri temelinde yeniden eklemlenmeleri gereken süreç buydu. Dolayısıyla, eklemlenmenin ayrıştırılması doğrultusundaki tüm çaba zorunlu paradigmatik bağlantılar önermesinin (postulation) sadece başlangıcıydı. Sonuçta, daha sonra paradigmaları terkeden ve entellektüel çabayı tarihi olarak *verili* çeşitli eklemlenmeleri betimlemeyle sınırlayan bir görelilik (re-

lativism) geliştiğinde, buna kaçınılmaz şekilde eşlik eden şey böylesi bilgi hakkında artan bir şüphecilikti.

Bir yandan bu kavramların gerekli paradigmatik bütünler içine yeniden eklemlenmesinin imkansızlığını ileri sürerken diğer yandan da bilimsel yaklaşımı kabul eder ve bu kavramların «açıklığa kavuşturulmasını» -yani herhangi bir çağrışımcı eklemlenmeyi dışlamayı teorik uygulamanın asli görevi olarak benimsersek ne olur? Bu bakış değişikliğini üç temel sonuç izler. Birincisi her kavramın diğerleriyle zorunlu bir ilişkisinin olmayacağıdır. Dolayısıyla, bu kavramlardan sadece birinden hareket ederek sistemin bütünselliğini yeniden inşa etmek mümkün değildir. Diğer bir deyişle sistematik bütünler aralarında mantıki bağlar bulunmayan kavramların eklemlenmesine dayanır. İkinci olarak, farklı kavramsal yapılar arasında katıksız tümdengelimci bir süreç yoluyla birinden diğerine geçebileceğimiz biçimde zorunlu ilişkiler kurmak mümkün değildir, ancak bunların eklemlenmelerine imkan verecek koşulların oluşturulması mümkündür. Dolayısıyla üçüncü olarak da, somuta bir kestirimleme (approximation), sadece bir kavramsal bütünün mantıki niteliklerinin basit bir sergilenişini değil, giderek daha karmaşıklaşan kavramsal eklemlenmeleri önvarsayar. Sonuç olarak, analiz somutlaştıkça, daha fazla teorik hüküm içermelidir. Teorik hükümlerde (determination) öz'ün kendini açığa sermesinde (self-unfolding) zorunlu anlar olmayıp, ayrı ayrı kavramsal oluşumlar olduklarından, somuta doğru teorik bir kestirimleme ön koşulu, kavramları çağrışımcı eklemlenmelerinden kurtaran tedrici (progressive) bir soyutlama sürecini içerir.

Teorik pratik, tartışmış olduğumuz bu iki engel tarafından büyük ölçüde engellenmiştir: Sağduyu söylemi düzeyinde kavramların çağrışımcı eklemlenmesi ve bunların temel paradigmalara uslamsal eklemlenmeleri. Bu kitaptaki makaleler, bu engellerin birleşerek Marksist teori açısından doyurucu olmayan bir olaylar durumu oluşturduğu inancıyla yazılmıştır. Ayrıca Della Volpe'den Althusser'e dek en son Marksist düşüncenin de bizim bu ciddi zorlukları yenmemizi mümkün kılacak, bilimsel bir Marksizm yorumu için

koşulları oluşturmaya başladığı inancını da taşıyorduk. Engellerin bu bileşiminin nasıl işlediğini görmek için ideolojik söylemin çağrışımcı eklemlenmeleri sorununa bakalım. Marksist teorik pratik, tarihsel olarak sosyalist siyasi pratiğine bağlandığı ölçüde, politik söylemin çağrışımcı eklemlenmeleri otomatik olarak teorik belirlemeler haline dönüşme eğilimi göstermiştir. Örneğin «kapitalist» kavramını alın. Bu kavramın Marksist teoride tanımlanmış bir teorik statüsü vardır: Kapitalist üretim tarzını meydana getiren üretim ilişkilerinin kutuplarından bir tanesidir. Şimdi, bu yapısal ilişkinin taşıyıcıları olan bu ajanlar (agents) aynı zamanda sınıf pratikleri tarafından biraraya eklemlenmiş ilişkiler ve çelişkiler çeşitliliğinin de kesişme noktalarıdır. Dolayısıyla politik söylemde varolan, somut kapitalistler olup «bu tür kapitalist» değildir, yada başka yoldan ifade edersek, «kapitalist»in teorik belirlemesi, *çağrışımcı olarak* başka bir teorik belirlemeler kompleksine bağlanmıştır.

Buradan sonra kısa bir adım atıp «kapitalist»in bir *teorik kavram* olmayıp ajanın ismi olduğunu, bu sıfatla da bu ajanın belirlediklerinin toplamına -bunların sadece birine değil- atfedildiğini varsayabiliriz. Bununla, bir kez daha seslerle gölgeleri birleştiriyoruz. Bu yeni yapay öznenin, «kapitalist»in özelliklerinden her biri, bu durumda, onların bütünselliğinin çağrıştırıcısı yada belirticisi (indicative) olacaktır. Bunun, politik söylemin ideolojik bir etkisi olduğu, teorik pratiğin bunu hemencecik açıklığa kavuşturabileceği düşünülebilir. Fakat bu noktada diğer engel araya girer: paradigmatik ilişkiler önermesi. Geleneksel olarak, ilgilendiğimiz türde Marksizmin niteliğini oluşturan çeşitli paradigmalar arasında bir tanesi vardır ki diğerlerinin tümünün de kaynağıdır: Sınıf indirgemeciliği. Çelişkiler doğrudan ya da dolaylı olarak bir sınıf çelişkisine indirgenebilecek hiyerarşik bir sistem içinde görülür. Böylece politik ve ideolojik düzeydeki her çelişki ya da öge sınıfsal bağlılığı olan bir şeydir.

Paradoksal sonuç şudur ki, teorik pratiğin politik söylemin çağrışımcı eklemlenmelerini düzeltmesi zorunluluğu yok-

tur, bu gerekmez, çünkü şayet tüm politik ve ideolojik belirlemelerin zorunlu bir sınıfsal yüklenimi (ascripton) varsa, bunlar aynı zamanda öznenin sınıfsal özünü de ifade ederler. Tek tek alındığında hepsi bu özneyi eşit şekilde ifade ettiklerinden, analizin somutlaştırılması, bu durumda, sadece özün kendini tedrici bir şekilde açmasından ibaret olabilir.

Bu yaklaşım açısından en büyük sorun konuya ilişkin farklılıklarla ilgili analizin teorik olarak nasıl yapılacağıdır- örneğin, sınıf indirgemeciliği, burjuva ideolojilerinin gerçek tarihsel çeşitliliği ile nasıl tutarlı kılınacaktır. Genellikle karşılaşılan çözümler, bu farklılıkları ya basitçe arızî olarak görme (ki böylece bu farklılıklar teorik olarak hiç kavranmaz) ya da bir üretim tarzında ulaşılan farklı *gelişme düzeyleri* ile açıklama şeklinde olmuştur. (Yükseliş içindeki kapitalizm liberalizmle, çöküş içindeki kapitalizm de faşizmle vb. ifade edilir.)

Sınıf indirgemeciliğinin, tarihsel çeşitliliği kendi şemasıyla bütünlemeye (integrate) çalışırken kullandığı kestirme yolları burada incelemeyi düşünmüyoruz - bunlardan bazıları bu kitabın bazı bölümlerinde incelenip eliştirilmiştir. Vurgulanması gereken şu ki; sınıf mücadelesinin tarihsel deneyimleri ve yığınların dünya çapında çıkışı, İkinci ve Üçüncü Enternasyonalin dar kafalı Avrupa - merkezciliğinin (Eurocentrism) Marksist teorik kavramları hapsettiği çağrışımcı eklemlenmeler sistemini giderek daha fazla parçaladıkça, bu yolların istenen sonucu verebilme yeteneği de adım adım azalmıştır. Dünya Komünist hareketindeki ayrılıkların, soğuk savaşın etkilerinin sona erişinin, dekolonizasyonun ve ileri kapitalist ülkelerde yeni çelişkilerin ortaya çıkışının hakim olduğu bir dünyada Althusser'ci çabaların ortaya çıkması boşuna değildir. Marksizmin bu yeni tarihsel ortamda karşılaştığı teorik ve politik sorunların büyüklüğü indirgemeciliğin son kalıntılarından da kopmayı gerekli kılıyor. Sınıf indirgemeciliğinin platonik mağarasının terkedilmesi, bugün, Marksist kategorilerin politik söylemin çağrışımcı eklemlemelerinden ve kavramlar arası paradigmatik ilişkiler varsayımından (postulation) hemen koparılarak da-

ha kesin teorik biçimlendirilmelerini gerekli kılıyor. Proletaryanın her türlü dar sınıf perspektifini terketmesi ve kapitalizmin dünya çapında çöküş aşamasında yeni radikal politik yönelimler arayan geniş yığınlara kendisini, hegemonik bir güç olarak sunması gereken bir zamanda, bu girişim sosyalist siyasi pratik açısından ancak hayırlı olabilir. Marksizmin son iki onyılda inkâr edilmez ilerlemeler kaydettiği alan budur ve burada sunulan makalelerin amacı da bu göreve mütevazi bir katkıda bulunmaktır.

Sunulan dört makalenin benzer bir yapısı vardır. Hepsi de üzerinde birtakım polemiklerin geliştiği bir veya daha fazla teorik kavramla başlıyor. Daha sonra karışıklığın ortaya çıktığı yol, gösterilmeye çalışılıyor; bu karışıklık ya analize, ancak daha somut analiz düzeylerine denk düşen teorik belirlenmeler sokarak sözkonusu kavramın soyutlama düzeyini gözetememe hatasından ya da belirli bir çelişkinin özgüllüğünün yadsınması ve onun indirgemeci bir şekilde başka bir çelişkide özümlenmesi yüzünden doğuyor. Feodalizm ve kapitalizm üzerine polemikte bu hata «üretim tarzı» kavramına aşama nosyonunun gayrimeşru bir şekilde sokulmasında olmuştur; politik düzeyin özgüllüğü sorununda ise «üretim» ve «ekonomi»nin özdeşleştirilmesidir. Faşizm üzerine tartışmalarda, ideoloji ögelerine sınıfsal içerik yüklenmesidir; popülizm durumunda ise «halk»la sınıfların indirgemeci bir şekilde eşitlenmesindedir. «Latin Amerika'da Feodalizm ve Kapitalizm» makalesi ilk olarak 1971'de *New Left Review* sayı 67'de, «Politik Düzeyin Özgüllüğü: Poulantzas - Miliband Tartışması» da 1975'te *Economy and Society* sayı : 1'de yayınlandı. Diğer iki makale ilk olarak burada yayınlanıyor. Son olarak, yararlı yorum ve eleştirileriyle makalelerin son biçimini almasına yardım edenlere teşekkür etmek istiyorum. Diğerleri arasında Perry Anderson, Robin Blackburn, Bob Jessop, Harold Wolge, Sami Zubaida, Enrique Tandeter ve Nicos Poulantzas'ı ifade etmeliyim.

Sayısız kurs ve seminerde bu fikirleri tartışan, gözlemleri ve sorularıyla görüşlerimdeki muğlaklıkları farketmemi ve onları daha tam bir şekilde formüle etmemi sağlayan Essex Üni-

versitesi'ndeki öğrencilerime müteşekkirim. Yazılarımı İspanyolca'dan İngilizce'ye çevirirken gösterdiği titiz çalışmadan dolayı Elizabeth Nash'a teşekkür etmek isterim, bu kitaptaki birçok sayfa çevirmen olarak onun çalışmasının ürünüdür. Ve bu makalelerin büyük bölümünü etraflıca tartıştığım Chantal Mouffe'e en derin minnet borcumu belirtmeliyim. Bazı merkezî tezlerin formülasyonuna katkısı öyle tayin ediciydi ki, bu tezler bazı açılardan bir ortak girişim olarak görülebilir.

LATİN AMERİKA'DA FEODALİZM VE KAPİTALİZM

Son on yıldır solda Latin Amerika toplumlarının kökenleri ve şimdiki niteliği üzerine yapılan tartışma, bunların feodal mi yoksa kapitalist mi görülmesi gerektiği üzerinde odaklaşmıştır. Bu konuda, yarattığı kavram kargaşasıyla önemi azalmayan karmaşık ve uzun bir tartışma sürdürülmüştür. Üstelik konunun önemi teoriyle sınırlı kalmamıştır, zira farklı teoriler farklı siyasi sonuçlara yolaçmıştır. Bu toplumların tarihi olarak feodal nitelikte kurulduğunu ve o zamandan beri böyle kaldıklarını savunanlar, bunların kapalı, geleneksel, değişime karşı dirençli ve pazar ekonomisiyle bütünleşmemiş olduklarını vurgulamak isterler. Eğer durum buysa, o halde bu toplumlar henüz kapitalist bir aşamaya ulaşmamışlardır ve gerçekte, kapitalist gelişmeyi hızlandıracak ve feodal ataleti kıracak bir burjuva-demokratik devrim arefesindedirler. Dolayısıyla sosyalistler, ulusal burjuvaziyle ittifak kurmaya çalışmalı, oligarşiye ve emperyalizme karşı onunla birleşik bir cephe oluşturmalıdır. Karşıt tezin taraftarları, Latin Amerika'nın başından beri kapitalist olduğunu ileri sürüyorlar; zira, bunlara göre, Latin Amerika koloniyal periyodda dünya pazarına tamamıyla sokulmuştur. Latin Amerika toplumlarının şu an ki geriliği tamamıyla bunların dünya pazarına sokuluşunun *bağımlı* karakterinin ürünüdür ve netice itibariyle bu toplumlar tamamıyla kapitalisttirler. Dolayısıyla kapitalist gelişmenin gelecek bir aşamasını önermek (postulate) anlamsızdır. Tam tersine emperyalizmle tümüyle bütünleşmiş, kitlelere karşı ortak cephe oluşturan bir burjuvaziye karşı doğrudan doğruya sosyalizm için savaşmak gerekir.

Bu yazıda (1) polemiğin temel terimlerinin açıklanmasına katkıda bulunacağımı umuyorum. Çünkü çelişir görünümlerine rağmen, her iki önerme de temel bir konuda çakışıyor: Her ikisi de «kapitalizm» ve feodalizm» olaylarını üretim alanında değil, meta değişimi alanında belirliyorlar, bu şekilde de, pazarla bağın varlığını veya yokluğunu iki toplum biçimini ayırdetmede tayin edici bir kriter haline getiriyorlar. Böyle bir kavramlaştırma feodalizm ve kapitalizmin, her şeyden önce, birer *üretim biçimi* olduğunu ileri süren Marksist teoriye açıkça aykırıdır. Latin Amerika'nın kapitalist olduğu ve her zaman böyle olageldiğini ileri süren tezin en tanınmış savunucularından biri André Gunder Frank'tır (2).

Bu itibarla bu denememiz onun yazıları üzerinde yoğunlaşacaktır, zira tartışmada doğrulanacak ya da mahkum edilecek teorik konular en keskin ve en açık biçimleriyle onun yazılarında ortaya konmaktadır.

FRANK'IN TEORİK ŞEMASI

Frank'ın teorik görüşleri aşağıdaki tezler içinde özetlenebilir:

1 — Ekonomik gelişmenin her ülkede ard arada aynı aşamalardan geçeceğini veya bugün azgelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkelerin çoktan geride bırakmış bulundukları bir aşamada olduklarını düşünmek yanlıştır. Tersine bugünün gelişmiş kapi-

---

(1) Bu yazıda daha önce «Feudalism and Capitalism as categories of historical analysis» (Tarihsel Analiz Kategorileri Olarak Feodalizm ve Kapitalizm) de açıklamış olduğum bazı düşünceler geliştirilmektedir. Önceki yazı, Torcuato Di Tella Enstitüsü İç Yayını, Buenos Aires, 1968.

(2) **Capitalism and Underdevelopment in Latin America** (Latin Amerika'da Kapitalizm ve Azgelişmişlik) New-York 1967 ve **Latin America: Underdevelopment or Revolution**, New-York 1969 (Latin Amerika: Azgelişmişlik ya da Devrim).

talist ülkeleri (onların da) *gelişmemiş* oldukları bir dönem varsa da, hiç bir zaman bu şekilde *azgelişmiş* olmamışlardır.

2. Çağdaş azgelişmişliği, azgelişmiş ülkenin kendi ekonomik-politik, kültürel ve toplumsal yapılarının basit bir yansıması olarak ele almak doğru değildir. Tersine, azgelişmişlik büyük oranda azgelişmiş uydu ile, mevcut gelişmiş ülkeler arasındaki ilişkilerin tarihi ürünüdür. Üstelik bu ilişkiler kapitalist sistemin yapısının ve dünya çapında evriminin ayrılmaz bir parçasıdır. Bunlara dayanarak Frank şunları söylüyor: «Metropol, bu ülkelerin emeklerinin meyvelerini tekelci ticaret vasıtasıyla elde etmek için, bu toplumların önceki toplumsal ve ekonomik sistemlerini parçalamış ve/veya bütünüyle dönüştürmüş, bunları kendi egemenliğindeki kapitalist dünya sisteminin içine sokmuş; kendi metropoliten sermaye birikimi ve gelişimi için birer kaynak haline getirmştir -bu Meksika ve Peru'da Cortez ve Pizarro, Hindistan'da Clive, Afrika'da Rhodez ve Çin'de «açık kapı» zamanında hep böyle olmuştur. Bu fethedilen, dönüştürülen ya da yeni elde edilmiş kurulu toplumlar için ortaya çıkan sonuç, sermayeden yoksun bırakılmaları, yapısal olarak doğurulan üretkensizlik (unproductiveness), yığınlar açısından sürekli büyüyen sefalet- bir başka deyişle azgelişmişlikleri olmuştur ve öyle olmaya devam etmektedir.» (3)

3. Latin Amerika toplumlarının geleneksel «ikici» (dualist) açıklamaları reddedilmelidir. İkinci analiz, azgelişmiş ülkelerin, kesimlerinin her biri diğerinden büyük ölçüde bağımsız, kendi dinamiklerine sahip ikili bir yapıya sahip olduğunu kabul eder. Bundan çıkan sonuç şudur; Kapitalist dünyanın etkisi altındaki kesim modern ve görece gelişmiş hale gelmiş, oysa diğer kesim tecrit edilmiş, feodal yada kapitalizm-öncesi (pre-capitalist) kendine yeterli (kapalı-subsistence) bir ekonomiye hapsedilmiştir. Frank'a göre bu tez tam anlamıyla yanlıştır; ikili yapı bütünüyle hayal ürünüdür, çünkü kapitalist sistemin son yüzyıllardaki genişlemesi azgelişmiş dünyanın en

---

(3) Latin America: Underdevelopment or Revolution s. 225.

tecrit edilmiş görünen kesimlerine bile etkili bir şekilde ve bütünüyle nüfuz etmiştir.

4. Metropol-uydu ilişkileri imparatorluk yada uluslararası düzeyle sınırlanmış değildir; çünkü bu ilişkiler, içlerinde, daha iç bölgelerin uydu olduğu altmetropoller yaratarak nüfuz ederler; ekonomik, toplumsal ve siyasi hayatı yapılaştırırlar.

5. Yukarıdaki önermelerden Frank şu varsayım bileşimlerini çıkarır: a) Uydu olmayan metropoliten merkezlerin aksine uydu metropollerin gelişimi bunların uydu statüleriyle sınırlıdır, b) Uydular, klasik endüstriyel kapitalist büyümeyi de içeren en büyük ekonomik gelişmeyi, ancak metropoliten merkezlerle olan bağları zayıfladığı an yaşamışlardır; 17. yy. da İspanyol buhranı, 19 yy. başında Napolyon savaşları, 30'lardaki buhran ve iki dünya savaşı esnasında durum böyleydi; metropoliten merkezler ekonomik açıdan kendine gelir gelmez, bu kalkınmayı uyarıcı kuvvetler, ortadan kalkıyordu. c) Şu anda en azgelişmiş konumda olan bölgeler, geçmişte metropollere en sıkı bağlarla bağlanmış bölgelerdir. d) İster plantasyon ister hacienda biçiminde olsun latifundia, aslında tipik kapitalist teşebbüsü. Bunlar, ürünlerinin arzını artırmak amacıyla kendi sermaye, toprak ve emeklerinin toplamını genişleterek, ulusal ve uluslararası pazarda büyüyen talebi karşılamalarını mümkün kılacak kurumları bizzat kendileri yaratmışlardır. e) Bugün tecrit edilmiş kendine yeterli bir tarımla uğraşan ve yarı feodal görünümlü Latifundia her zaman böyle değildi; bunlar üretken kapasiteleri ya da ürünlerine olan talepte düşüşe maruz kalmış kesimlerdir.

6. Marksist analize ikicilik (dualism) sokulduğunda, toplumsal yapının bir ucunda tutucu bir kesim olarak feodalizm diğer ucunda da dinamik bir kesim olarak kapitalizmin olduğu izlenimi doğuyor. Bu durumda stratejik sonuçlar açıktır: «İkili toplum tezinin hem burjuva hem de sözde Marksist yorumunda, nüfusun çoğunluğu geleneksel olarak arkaik, feodal ve azgelişmiş bir durumda olan ve değişmeden böyle kalmış kabul edilen bir sektörde yaşarken, ulusal ekonominin bir zamanlar aynı şekilde feodal, arkaik ve azgelişmiş olduğu söylenen diğer bir kesimi harekete geçmiş ve şu anda nispeten gelişmiş

ileri kapitalist sektör haline gelmiştir. Bu gözlemsel ve teorik olarak hatalı, gelişmişlik ve azgelişmişlik yorumlarıyla birleştirilen siyasi strateji, Burjuvazi açısından modernizmi arkaik sektörlere yayma, ve aynı zamanda bu kesimi ulusal pazara ve dünya pazarına katma isteği, marksistler açısından ise kapitalizmin feodal kırsal kesime girişinin ve burjuva demokratik devrimin tamamlanması isteğidir.» (4)

Frank bunlara karşılık Latin Amerika'nın 16 yy. da Avrupalı güçlerce ilk kolonileştirilmesinden beri kapitalist olduğunu ileri sürüyor. Tezini ispat etmek için de, sayısız örnekle Latin Amerika'nın en uzak ve en tecrit görünen bölgelerinin bile genel meta mübadelesi sürecine katıldığını ve bu değişimin egemen emperyalist güçler yararına olduğunu gösteriyor. Frank'a göre, Latin Amerika'nın ekonomik açıdan en geri bölgelerinin doğal ekonominin egemenliğinde kapalı bir evren oluşturduğu ispatlanabilseydi, feodalizmden sözetmek yerinde olurdu. Tersine, bunların, motor gücünü egemen sınıf ve güçlerin zenginliğe duyduğu açlığın oluşturduğu bir süreç içinde yer aldıkları biliniyorsa, ancak kapitalist bir ekonomik yapıyla karşı karşıya olduğumuz sonucuna varılabilir. Kapitalizm kolonyalist fetihlerden bu yana, Latin Amerika toplumunun temeli ve azgelişmişliğinin kaynağı olagelmiştir; bu nedenle dinamik kapitalist bir gelişmeyi buna alternatif olarak önermek saçma olur. Ulusal burjuvazi, varolduğu durumlarda, emperyalist sisteme ve sömürücü metropol/uydu ilişkisine öyle sıkı bağlanmıştır ki, onunla ittifakı temel alan politikalar ancak azgelişmişliğin sürdürülmesine ve pekiştirilmesine hizmet eder. Netice olarak, azgelişmiş ülkelerde ulusal-burjuvazi aşaması, ikili bir toplum var diyerek uzatılmaktan ziyade, yok edilmeli ya da en azından kısaltılmalıdır.

Frank'ın teorik şemasının üç tip iddiayı içerdiği görülüyor: 1) Latin Amerika baştan beri bir pazar ekonomisine sahip olmuştur. 2) Latin Amerika baştan beri kapitalisttir. 3) Azgelişmişliğinin sebebi, Latin Amerika'nın kapitalist dünya paza-

(4) a.e. s. 225.

rına sokuluşunun bağımlı karakteridir. Bu üç iddia'da 16 yy. dan 20 yy.'a uzanan ve *temel aşamaları* birbirine özdeş tek bir sürece dayandırılmaktadır. Bu aşamaların her birini sırasıyla analiz edeceğiz.

İKİCİ KAVRAMLARIN ELEŞTİRİSİ

Frank'in ikici tezleri eleştirisi ve peşinden de Latin Amerika toplumlarının her zaman pazar ekonomisiyle tamamıyla bütünleşmiş, ve onlar tarafından içsel olarak yapılaştırılmış bir karmaşık (complex) meydana getirdiklerinde ısrar etmesi tartışmaya yer bırakmayacak kadar inandırıcı ve doğrudur. Frank burada, en ünlü formülasyonunu W. A. Lewis'in kitaplarında bulan bu ikiciliğin toplu bir eleştirisini geliştirmiştir. (5) Önceki onyılın toplum bilimcilerinin sayısız kısmî çalışmalarında bulunabilecek görüş noktasını açıklayan Lewis'e göre, ekonominin «kapitalist» sektörüyle «kendine yeterli» sektörü arasında dikkatli bir ayrım yapmak zorunluydu. İkincisi, kendine yeterli sektör, tamamıyla durgun, sermaye, gelir ve büyüme hızı bakımından birincisinden daha aşağı olarak gösterilmektedir. Bu iki sektör arasındaki ilişkilerin tümü, bu geri sektörce ileri sektöre sınırsız bir emek arzı sağlanmasına indirgenmektedir. Şimdiye kadar bir çok kez gösterilmiştir ki, bu model hem kırsal kesimde mümkün olan pazara açılma derecesini hem de köylü teşebbüsündeki sermaye birikimi derecesini yeterince de-

---

(5) W.A. Levis, «Economic development with Unlimited supplies of Labour» (Sınırsız Emek Arzıyla Ekonomik Gelişme) **Manchester Scholl**, Mayıs 1954, sa. 139-91, gene **Theory of Economic Growth** (Ekonomik Büyümenin Teorisi) Londra, 1955, Lewis'in modelinin doğurduğu eleştirilerin bir özeti **Witold** Kula'mn, **«An Economic theory of feudal system»** (Feodal Sistemin Ekonomik Bir Teorisi, Birey ve Toplum Yayınları, 1985) Londra, NLB, 1976, sa. 21-4, de bulunabilir (Türkçe çevirisi Birey ve Toplum Yayınları) ve gene P.T. Bauer Lewis's Theory of Economic Growth (Lewis'in Ekonomik Büyüme Teorisi) **American Ekonomic Review** XLVI, 1956, 4, sa. 632-41.

ğerlendirmemektedir. Dahası, ekonominin iki sektörü arasında varsaydığı ilişkileri fazlasıyla basite indirgemekte ve çarpıtmaktadır. Latin Amerikan toplumunun değişik sektörleri arasındaki iç bağlantılar hakkında daha derin bilgilenme, ikici tezin bugün ilk formüle edildiği biçimde savunulmasını imkansız hale getirmiştir.

Ayrıca, Latin Amerika'nın somut durumunda, yıllardır biriken kanıtlar, kıtanın kırsal alanlarında saf, doğal bir ekonominin bulunabileceği şeklindeki düşünceleri tamamıyle çürütmüştür. Tersine herşey, en geri köylü bölgelerin bile (henüz yeterince araştırılmamış) ince bağlarla ulusal ekonominin «dinamik» sektörüne, ve bunun aracıyla da dünya pazarına bağlı olduğunu gösteriyor gibi. Alejandro Marroquin, mükemmel kitabında (6) bu ilişkiler sisteminin bölgesel bir araştırmasını yapmış bulunuyor. Rodolfa Stavenhagen Chiapas ve Guatemala Height'lerinin Maya kesimini inceleyip, ırklararası ilişkilerin tamamen yaygın bir pazara sokulma süreci üzerinde yükselen sınıf ilişkileri açısından nasıl bir zemin teşkil ettiğini göstermiş bulunuyor (7). Dahası sömürge döneminde Latin Amerika'da —genellikle kapalı ekonomi aşaması olarak bahsedilir— ekseni maden bölgeleri olan geniş çaplı bir dolaşım vardı, çevre bölgeler de tüketim ürünleri kaynakları olarak düzenlenmişti. Örneğin, kıtanın güneyinde, merkezî nüve, Potosi madenleri yakınındaki Yukarı Peru tüketim alanı idi; buna karşılık Şili, buğday üreticisi haline getirilmişti, Arjantin'in iç bölgeleri de bu merkezî nüve için mamul mallar sağlıyordu. Böylesi bölgesel bir uzmanlaşmayı saf, doğal ekonomi olarak kabul etmek pek mümkün değildir.

İkili yapılı toplum fikrinin, Latin Amerika'da uzun bir

---

(6) Alejandro Marroquin, La Ciudad Mercado (Tlaxaco), Meksika, 1957.

(7) Rodolfo Stavenhagen, «Clases colonialismos y aculturacion. Ensayo sobre un sistema de relaciones interetnicas en Mesoamerica» America Latina, Ano 6, No. 4, Outubro-Dezembre 1963 Sa.: 63-104.

geleneği vardır. İlk olarak 19. yy.'da, ülkelerini dünya pazarına hammadde üreticileri olarak bütünleştiren ve böylece de emperyalist metropol ülkelerin dikte ettirdiği uluslararası işbölümüne sokan liberal seçkin azınlık tarafından formüle edilmiştir. Sarmiento'nun icat ettiği «uygarlık ya da barbarlık» formülü bu sürecin sloganı haline geldi. Avrupa mallarının rekabeti karşısında nisbeten farklılaşmış ekonomileri, dağılıp çöken bu iç bölgelerin tepkisini etkisizleştirmek için her yolu kullanmak zorunlu hale gelmişti. Bu amaçla Liberallerin sözcüleri bir efsane yarattılar ki, buna göre sömürgeye ait her şey durgunlukla, Avrupa'ya ait her şey de ilericilikle özdeşleştiriliyordu: Tarihi diyalektiğin bu Manicheist hayalinde, toplumun her iki kesiminin birarada yaşaması imkansız hale gelmişti.

Bu ideolojik gelenek Latin Amerikan toplumlarını oluşturan süreçlerin yeterli bir anlaşılmasının önünde ağır bir engel teşkil etmiştir; Bugün bile bu engelin tamamıyla ortadan kalktığı söylenemez. Kapalı ekonomi olarak görünen bölgeleri dünya pazarına bağlayan ve ekonomik artığın gerçek üreticiden toplanıp (aktarıldığı) gizli pazara açılma kanallarını ortaya çıkarmak için toplumsal, ekonomik ve antropolojik araştırmaların daha çok yol katetmesi gerekmektedir. Bu nedenle, ikici teorileri eleştirirken, ve Latin Amerika'da pazar ekonomisinin egemen olduğunu söylerken Frank, sağlam yere basmaktadır. Ancak ikinci iddiasını, bu ekonomilerin kapitalist olduğunu kabul edebilir miyiz?

FRANK'IN KAVRAMINDAKİ TEORİK YANLIŞLAR

Bunu cevaplamak pek kolay değil, zira her iki kitabını da kapitalizmin analizine ayırmış olmasına rağmen, Frank, hiçbir zaman kapitalizmle neyi kastettiğini tam olarak açıklamıyor. Kitabında, kavramsal nitelendirmelere en fazla yaklaştığında bile şu ifadelere rastlıyoruz:

«Kapitalizmin sömürenlerle sömürülenler arasındaki temel içsel çelişkisi uluslar arasında olduğu kadar ulus içinde de görülür.» (8).

---

(8) Latin America: Underdevelopment or Revolution, S. 227.

Ancak bu bizi fazla bir yere götürmüyor. Zira sadece kapitalizm değil, feodalizm ve gerçekte her sınıflı toplum sömürücülerle sömürenler arasında çelişki ile karakterize edilir. Sorun her bir durumda, sözkonusu sömürü ilişkilerinin özgüllüğünü tanımlama sorunudur. Analizinin konusunu belirlemedeki bu özensizlik, üstelik Frank'ın eserlerinde görülen belirsizliğin sadece bir örneğidir; bu muğlaklık çok ciddi bir sorundur, zira Marksistler, hiçbir şekilde mutlak olarak alınamayacak kapitalizm (9) kavramı üzerindeki uzun tartışmaları bilmeli ve ciddiye almalıdır.

Ama gene de, Frank'ın kapitalizmden ne anladığını anlamaya çalışırsak, yaklaşık olarak şu sonuçlara varacağımızı sanıyorum: a) Pazar için üretim sistemidir, ki bunda b) Üretimin itici gücünü kâr oluşturur ve c) Bu kâr gerçek üreticinin dışında birileri yararına gerçekleştirilir ve bu arada gerçek üretici bundan yoksun kalır. Öte yandan, feodalizmden de, kapalı ve kendine yeterli bir ekonomi anlamalıyız. Büyük bir pazarın varlığı, bu şekilde bu ikisi arasındaki belirleyici farkı meydana getirmektedir.

İlk şaşırtıcı nokta şu: Kapitalizm ve Feodalizmi tanımlarken, Frank, *üretim ilişkilerini* bütünüyle bir kenara itiyor. Bunun ışığında baktığımızda, daha önce sömürücülerle sömürülenler arasındaki ilişkiyi kapitalizmin temel çelişkisi olarak nitelemesi de şaşırtıcı olmaktan çıkıyor. Çünkü Frank'ın ideolojik bakış açısı onu, kapitalizm tanımında üretim ilişkilerini bilinçli bir şekilde ihmal etmeye mecbur bırakıyor: Peru'da yerli köylülük, Şili'de *inquilinos*, Ekvador'da *huasipungueros*, Batı Antil Adaları'nda şeker plantasyonlarındaki köleler ya da Manchester'de tekstil işçilerinin katlandığı farklı sömürü koşullarını içerebilecek kadar geniş bir kapitalizm kavramına ancak bunları (üretim ilişkileri) soyutlayarak varabilir. Çün-

---

(9) Örnek için bakınız: Maurice Dobb, **Studies in the development of Capitalism**, Londra, 1946, Bölüm I, (Türkçe çevirisi : Yakında Alan Yayınlarında çıkacak) R. H. Hilton, «Capitalism-What's in a name?», Past and Present, No: 1, Şubat 1952 S. 32-43.

kü bu gerçek üreticilerin hepsi ürünlerini pazara sunarlar; başkalarının çıkarı için çalışırlar ve yaratılmasına yardımcı oldukları ekonomik artıktan yoksun bırakılırlar. Bu örneklerin hepsinde temel ekonomik çelişki sömürücülerle, sömürülenler arasındaki çelişkidir. Tek sorun listenin çok kısa oluşudur; çünkü bu liste Roma *latifundium*'undaki köleyi, veya Ortaçağ Avrupasındaki serf'i de —hiç olmazsa Lord'un serf'ten elde ettiği ekonomik artığın bir kısmını satışa sunduğu durumlarda (hemen hemen bütün durumlarda)— içine alabilirdi. Bu nedenle, Cilalı Taş Devri'nden bu yana kapitalizmden başka hiçbir şeyin varolmadığı sonucuna varabiliriz.

Doğal ki, Frank, bir yığın tarihi ayrıntıyı soyutlamakta ve bu temel üzerinde bir model oluşturmakta özgürdür. Hatta, isterse, ortaya çıkan bütüne kapitalizm adını verebilir. (Her ne kadar bizler, normal olarak farklı bir anlamda kullanılan bir kelimeyi bunca çeşitli ilişkileri isimlendirmede kullanmayı isabetli bulmasak da). Ancak kabul edilemeyecek bir şey var; Frank, bu kavramın Marksist kapitalizm kavramı olduğunu iddia etmektedir. *Çünkü Marks'a göre —eserleriyle yüzeysel de olsa tanışıklığı bulunan herkes için açık olduğu gibi— kapitalizm bir üretim ilişkisidir.* Kapitalizmin temel ekonomik ilişkisini özgür emekçinin emek-gücünü satması meydana getirir ki, bunun zorunlu önkoşulu da gerçek üreticinin üretim araçlarının mülkiyetinden yoksun olmasıdır. Daha önceki toplumlarda egemen sınıflar gerçek üreticileri sömürüyorlardı —yani, yarattıkları ekonomik artığa el koyuyorlardı— hatta bu artığın bir kısmını, tüccar sınıfının elinde geniş bir *sermaye* birikimine yolaçacak ölçüde pazarlıyorlardı. Ancak kelimenin Marksist anlamında bir kapitalizm yoktu, zira serbest emek pazarı mevcut değildi. *Kapital*'den aşağıdaki alıntı bunu aydınlatıyor:

«...Sermayenin durumundan farklıdır. Varoluşunun tarihî koşulları hiçbir şekilde sadece para ve meta dolaşımından ibaret değildir. Ancak üretim ve geçiş araçları sahibi, emek-gücünü satan özgür emekçiyle karşılaştığı zaman kapitalizm doğar. Ve bu tek koşul bütün dünya tarihini içerir. Bu neden-

le sermaye, ilk ortaya çıkışından itibaren, toplumsal üretim sürecinde yeni bir aşamayı haber verir.» (10)

Marx'a göre ticarî sermayenin birikimi çok çeşitli üretim tarzlarıyla uyum halindedir ve hiçbir şekilde kapitalist üretim tarzının varlığını öngerektirmez:

«... Şimdiye kadar tüccar sermayesini sadece kapitalist üretim tarzının görüş açısından ve onun sınırları içinde ele aldık. Ama yalnız ticaret değil, fakat aynı zamanda tüccar sermayesi de kapitalist üretim tarzından daha eskidir ve aslında tarihî açıdan sermayenin en eski özgür varoluş biçimidir...

«... metaların biçim değiştirmesi, hareketleri, 1) Öz olarak, farklı metaların birbiriyle mübadelesini 2) Biçim olarak satış yoluyla metanın paraya, alış yoluyla da paranın metaya çevrilmesini içerir. Tüccar sermayesinin işlevi de meta alım ve satım işlerine ayrışır; ama bu mübadele başlangıçta bile gerçek üreticiler arasındaki yalın bir mübadele olarak belirmemiştir. Kölelik, feodalizm, vasallık (ilkel topluluklar sözkonusu olduğu zaman) koşulları atında, ürünlerin sahibi, ve dolayısıyla satıcıları köle-sahipleri, feodal lord ve vergi toplayan devlettir. Tüccar para için alır ve satar. Alım ve satımlar onun elinde toplanmıştır ve bunun sonucunda alım ve satım artık (tüccar olarak) alıcının dolaysız ihtiyaçlarına bağlı değildir...» (11).

Frank'ın kullandığı kavramın Marksist kapitalizm kavramı olduğu iddiası, bunun böyle olmasını arzulaması dışında pek bir temele dayalı görünmüyor. Fakat bu konuyu kapatmadan önce tekrar metinlere dönelim: Çünkü Meksika'da yapılan ve kitabının ikinci cildinde yansıtılan bir polemikte, Frank, kapitalizm tanımlamasında üretim tarzını *tamamiyle* ihmal etmekle suçlanmıştı. O buna Marx'tan kendi tezini ispatladığını iddia ettiği iki alıntıyla cevap verdi. İlk alıntı *History of Economic Doctrines* (Ekonomik Doktrinler Tarihi) den alınmıştı ve şöyle diyordu:

---

(10) **Kapital**, Cilt I, S.: 170. Moskova 1959.

(11) A.g.e., Cilt: III, S.: 319-21

«... İkinci sınıf sömürgelerde —başlangıçlarından itibaren ticari spekülasyon ve dünya pazarı için üretim merkezleri olan plantasyonlar— biçimsel de olsa kapitalist üretim rejimi vardır. Biçimseldir, çünkü zenciler arasındaki kölelik, üzerinde kapitalist üretimin yükseldiği temel olan serbest ücretli-emeği dışlar. Ama köle ticaretiyle uğraşanlar kapitalistlerdir. Onlar tarafından ithal edilen üretim sistemi kölelikten türememiştir, köleliğin içine sokulmuştur. Bu durumda kapitalist ve toprak beyi aynı kişidir...»

Frank'a göre bu paragraf, Marx'ın gözünde bir ekonominin niteliğini tanımlayan şeyin üretim ilişkileri olmadığını ispat ediyor (en azından ben bunu çıkardım. Çünkü Rodolfo Puiggros'un «Brezilya ve Karaibler'deki gibi köle sahipliğinin hüküm sürdüğü sömürgelerde ne oldu?» şeklindeki sorusuna cevabı budur). Oysa aslında bu alıntı Frank'ın amaçladığı şeyin tam aksini ispat ediyor, çünkü Marx, plantasyon ekonomilerinde egemen üretim biçiminin sadece biçimsel açıdan kapitalist olduğunu söylüyor. Egemen üretim tarzı biçimsel olarak kapitalisttir, çünkü bundan çıkar sağlayanlar, egemen üretken sektörlerin zaten kapitalist olduğu bir dünya pazarına katılmışlardır. Bu, plantasyon ekonomisindeki toprak sahiplerinin, kendi üretim tarzları kapitalist olmadığı halde, kapitalist sistemin hareketi içinde yer almalarını mümkün kılmaktadır. Fakat böyle bir durumun temel koşulu, onun istisnaî karakteridir. Frank'ın aktardığı paragrafı, Marx'ın *Pre-capitalist Formations* (Kapitalizm Öncesi Ekonomik Formasyonlar) dan başka bir bölümle karşılaştırırsak, sanıyorum bu durum çok daha açık hale gelecek:

«... Gelgelelim bu yanlış, elbette, örneğin klasik eski zaman devirlerinde (antiquity) *sermayenin* varlığından Roma ya da Grek kapitalistlerinden bahseden bütün filologlarınkinden daha büyük bir yanlış değildir. Bu, Roma ve Eski Yunan'da emeğin özgür olduğunu başka yollardan söyleme anlamına gelir sadece; yani bu beylerin hiçbir zaman ileri süremeyecekleri bir iddia. Eğer biz Amerika'daki plantasyon sahiplerinden kapitalist olarak söz ediyorsak, eğer onlar kapitalist *iseler;* bu,

onların serbest emek üzerinde yükselen bir dünya pazarının içinde bir istisna olarak yeralmaları olgusuna dayanır...» (12)

Acaba Frank'a göre, Latin Amerika'da kapitalist egemenlik süreci başladığında, 16 yy. Avrupasında kapitalizmin yapısal koşulları mevcut muydu? O zamanlarda serbest emeğin kural olduğunu söyleyebilir miyiz? Hiçbir şekilde! Feodal bağımlılık ve şehirde de küçük elsanatları üretici eylemin temel biçimleri olmakta devam ediyordu. Sermaye varlığını denizler aşırı ticaretle büyük ölçüde genişletmiş güçlü bir ticari sınıfın varlığı, bu sermayenin, serbest emeğinkinden çok farklı emek ilişkileri vasıtasıyla üretilmiş bir ekonomik artığın özümlenmesiyle biriktirmiş olduğu gerçeğini hiçbir şekilde değiştirmez. Eric Hobsbawm klasikleşmiş makalesinde 17. yy'lı, Avrupa ekonomisinde, kapitalist sisteme doğru gidişin bir dönüm noktasını işaret eden genel bir kriz dönemi olarak nitelemişti; öte yandan 15. ve 16. yüzyılın yayılmacılığı sözkonusu olduğunda tersine şunları söylemektedir:

«... belirli koşullar olmuş olsaydı; örneğin, şayet bu ticaret krallıklar ve kilise gibi istisnai büyüklükteki kuruluşlarca desteklenmiş olsaydı; şayet tüm bir kıt'anın ince bir örtü gibi yayılmış talebi İtalyan ve Hollandalı dokuma şehirleri gibi uzmanlaşmış bir kaç merkezdeki işadamlarının elinde yoğunlaşmış olsaydı; şayet teşebbüs alanında örneğin fetihler ve sömürgeleştirme ile geniş bir «dışa yayılma» olmuş olsaydı, bu ticaret, hatta feodal koşullar altında bile, geniş çaplı bir üretime yol açacak yeterince büyük bir kâr birikimi yaratabilirdi...»

«... 15. ve 16. yy. daki genişleme esas olarak bu türdendi; ve bu nedenle de hem iç hem de denizler aşırı pazarlarda kendi krizini yarattı. Bu kriz «feodal işadamları» nın —ki bunlar feodal toplumda para yapmak için koşullara en iyi adapte oldukları için en zengin ve en güçlü olanlardı— üstesinden ge-

(12) Marx, **Pre-capitalist Economic Formations**, Londra, 1964 S. 118-119.

lemedikleri bir krizdi. Değişime ayak uyduramamaları da krizi şiddetlendirdi...» (13)

Oysa Frank tam tersine, Avrupa yayılmacılığının 16. yy. dan bu yana tamamıyla kapitalist olduğunu savunmaktadır. Bu iddiasını Marx'tan ikinci bir alıntı ile desteklemektedir: «*Kapitalizmin* modern tarihi, 16. yy.'da, dünya ticareti ve dünya pazarının yaratılmasıyla başlar...» Fakat bu sefer de Frank, bu alıntıyı çok kötü bir şekilde aktarmış bulunuyor. Orijinalinde, Marx, gerçekte, şöyle diyor: «*Sermayenin* modern tarihi, 16. yy.'da dünyayı kucaklayan bir ticaretin ve dünyayı kucaklayan bir pazarın yaratılmasından bu yana süregelmektedir...» (14)

Kapital (sermaye) ile kapitalizm arasında yukarıda vurgulanmış ayrım dikkate alındığında —ki bu ayrım ticari sermaye ile daha önceki üretim tarzlarının bir arada varolmasını mümkün kılar— bu pasajın anlamının bütünüyle farklı olduğu görülür. Marx sadece şunu söylüyor: 16 yy.'da dünya pazarının genişlemesine denizler aşırı yayılma neden olmuş ve dünya pazarındaki bu büyümede sermayenin *modern* büyümesinin sözkonusu olabileceği koşulları ve genel çerçeveyi yaratmıştır. Marx, sermayenin önceki biçimlerinin varolduğunu —örneğin Ortaçağ ya da Antikçağ'da— kabul ediyor, ancak kapitalizmden hiçbir zaman söz etmez.

Frank'ın kavrayış yanlışlığı şuradan da anlaşılabilir: Kapitalizmi öyle belirsiz bir şekilde tanımlamıştır ki, bu tanımdan herhangi bir konuda işe yarar hiçbir somut sonuç çıkaramamaktadır. Tabii kendisi bu inançta değildir; o bu zeminde, Latin Amerika'da burjuva-demokratik aşamanın yersizliğini gösterebileceğinden emindir. Bu ispatın nasıl olduğuna bakalım: Frank'ın temel iddiası şudur: Burjuva-demokratik devrimin görevi feodalizmi tasfiye etmektir. Oysa kapitalizm Latin Amerika'da baştan beri varolduğuna göre, burjuva de-

(13) E.S. Hobsbawm, «The Crisis of the 17 th Century» (17. Yüzyılın Krizi) **Past and Present** No: 5 Mayıs 1954, Sa.: 41.

(14) Marx, **Capital** Cilt I, adı geçen baskı, Sa.: 146.

mokratik devrim, devrim takviminden silinmekte ve yerini doğrudan doğruya sosyalizm için mücadele almaktadır.

Fakat Frank, sorunun terimlerini tekrar birbirine karıştırmıştır. Çünkü, Marksistler feodal kalıntıları temizleyen bir demokratik devrimden sözettikleri zaman, feodalizm kelimesinden Frank'ın anladığından çok farklı şeyler anlamaktadırlar. Onlara göre feodalizm pazar güçlerinin nüfuz etmediği kapalı bir sistem anlamına gelmez; köylülüğü baskı altında tutan, ürettiği ekonomik artığın büyük bir parçasını yutan, böylece de, kırsal sınıflarda içsel farklılaşma sürecini ve bu nedenle de tarımda kapitalizmin yayılmasını geciktiren ekonomi-dışı zor uygulamalarının genel bütünüdür. 1789 Fransız Devrimcileri de, *gabelle*'leri ve seniyörlük imtiyazlarını kaldırarak ezdiklerini düşündükleri feodalizmden de aynı şeyi anlıyorlardı. *Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi*'nde Lenin, Rusya'nın tarımsal yapısında kapitalizmin büyüyen ağırlığından söz ederken, giderek bir yanda zengin köylüler sınıfı, diğer yanda da tarım proletaryasını yaratan, büyüyen bir sınıfsal farklılaşma sürecini sergilemeyi amaçlar. Lenin bu süreci sergilemeyi pazar için üretimin yaygınlaşması temeline oturtmayı düşünmemiştir, çünkü, Rusya'da yüzyıllar önce, üretilen buğdayı pazarlama imkanları toprak sahiplerinin serflik baskısını arttırmasına —aslında kurmasına— yolaçtığı zaman, bu tür üretim *tamamen* feodalizmin kaynağını oluşturmuştu. Bolşevikler, Rus Devrimi'nin görevlerinin burjuva-demokratik olacağını savunurken, bu devrimin feodal kalıntıları tasfiye edeceğini ve kapitalist büyümenin yolunu açacağını söylemek istemişlerdi (1905'te sadece Troçki ve Parvus koşulların doğrudan sosyalizme geçişe elverişli olduğunu söylüyordu). Burjuvazinin demokratik görevlerini yerine getiremez oluşu ve proletaryanın sayısal zayıflığı belli olduğundan, köylülüğün iktidarı ele geçiren ittifakta belirleyici bir rol oynayabileceğini hayal ediyorlardı. Böyle bir strateji için, köylü sorununun varolan rejim tarafından çözülememesi çok önemliydi; çünkü, aksi takdirde Çarlık, kapitalizme giden yolu kendisi kurar, ve devrim de belirsiz bir geleceğe ertelenmiş olurdu. Gericiliğin kalesi haline gelecek varlıklı bir köylü sınıfının —bir bakıma Napolyon I'den

de Gaulle'e kadarki Fransız köylülüğüne benzer şekilde— doğuşunu hızlandırmak için her türlü aracı kullanan Çarcı Bakan Stolipin de bunu, Bolşevikler kadar, farkındaydı. Lenin 1908'de şunları yazarken onun politikasının yarattığı tehlikenin farkındaydı:

«... Stolipin Anayasası ve Stolipin tarım politikası Çarlık'ın eski yarı-ataerkil ve yarı-feodal sisteminin yıkılışında yeni bir aşamayı, Çarlık'ın bir orta-sınıf monarşisine dönüşümü doğrultusunda yeni bir hareketi belirliyor... eğer bu çok uzun süre devam ederse... bizi her türlü tarımsal programdan vazgeçmeye zorlayabilir. Rusya'da böyle bir politikanın başarısının «imkansız» olduğunu söylemek, boş ve aptalca bir demokratik lafebeliği olur. Mümkündür! Stolipin politikası sürerse... bu durumda Rusya'nın tarımsal yapısı tamamıyla burjuva bir nitelik kazanacak, daha güçlü köylüler hemen hemen bütün toprak hisselerini ele geçirecekler, tarım kapitalistleşecek ve kapitalizm koşulları altında tarım sorununun —radikal veya başka biçimde— her türlü «çözümü» imkansız hale gelecektir...»

Bu pasaj, Lenin'in kapitalist gelişmenin hangi koşullar altında burjuva demokratik aşamayı devrim gündeminden çıkarabileceğini düşündüğünü berrak bir şekilde açıklıyor. Tam da Frank'ın çözmeye çalıştığı sorun. Bu koşullar, bir uçta güçlü bir Kulak Sınıfı'nın ortaya çıkması diğer yanda da tarım proletaryasının büyümesidir. Frank'ın Latin Amerika'da burjuva-demokratik devrim ihtimalini reddetmesi sonuçta ancak şuna varır: O, feodalizm ve kapitalizm diye isimlendirilen toplumsal ilişkilerin analizine dayanan bir politik şema ele alır, yarı yolda bu kavramların içeriğini hafifçe değiştirir, ve daha sonra da politik şemanın yanlış olduğuna hükmeder, çünkü gerçekliğe uymamaktadır. Bu tür muhakemenin geçerliliğinde ısrar etmenin gereği yoktur. (Bu arada şunu ekleyeyim ki, Latin Amerika'nın çeşitli ülkelerinde burjuva demokratik aşamanın mümkün olup olmadığını belirlemeye çalışıyor değilim. Sadece, bu soruna, Frank'ın analizi temelinde teşhis koymanın mümkün olmadığını göstermeye çalışıyorum.)

Üstelik, Frank'ın kapitalizm ve feodalizm tanımlamala-

rını kelime kelime ele alırsak, bunlardan, Frank'ın ileri sürdüğünden çok daha fazla şey çıkarmamız gerekirdi. Aslında, metropol ülkelerde 16. yy.'da kapitalizm egemen hale gelmiş olsaydı— ticaret ve pazar ekonomisi çok daha erken zamanlardan beri sözkonusu olduğuna göre, onun niye daha eskilere gitmediği açık değildir. Elizabeth Dönemi İngilteresi'nin ya da Rönesans Fransa'sında da koşulların sosyalizm için olgun olduğu sonucuna varmamız gerekirdi; Frank'ın kendisinin aklında bile böyle birşey olduğunu sanmam.

Şimdi, Frank'ın Latin Amerika'nın sosyo-ekonomik yapısının (complex) fetih döneminden beri kapitalist olduğu iddiasını (Kapitalizm ve Feodalizmin kelimenin Marksist anlamında üretim tarzları olduğunu akılda tuturak) şu anda elde mevcut ampirik kanıtlarla karşılaştıracak olursak, «Kapitalist» tezin savunulamaz olduğuna hükmetmemiz gerekir. Yerli nüfusun yoğun olduğu bölgelerde —Meksika, Peru, Bolivya ya da Guatemala— gerçek üreticiler üretim araçlarının sahipliğinden yoksun bırakılmamışken, öte yandan çeşitli angarya sistemlerini —bunda Avrupa'daki *Corveé*'nin eşdeğerini görmemek mümkün değildir— azami düzeye çıkarmak için, ekonomi-dışı zor giderek şiddetleniyordu. Maden bölgelerinde kapitalist proletaryanın oluşumuna zerrece benzemeyen köleliğin gizli biçimleri ve başka türlü cebrî çalışma biçimleri gelişirken, Batı Antiller'deki plantasyonlarda ekonomi, köle emeğine dayanan bir üretim tarzı üzerine oturtulmuştu. Sadece Arjantin Pampalarında, Uruguay'da ve yerli nüfusun daha önceleri varolmadığı —ya da çok seyrek olup, çabucak sürülüp atıldığı— benzer küçük bölgelerde, 19. yy.'in kitlesel göçleriyle pekiştirilen yerleşmeler baştan itibaren kapitalist biçimler almıştır. Ancak, bu bölgeler Latin Amerika'daki egemen modelden çok uzaktılar ve daha çok Avustralya ve Yeni Zelanda gibi ılıman bölgelerdeki yeni yerleşmelere benziyorlardı.

Latin Amerika'daki egemen üretim ilişkilerinin bu pre-kapitalist karakteri sadece dünya pazarı için üretimle uyumsuz *olmamakla* kalmıyor, aynı zamanda pazarın yayılması pre-kapitalist özellikleri şiddetlendiriyordu. Dünya pazarının büyüyen talebi köylülerin yarattığı artığın maksimum düzeye çıkarılma-

sını teşvik ettikçe, haciendalardaki feodal rejim de köylülük üzerindeki serflik yaptırımlarını artırıyordu. Böylece, dış pazarın yayılması feodalizm üzerinde çözücü bir rol oynamak şöyle dursun, daha ziyade vurgulayıcı ve pekiştirici bir etki gösteriyordu. Frank'ın analizinden bir örnek alalım: Şili'de *inquilinaje*'nin (bir çeşit kiracılık) evrimi. 17. yy.'da kiracı toprağın kullanım hakkını sembolik bir ödenti karşılığında elinde tutuyordu, fakat 1688'deki depremin peşinden Peru'ya buğday ihracı arttıkça ekonomik önem kazanmaya ve kiracı köylü üzerinde daha ağır bir yük haline gelmeye başladı. 19. yy.'da bu süreç şiddetlendi, bunu belirleyen de gene artan tahıl ihracıydı; köylünün geleneksel hakları özellikle *talaje* ve otlak hakları kısıtlanırken, yapmakla yükümlü olduğu işler çoğu zaman sürekli bir işçininkine eşdeğerdi. Aldığı ücret gündelikçi veya usta bir işçininkinden daha düşüktü. Bu süreci kır proletaryasının ortaya çıkışı süreci olarak görmek yanlış olur. Durum böyle olsaydı, ücretin *inquilinos*'ların başlıca geçim aracı haline gelmiş olması gerekirdi. Fakat bütün belirtiler, tersini, ücretin toprak kiracılığına dayalı kendine yeterli bir ekonomide sadece tali bir öge olduğunu gösteriyor. Yani, gelirini alışılagelmiş imtiyazlar ve bir parça toprakla takviye eden bir tarım ücretlisiyle değil serflik boyunduruğunda bir köylüyle karşı karşıyayız. (15)

---

(15) Yararlanmama izin verdiği yayınlanmamış bir notta Juan Martinez Alier şunları belirtmişti: Ekonomi-dışı zor ögelerinin -ekonomik ilişkilerde **corvée**, siyasi ilişkilerde de **gamonalismo** gibi- silinmemiş olduğu Peru Sierra'sındaki haciendalarda bu ögeler gene de bir ölçüde değişmiştir; şöyle ki, köylünün toprak talebi amaç olmaktan çıkıp, araç haline gelmiştir; bu toprak talebi şimdi gerçekte işbulma talebinden kaynaklanmaktadır. Şöyle devam ediyor: «Klasik köylü ayaklanmasının (jacquerie) amacı mülk sahibini devirmektir; yani toprağın tüm kullanım hakkını yeniden elde etmek, kira ödeme mecburiyetinden kurtulmak ve neticede de iktidarın siyasal yapısını değiştirmektir. Öte yandan proleter zihniyetli bir köylü mücadelesinin hedefi ise daha

Bu durum —bazı değişikliklerle— tüm kıt ada tek düze bir şekilde tekrarlanmıştır. Bundan ötürü, Latin Amerika, dış pazar için üretimi artırmak amacıyla çevre bölgelerde serflik ilişkilerinin güçlendirilmesine yolaçan sürece istisna teşkil et-

---

yüksek bir ücret ve güvenlik elde etmek olacaktır, ve böyle amaçlar için toprağın ele geçirilmesi ya da devletleştirilmesi uygun yöntemler olarak görülebilir. Haciendalarda çalışmaya giden Sierra'nın ücretli olmayan köylüsü için temel sorunun iş güvenliği olduğunu düşünelim, bu durumda daha sonraları sosyalist gelişmeye yolaçacak bir tarımsal yapının yerleşmesi ihtimali, toprağa sahip olmanın köylüler için kendi başına amaç olduğunu düşündüğümüz durumdakinden daha fazladır.

Martinez Alier burada proleterleşme sürecinin etkin bir şekilde başlayabileceği yollardan birini belirtmektedir. Ne var ki, bu sürecin ilerlemesi iki koşulun çakışmasını öngerektirmektedir:

1) Üretim araçları sahipliğinden yoksun bırakılma sürecinin giderek hızlanması,

2) Döngüsel dalgalanmalara açık zorunlu olmayan bir istihdam sisteminin sürekli hazır bulunması. Bunlar olmadıkça angaryaya olan talebin arzdan az olduğu yerlerde baskının (cebrin) ekonomik bir niteliği olduğunu ve bu nedenle de serfin köylü olmayıp proleter olduğunu savunmak gerekir. Bu durum, Ortaçağ Avrupası'nda, lordlara, kendilerine borçlu olunan hizmetleri daha da şiddetlendirme imkanı veren nüfus artışı dönemlerinde sık sık yaşanırdı. Diğer yandan, -14. yy.'daki Kara Ölümü (veba salgını) takip eden yıllar gibi- nüfusun azaldığı dönemler köylülerin lordla yüzyüze görüşüp anlaşarak durumlarını düzeltme imkanı veriyordu. Martinez Alier'in belirttiği durum ancak toprak da, diğerlerinin yanında, herhangi bir istihdam alanı haline geldiği zaman varolabilir. Bunun dışındaki durumlarda köylünün bilincinde istihdam kaynağı olarak toprak ile kendi başına amaç olan toprak arasında bir ayrımdan söz edemeyiz.

mez. Batıya hammadde ihracatını artırmanın mümkün hale geldiği 16. yy.'dan itibaren Doğu Avrupa'nın başına gelen de budur. Bu süreç çevre alanların yeniden feodalleştirilmesinin temeli, Engels'in sözünü ettiği «ikinci kölelik»tir. Şüphesiz 19. yy.'ın sonundan itibaren Latin Amerika'da kır proletaryasının giderek büyümesiyle birlikte bu koşullar yavaş yavaş değişmeye başlamıştır. Yeterli araştırmalardan yoksun olduğumuzdan, köylülüğün bugün değişik bölgelerde hangi ölçüde proleterleştiğini söylemek mümkün değildir, ancak şüphe yok ki tamamlanmış olmaktan uzaktır ve yarı-feodal koşullar Latin Amerika kırsal alanlarının halen de yaygın karakteristiğidir. Bu durumdan ikici görüşler çıkarma gereği yoktur, çünkü daha önce de gördüğümüz gibi modern, büyüyen sektörün temelini geri sektördeki artan serf sömürüsü teşkil etmektedir.

Şimdi, bu polemikteki temel yanlış anlayışın yattığı noktaya geliyoruz: *Tarım kesimindeki üretim ilişkilerinin feodal nitelikli olduğunu ileri sürmek mutlaka ikici bir tezi içermez.* İkicilik «modern» veya «İlerici sektör» ile «kapalı» ya da «geleneksel» sektör arasında hiçbir bağlantının bulunmadığını ima eder. Oysa gösterdik ki, tersine, serflik sömürüsü aracıların —tahminen «modern» tipte aracılar— kârları azamileştirme eğilimi yüzünden güçlendirilmekte ve pekiştirilmektedir; böyle olunca da iki kesim arasında görünürdeki bağlantısızlık ortadan kalkar. Böyle durumlarda, bir kesimin modernliğinin diğer kesimin geriliğinin fonksiyonu olduğunu ve bu nedenle de «modernleştirici kesimin» «sol kanadı» rolündeki hiçbir politikanın devrimci olmadığını söyleyebiliriz. Tersine, bir bütün olarak sistemi karşıya almak, ve bir uçta feodal geriliğin sürmesiyle diğer uçtaki burjuva dinamizminin görünüşteki gelişmesi arasında varolan kopmaz birliği göstermek daha doğru olur. Bu şekilde inanıyorum ki, Frank'la görüş birliği içinde-yalnız muhakememizi salt pazar ilişkileri üzerine değil aynı zamanda üretim ilişkileri temeline de oturtarak —gelişmenin azgelişmişlik yarattığını etkin bir şekilde gösterebiliriz. Frank, gene de, «feodal» tezleri savunanların —özellikle Latin Amerika Komünist Partileri— ikici tutumu benimsediklerini ileri sürebilir. Bunda gerçek payı büyüktür. Çünkü feodal tezin savu-

nucuları Latin Amerika ekonomilerini açıklarken Frank'inkine benzer feodalizm ve kapitalizm tanımlamaları kullanmışlardır. Bu çarpıtmanın nedenlerini anlatmak çok uzun sürecek, ancak bunları şu olayın içinde özetleyebileceğimize inanıyorum: Latin Amerika solu tarihi itibariyle liberalizmin sol kanadı olarak ortaya çıkmış ve buna paralel olarak ideolojisi de 19. yy.'ın liberal seçkinleri (elite) yukarıda taslağını çizdiğimiz temel kategorileri tarafından belirlenmiştir. İkicilik bu kategoriler sisteminin temel bir ögesidir. Buradan feodalizmi durağanlık ve kapalı bir ekonomi, kapitalizmi de dinamizm ve ilerleme ile özdeşleştiren sürekli bir eğilim türedi. Marksizm'in bu tipik çarpıtılması daha sonra diyalektik karşıtını da yarattı ki, bu son onyılda ortaya çıktı. Tarihsel ve mevcut gerçeklik hakkındaki bilgi, Latin Amerika ekonomilerinin *her zaman* pazar ekonomileri olduğunu gittikçe daha fazla açık hale getirdiğinden ve Latin Amerika'daki reformist ve ilerici olduğu iddia edilen seçkin azınlığın siyasi başarısızlığı «modern» ve «geleneksel» sektörler arasındaki yakın iç bağlantıları her zamankinden daha fazla belirginleştirdiğinden, yeni bir ekol Latin Amerika'nın her zaman kapitalist olduğu sonucuna vardı. Frank ve onun gibi düşünenler —böyleleri çoktur— ikilemi Latin Amerika KP'leri ve 19. yy. liberallerinin ortaya koyduğu gibi koymakta, ancak, karşıt uçta yer almaktadırlar. Bu şekilde de şüphesiz ikicilikten kopuyorlar —bakış açıları da bu nedenle nispeten daha doğrudur—. *Ancak temel çelişkiyi üretim alanı yerine dolaşım alanına yerleştirmeye çalışmakla, niçin gelişmenin azgelişmişlik yarattığını açıklama doğrultusunda yarım yoldan fazla gidemezler.* Frank'ın daha önce değindiğimiz üçüncü tip iddiasını analiz etmeye başladığımızda bu daha berrak hale geliyor: Bunlara göre azgelişmişliğin kökenleri Latin Amerika ekonomilerinin dünya pazarına sokuluşunun bağımlı karakterinde yatmaktadır. Ancak bu analize geçmeden önce üretim tarzları ile ekonomik sistemleri özellikle birbirinden ayırdederek kullanacağımız analitik kategorilere daha yüksek düzeyde bir kesinlik kazandırmak gerekiyor.

Biz «üretim tarzı»ndan, üretim araçlarının belirli bir mülkiyet biçimine bağlı toplumsal üretici güçler ve ilişkilerin karmaşık bütününü anlıyoruz. (17) Üretim ilişkileri bütünü arasından, üretim araçlarının mülkiyetine ilişkin olanları da temel ilişkiler sayıyoruz; çünkü güçlerin özgül büyüme kapasitesine (sırasıyla) temel teşkil eden, ekonomik artığın kanalize edilme biçimini ve işbölümünün gerçek düzeyini bunlar belirler. Buna karşılık mülkiyet ilişkilerinin büyüme düzeyi ve ritmi de ekonomik artığın gideceği yere bağlıdır. Bu nedenle biz: 1) Üretim araçlarının belirli bir mülkiyet biçiminin, 2) Ekonomik artığa belirli bir elkoyma biçiminin, 3) İşbölümünün belirli bir gelişmişlik düzeyinin ve 4) Üretici güçlerin belirli bir gelişmişlik düzeyinin mantıkî ve birbiriyle uyarlı bir eklemlenmesini, üretim tarzı olarak isimlendiriyoruz. Bu, birbirinden bağımsız «etkenlerin» salt betimleyici bir sıralanması olmayıp, karşılıklı içbağlantılarınca tanımlanmış bir bütündür. Bu bütün içerisinde, üretim araçlarının mülkiyeti belirleyici ögeyi oluşturur.

Öte yandan «ekonomik sistem» ise gerek bölgesel ve ulusal, gerekse de dünya çapında ekonominin değişik sektörleri ya da değişik üretken birimler arasındaki karşılıklı ilişkileri tanımlar. Kapital'in I. cildinde Marx, artık - değer üretimi ve sermaye birikimi sürecini analiz ederken *kapitalist üretim tarzını* betimlemiştir. Öte yandan Kesim I ve Kesim II arasındaki karşılıklı değişimi analiz eder, rant ya da ticarî kârın kökeni gibi soruları incelerken de bir «ekonomik sistem»i betimlemektedir. Bir ekonomik sistem, kurucu ögeler olarak, değişik üretim tarzlarını içerebilir. Ama gene de, bizim, sistemin değişik görünümlerinin birliğini meydana getiren öge ya da hareket

---

(16) Bu bölümdekiler daha önce ifade ettiğim çalışmamda geliştirdiğim tartışmaların bir özetidir. (Dipnot 1'e bakınız).

(17) Oscar Lange, **Economia Politica**, Roma, 1962. (Türkçe çevirisi : May Yayınları, 1974).

yasasından hareketle onu bir bütün olarak tanımlamamız gerekir.

Feodal üretim tarzı, üretim sürecinin aşağıdaki modele göre işlediği bir üretim tarzıdır: 1. Ekonomik artık, ekonomi —dışı zora tâbi olan bir emek gücü tarafından üretilir. 2. Ekonomik artık'a gerçek üretici dışında başka biri tarafından özel bir şekilde el konulur, 3. Üretim araçlarının mülkiyeti gerçek (doğrudan) üreticidedir. Kapitalist üretim tarzında da ekonomik artık, özel olarak mülkleştirilir, ancak feodalizmden farklı olarak, üretim araçlarının mülkiyeti de emek gücü sahibinin elinden alınmıştır; emek-gücünün meta haline dönüşmesine ve bundan ötürü de ücret-ilişkilerinin doğmasına sebep olan budur. Bu teorik çerçeve içinde bağımlılık sorununu üretim ilişkileri düzeyinde koyabileceğimiz kanısındayım.

BAĞIMLILIĞIN AŞAMALARI

Frank tüm eserinde uydu ile metropol arasındaki bağımlılık ilişkilerine işaret ediyor: Gerçekten de teorik şeması bu eksen etrafında düzenlenmiştir. Ne var ki, yazılarında, bu bağımlılık ilişkisinin karakterini tanımlama konusunda hiçbir çaba yoktur —yani bağımlılık ilişkisinin dayandığı özgün ekonomik çelişkileri koymak için çaba göstermemiştir. Frank bize, azgelişmiş ülkenin büyük metropol ülkelerin yayı'ma süreçleriyle tamamıyle bütünleştirildiği bir durumu anlatıyor; daha sonra gelişmiş ülkelerin çevre ülkeleri *nasıl* sömürdüğünü gösteriyor. Hiçbir zaman açıklamadığı şey bir takım ülkelerin kendi yayılma süreçleri için diğer ülkelerin azgelişmişliğine *niye* ihtiyaç duyduğudur. Bu konuda en fazla söylediği şey, Paul Baran'ın *Büyümenin Ekonomi Politiği*'ne belirsiz ve genel bir değinmesidir. Fakat, bildiğimiz gibi, Baran, geçmiş için geçerli sayamayacağımız ve çağdaş Latin Amerika için bugün gittikçe daha az geçerli hale gelmekte olan azgelişmişliğin çok özel bir durumuyla uğraşmaktadır. Yoksa Frank, Baran'ın Modeli'nin Arjantin, Brezilya ve Meksika gibi— Kuzey Amerikan Emperyalizmi için Venezüela'dan sonra kıt'ada-

ki en önemli üç yatırım alanıdırlar-ülkeler için uygulanabilir olduğuna mı inanmaktadır?

Frank'ın şemasındaki bu dikkati çeken boşluğun nedenlerini bulmak pek zor değil. Çünkü onun kapitalizm kavramı öyle geniş ki, üzerinde hareket ettiği soyutlama düzeyi belli olduğuna göre, ona özgü hiçbir çelişkiyi tanımlayamamaktadır. Şayet Cortes, Pizarro, Clive ve Cecil Rhodes hepsi bir ve aynıysa, üretim ilişkileri içinde ekonomik bağımlılığın karakter ve kökenlerini izlemenin hiçbir yolu yoktur. Öte yandan, eğer kapitalizmi, her yerde bulunuşuyla bizi bütün açıklama bekleyen sorunlardan kurtaran *Deus ex Machina* (tepeden inme kurtarıcı) olarak görmeyi bırakır, bunun yerine bağımlılığın kökenlerini somut üretim tarzlarında aramaya çalışırsak, yapmamız gereken ilk iş, benzeri olmayan tek bir çelişkiden sözetmekten vazgeçmek olacaktır. Çünkü bağımlılık ilişkisi daima kapitalizmin varlığının sınırlarında varolmuştur.

Örneğin, Ortaçağ tarihçiliğindeki gelişmeler Batı Avrupayla Doğu Akdeniz arasında eşitsiz bir mübadelenin olduğunu açığa çıkarmıştır. Özellikle Ashtor'un Ortaçağ Suriyesindeki fiyatlar üzerine incelemesi Batı Avrupa'da fiyatlar uzun dönemde artma eğilimi gösterirken Doğu Akdeniz'de durağan kaldığını göstermektedir. Bu ayrım, Batı burjuvazisi için doğudaki çevre bölgelerden ekonomik artığı emme kanalını sağlamıştır. Ekonomik bağımlılık bir bölgenin ekonomik artığının başka bir bölge tarafından sürekli emilmesi anlamına geldiğinden, Ortaçağda Doğuyla Batı arasındaki ticareti bir bağımlılık ilişkisi olarak kategorileştirmemiz gerekir. Çünkü her türlü ticari eylemin temeli olan-fiyat düzeylerindeki eşitsizlik daima birinin lehine olmuştu. Bununla birlikte, büyük Avrupa kentlerinde ticari sermaye birikimini hızlandıran bu eylem hiçbir şekilde üretim alanında ücret ilişkilerinin genelleştiğinin ifadesi değildi. Tersine, serflik bağlarının artığı azamileştirmek için sık sık pekiştirildiği feodal genişlemeye tekabül etti. Acaba merkantilist dönem Avrupa yayılmacılığı bu sürecin dünya çapında bir uzantısı değil miydi? Tekelci durumundan yararlanan Metropol Avrupa bir yandan madenlerde ve plantasyon sistemlerinde ekonomi-dışı zor vasıtasıyla emek gücünü

sömürürken, öte yandan da —kendi lehine sürekli bir eşitsizliği garanti altına alma amacıyla— denizaşırı imparatorluklarında metaların fiyatını sabitleştirdi. Romano soruyor: «Yakın doğunun değişik bölgelerinde gözlemlenen fiyat eşitsizliği sorunu acaba İspanyol Amerikası örneğinin ışığı altında açıklanabilir mi, böyle bir açıklama girişimi yapılabilir mi? Bu düşük fiyat bölgelerinin kaderi Amerika'daki İspanyol imparatorluğunda çok sık görülen alt sömürgelik (sub-colony) olamaz mı? Örneğin Şili ve Peru'nun her ikisi de İspanya'nın sömürgesidir, bununla birlikte Şili aynı zamanda Peru'nun bir alt sömürgesidir.» (18) Metropol ülkelerin egemen üretim yapılarının, merkantilist dönemde, nasıl olup ta azgelişmişlik yarattığını görmek bu sayede mümkün oluyor: Çevre ülkelerin ekonomik artığını kemirerek ve buralardaki üretim ilişkilerini, toplumsal farklılaşma sürecini yavaşlatan ve iç pazarın boyutlarını küçülten arkaik bir ekonomi-dışı zor kalıbı içinde dondurarak bu azgelişmişliği yarattılar.

Bu tür bir bağımlılık ilişkisi gene de, Avrupa yayılmacılığının özgün kapitalist döneminde egemen olandan çok farklıdır. Asıl sorun da budur. Çünkü bu dönemde de gelişmenin azgelişmişlik yarattığını göstermek istiyorsak, çevre alanlarda pre-kapitalist üretim ilişkilerinin sürdürülmesinin, merkezi ülkelerdeki sermaye birikimi sürecinin yapısal bir koşulu olduğunu ispat etmemiz gerekir. Bu noktada ampirik araştırmaların belirli bir sonuca ulaşmamıza izin vermeyecek kadar yetersiz olduğu bir alana giriyoruz; (19) Ama gene de, bu gelişmede rolü olan değişkenleri ve eldeki kanıtların işaret ettiği

---

(18) Ruggiero Romano, «Les prix au Moyen A.g.e: dans le Proche Orient et dans l'Occident chrétien», Annales E.S.C., juillet-août 1963 sa. 699-702.

(19) Gene de, Cristian Palloix'in makalesindeki bilgiye bakınız. «Imperialisme et mode de production capitaliste» L'Homme et la Société No. 12 avril-juin 1969 sa. 175-94, ve Samir Amin, «Le Commerce International etle flux internationaux de capitaux» a.e. no: 15, janvier-mars 1970 sa. 77-102.

eklemleniş biçimlerini tespit eden bir teorik modeli mantıkı şekilde formüle edebileceğimizi sanıyorum. Bu teorik model şu şekilde özetlenebilir. Sermaye birikimi süreci —ki kapitalist sistemin bütününü hareket ettiren temel kuvvettir— kâr oranına bağlıdır. Kâr oranı da sırasıyla artık değer oranı ve sermayenin organik bileşimi tarafından belirlenir. Sermayenin organik bileşimindeki bir artış kapitalist büyümenin koşullarından birini teşkil eder, çünkü yedek emek ordusunun yenilenmesine ve ücretlerin düşük düzeyde tutulmasına imkan veren şey teknolojik ilerlemedir. Fakat sermayenin organik bileşimindeki bu artış artık-değer oranındaki artıştan görece daha fazla bir artışla at başı gitmezse, artık-değer oranında kaçınılmaz bir düşüş ortaya çıkacaktır. Bu eğilim, sermayenin organik bileşiminin yüksek olduğu endüstrilerden, bu bileşimin düşük olduğu endüstri kollarına yönelen sermaye hareketleriyle kısmen dengelenir: Bu durum, teknolojik açıdan daha ileri endüstri kollarına tekabül eden kâr oranından değer itibariyle her zaman daha yüksek olan bir ortalama kâr oranının ortaya çıkmasına yol açar. Ne var ki, toplam sermayenin organik bileşiminin gittikçe büyümesi kapitalist büyümenin yapısında varolduğundan, uzun dönemde kâr oranı açısından ancak sürekli bir düşme eğilimi sözkonusu olabilir. Tabii bu Marx'ın formüle ettiği ünlü kanunun ifadesidir.

Serbest rekabetçi bir kapitalizmde egemen olan eğilimleri yeterli kesinlikle tanımlayan bu şemada, desteklenmiş sermaye birikimi sürecine yol açar gibi görünen şeyin, sistemin herhangi bir kesiminde, üretim birimlerinin büyümesi olduğu görülecektir. Bu üretim birimlerinde, ileri ya da dinamik endüstri sermayesinin organik bileşimindeki artışın çökertici etkisine karşı koymayı mümkün kılan şey de ya geri teknoloji ya da emeğin aşırı sömürüsüdür. Günümüzde, sistemin çevre alanlarındaki teşebbüsler bu rolü oynamak için ideal durumdadırlar. Plantasyonlar ve haciendalar örneğini alalım. Bu işletmelerde sermayenin organik bileşimi düşüktür (20) sanayi ürün-

(20) Feodalizmde gerçek (doğrudan) üreticinin üretim araçlarının mülkiyetini elinde tutması teknik ilerlemeye engel teş-

leri karşısında hammadde üretimi zaten her zaman böyledir; Emek-gücü, feodal ya da köleci üretim tarzlarına özgü ekonomi-dışı zor biçimlerine tabidir: Son olarak, serbest emek varolduğu zaman bile son derece bol ve bu nedenle de ucuzdur. (21) Bu durumda şayet bu sektörlerdeki yatırımların kâr ora-

---

kil eder. Köleci üretim tarzında kölenin makinaları tahrip eğilimi sabit sermaye yatırımlarının sınırlı olmasına yol açar. Marx buna birçok örnek verir, bak. **Kapital** cilt I sa. 196-7 Manuel Moreno Fraginals **El ingenio** La Habana 1964.

(21) Marx bu olayın ortalama kâr oranının oluşumundaki ağırlığını analiz etmemekle beraber, önemine işaret etmiştir: Gerçekten özel içeriği nedeniyle analiz alanımız dışında kalan-diğer bir sorun şudur: Dış, özellikle sömürgelerle yapılan ticarete yatırılan sermayenin yarattığı yüksek kâr oranı, genel kâr oranını yükseltmekte midir? «Sömürge ticaretine yatırılan sermaye daha yüksek bir kâr oranı hasıl edebilmektedir; çünkü, birinci planda, daha düşük üretim imkanlarına sahip başka ülkelerde üretilen metalarla rekabet vardır, öyle ki daha ileri ülke, ürünlerini rakip ülkelerden daha ucuza satar. Daha ileri ülkenin emeği bu durumda, daha yoğun emek olarak gerçekleştiği ölçüde kâr oranı artar, çünkü karşılığı daha yüksek kalite değilmişçesine ödenen emek öyleymişçesine satılır. Metaların ihraç edildiği ve kendisinden ithal edildiği ülkeler arasındaki ilişkide de aynı şey geçerli olabilir; yani kendisinden ithalat yapılan ülke, **aynı olarak**, aldığından daha fazla maddeleşmiş emek sunabilir ve bununla birlikte gene de metaları kendi üretebileceğinden daha ucuza elde edebilir. Tıpkı yeni bir buluşu henüz genel olarak kullanılır hale gelmeden uygulayan bir imalatçının, malını rakiplerinden daha ucuza, ama metaın bireysel değerinin daha üstünde satması, yani üretkenliği özellikle daha yüksek olan emeği, artık emek olarak gerçekleştirmesi gibi. Böylece artık bir kârı garanti altına alır. Öte yandan sömürgelere vs. yatırılan sermayeye gelince; bunlar, geri gelişmişlik düzeyi ve keza köle, rençber kullanımı nedeniyle emeğin sömürüsüne bağlı olarak buralarda kâr oranının daha yüksek olması sebebiyle daha yüksek kâr oranları hasıl edebilirler» **Kapital** cilt III sa. 232-3.

nının belirlenmesinde önemli rol oynadığı ispat edilebilirse, bunu «Metropol ülkelerde endüstri kapitalizminin büyümesi, çevre alanlarda pre-kapitalist üretim tarzlarının sürdürülmesine bağlıdır» sonucu izleyecektir. Ne varki elde var olan kanıtların bu noktada anlamlı oldukları ancak ikna edici yeterlikte olmadıkları görülür. Bu tez geliştirilmiş olsaydı, doğrudan doğruya üretim ilişkilerinden hareketle, gelişmenin azgelişmişlik yarattığı ispat edilebilir ve geleneksel ikici şemayı Marksist bir perspektiften çürütmek mümkün olurdu.

Tekrar önceki terminolojimize dönersek, dünya kapitalist sisteminin —ki düzenleyici ilkesini farklı teşebbüsler arasındaki karşılıklı etkinin yarattığı ortalama kâr oranında bulur— *kendi tanımlanma düzeyinde*, değişik üretim tarzlarını içerdiğini söyleyebiliriz. Çünkü eğer bizim daha önceki tartışma çizgimiz doğruysa, sistemin büyümesi sermaye birikimine, sermaye birikiminin ritmi ortalama kâr oranına ve bu oranın düzeyi de sırasıyla çevre alanlardaki pre-kapitalist ilişkilerin pekişmesine ve yayılmasına bağlıdır. Katıksız eksik tüketim teorilerindeki en büyük yanılgı, dışa yayılmayı yeni pazarlar için baskıya karşı bir tepki olarak açıklamalarıdır; böylece de sömürge sömürüsünün, ortalama kâr oranının yükselmesine yardım ederek, sistemin büyüme kapasitesini sadece *gerçekleştirme* anında değil *yatırım* anında da garanti altına aldığı gerçeğini gözden kaçırırlar.

Teorik tartışmayla ancak buraya kadar ilerleyebiliriz. Yukardaki iddialar iki ampirik incelemeye tabi tutulmalıdır: 1) 19. yy.'da sermayenin organik bileşimindeki büyüme, emeğin üretkenliğindeki büyümeden gerçekten daha hızlıdır. 2) Çevre ülkelere yatırılan sermaye, metropol ülkelerdeki kâr oranının yeterli bir düzeyde tutulmasında önemli bir rol oynamıştır; bunları göstermek gerekli olacaktır. Bu iki koşulun da gerçekte varolduğunu ancak ampirik araştırma ispatlayabilir.

Öte yandan, bu koşullar geçmişte var idi ise bile, şüphesiz ki bugüne uygulanamazlar. (22) Mevcut tekelci kapita-

---

(22) Örnek için, Charles Bettlehelm'in, Baran ve Sweezy'nin **Monopoly Capital** (Tekelci Sermaye) kitabının Fransızca baskısına yazdığı önsözde başlattığı tartışmaya ve gene Pierre Jalée, **L'Imperialisme en 1970 (Paris 1970)** bakınız.

lizm aşamasında —teknolojik değişmelere bağlı olarak— emeğin üretkenliğindeki muazzam artış, emek gücünün pre-kapitalist aşırı sömürüsüne ekonomik olmayan bir nitelik kazandırmış, ve yatırımları merkezi ülkelerde yoğunlaştırma eğilimi doğurmuştur. Aynı zamanda —Latin Amerika bunun açık bir örneğidir— emperyalist yatırımlar geleneksel alanlardan, yastratejik malzeme —tipik örnek petröldür— ya da endüstriyel ürünler üretimine kayma eğilimi göstermiştir. Metropollerle uydular arasındaki ilişkinin karakteri —Frank'ın terminolojisini kullanırsak— bağımlılıktır, fakat her durumda değişik bir bağımlılık türü olarak işlerlik gösterir. Herman Cortesten, General Motors'a gelişen sürecin kesintisizliğini ve özdeşliğini göstermeye çalışmaktansa, bu farklılıkların ve kesintilerin altını çizmek bana daha yararlı görünüyor.

«Feodalizm mi?», «Kapitalizm mi?» tartışmasına dönersek, önde gelen sözcülerin *kapitalist üretim tarzı* ve *dünya kapitalist ekonomik sisteminin parçası olma* kavramlarını sürekli birbirine karıştırmış oldukları artık açığa çıkmış olmalıdır. Bu iki kavram arasındaki ayrımın sadece akademik bir sorun olmadığını düşünüyorum; çünkü süregiden tartışma doğru ise, bizim, metropol-uydu ilişkisinin bütününün önemli yönlerini açığa çıkarmamızı mümkün kılar. Öte yandan bu ikisini özdeşleştirmek Frank'ın tartışmaya yaptığı katkıda sık sık görülen yanlış anlamayı ebedileştirir. En iyisi, polemiğin geleneksel biçimi üzerine son yorumu Marx'a bırakalım. Gününün iktisatçıları üzerine ünlü yorumunda geçerliliğini hala yitirmeyen şu pasajı yazmıştı:

«Modern üretim tarzının —merkantilist sistem— ilk teorik değerlendirmesi, ister istemez yüzeysel bir olaydan, tüccar sermayesinin hareketlerinde bireyselleşmiş olarak dolaşım sürecinden başlamıştı ve bu nedenle de sorunun sadece görünüşünü kavramış oldu. Bunun nedeni kısmen, tüccar sermayesinin genel olarak sermayenin varlığının ilk serbest varoluş biçimi olması ve kısmende, feodal üretimin ilk olarak tamamen değiştirildiği dönemde —modern üretimin doğuşu— uyguladığı parçalayıcı etkidir. Gerçek modern ekonomi bilimi, ancak, teorik analiz, dolaşım sürecinden üretim sürecine geçince başlar...» (23)

---

(23) Capital cilt III. sa. 331.

EK BÖLÜM

Bu makale ilk olarak 6 yıl önce yayınlanmış ve hatırı sayılır bir etki yaratmıştı. Hem İngiltere hem de Latin Amerika'da yaygın bir biçimde yorumlandı ve bazı önemli tartışmaların doğmasına yol açtı. Kullandığım üretim tarzı kavramı şu anda bana yetersiz görünmesine rağmen, makale bu kitaba da konulmuştur, çünkü makaledeki temel tezlerin halâ doğru olduğunu ve gerileme içinde olsa da, dolaşımcı (circulationist) fikirlerin marksist teori içinde önemli bir hata kaynağı olmaya devam ettiğini düşünüyorum. Bu kısa notta şu tezi sunmak istiyorum: Marksist düşünce Latin Amerika'da *üretim tarzları* düzeyi ve *ekonomik sistemler* düzeyinde *eşanlı* yürütülmesinde büyük güçlükle karşılaşmakta ve en sık yapılan hatalar bu iki düzeyden birinin ya da ötekinin tek taraflı kullanılmasından türemektedir.

Makalenin ikili bir amacı vardı. 1) Üretim tarzı *kavramını* her türlü tarihsel çağrışımdan, yani, gelişmenin (development) zorunlu bir aşaması ile herhangi bir şekilde bağlantı kurulmasından, ayırmaya ve denemeye çalışıyordu. «Üretim tarzı» somut tarihi gelişmenin bir aşaması değil soyut bir kavramdır. Dolayısıyla, sadece belirli bir üretim tarzının içsel mantığının açılmasıyla açıklanabilen hiç bir tarihsel dönüşüm yoktur. 2) Somut ekonomileri, değişik üretim tarzlarının eklemlenmesiyle inşa edilmiş ilişki sistemleri olarak izah etmeye çalışıyordu. Dolayısıyla hâlâ doğru ve gerekli olduğunu düşündüğüm, «üretim tarzları» ile «ekonomik sistemler» arasındaki ayrımı öne sürüyordum. Somuta doğru bir ilerleme analitik olarak üretim tarzlarından ekonomik sisteme kademeli geçişi içerir. Açıktır ki, bu hâlâ soyut bir analiz olarak kalır; somuta nihai adım, ekonomik sistemin, belirli bir toplumsal formasyo

nu nitelendiren politik ve ideolojik düzeylerle ilişkisi içine yerleştirilmesini gerektirir. Herhalükarda sadece ekonomik düzlemde kalınan bir durumda, analiz somutlaştıkça, analiz edilen ilişkiler sisteminin de daha geniş ve daha karmaşık olacağı açıktır. Açıktır ki, bir bütünsellik olarak kavranan sistemin boyutları (dünya ekonomik sistemi ç.n.) 16. yy.'dan bu yana dünya pazarıyla özdeşleştirilmek eğilimi göstermiştir. Bu dünya ekonomik sistemi ne ölçüde kapitalistti? Daha önce tartıştığımız gibi; dünya ekonomik sistemi, kapitalist üretim tarzının hareket yasası —yani, kâr oranlarındaki düzensiz değişim (ki bu tamamen kapitalist bir kategoridir, $\frac{S}{C+V}$, zira serbest emeğin varlığını öngerektirir)— sistemi bir bütün olarak eklemleyen hareket yasası haline geldiği ölçüde kapitalisttir. Dünya kapitalist sistemi içinde eklemlenmiş, kapitalist olmayan farklı üretim tarzlarının aynı anda varolmasını mümkün kılan da budur. (1) Daha önce söylediğimiz gibi, kapitalist üretim

(1) Kârın kapitalist bir kategori olmadığını, çünkü ekonomik artığın doğrudan üreticinin dışında başkalarının eline geçtiği her toplumda varolduğunu söyleyerek problemden kurtulmanın mümkün olmadığını belirtmek isterim. Eğer «kâr» kavramını bu şekilde tanımlarsak «kapitalist kâr»dan değişik bir kavramdan söz ediyoruz demektir. Kapitalist kârın hareketlerini yöneten özgün yasalar ancak emek gücü meta haline geldiği ölçüde,. yani, kapitalizmle ortaya çıkan ilişkiler bütününe -kâr oranı, sermayenin organik bileşimi vs.- bağlıdır. Bu nedenle, **dünya kapitalist sisteminden** sözetmenin koşulu, sistemin, üretim ilişkilerinin özgün bir türünün dışında, çıkarlarını azami hale getirmek için **homo economicus** bir eğilimce birleştirilmiş olması değildir. Bunun koşulu **kapitalist bir kategori olarak kabul edilen,** kâr oranının hareket yasalarının tüm sistemin hareket yasalarını belirlemesidir. Sorunu bu şekilde formüle etmek yazımdaki tartışmalara uygun hale geliyor- yani, dünya ekonomik sistemini, çeşitli üretim tarzları temelinde üreten ve birliği kâr oranı hareketleri tarafından sağlanan çok sayıdaki ekonomik birimin eklemlen-

tarzının metropol ülkelerde geçirdiği yapısal değişiklikler, bir çok durumda çevre alanlarda emeğin ekonomi-dışı sömürüsünü güçlendirmeye katkıda bulunabilmektedir. Bu nedenle, «dünya kapitalist sistemi» kavramı somuta, tek başına ekonomik analizin mümkün kıldığı en yakın yaklaşımdır ve eğer bizim bu makalede iddia ettiğimiz şey doğruysa, bu kavram «kapitalist üretim tarzı» kavramından çıkarılamaz. Bu kavram farklı üretim tarzlarının olası eklemlenmelerinin teorik araştırmasından hareketle *inşa edilmelidir*. Bu nedenle bunların analizi dünya kapitalist sisteminin *teorik* araştırmasının önkoşulunu teşkil eder. Değişik herhangi bir yöntem ampirik-betimleyici (empirico-descriptive) aşamadan ileri gidemez.

Saf (ingenuous) ampirisizm'in toplum bilimlerinde yol açtığı teorik hatalara güzel bir örnek İmmanuel Wallerstein'in tanınmış eserinde bulunabilir. (2) Bu yazar da bizim tartışmakta olduğumuz problemi koymaya çalışmıştı: Yazar, kapitalist *sistemi*, boyutları dünya pazarıyla çakışan ve tek tek parçaları analiz edilerek kavranamayacak olan bir bütün olarak görmeyi amaçlamıştır. Ne varki, bunu değişik bir yoldan yapmaya çalışmıştır: «Üretim tarzı» kavramını «ekonomik sistem» kavramına indirgeyerek. Benim koyduğum durumun eleştirel bir analizinde şunları söylüyor: «Batı Avrupa'da en azından İngilte-

---

mesi olarak görme gereği. Biz, sistemin kapitalist üretim tarzının egemen olduğu kesimindeki değişiklikler tarafından belirlenip, genel bir kategori olarak kabul edilen kâr oranı hareketleriyle ilgileniyoruz.

(2) I. Wallerstein, **The Modern World System: Capitalist Agriculture and the Origins of European World Economy in the sixteenth century.** (Modern Dünya Sistemi: Kapitalist Tarım ve Avrupa Dünya Ekonomik Sisteminin 16. yy.'daki Kökenleri [Türkçe çevirisi: Yakında Alan Yayınlarınca Yayınlanacak] New York 1974; «Dünya Kapitalist Sisteminin Doğuşu, Geleceğe intikali: Karşılaştırmalı Analiz için Kavramlar» **Comparative Studies in Society and History** cilt 16, no: 4 1974. (Türkçesi için bk: **Dünya Ekonomisi, Bunalım ve Siyasal Yapılar** adlı derleme, Belge Y., 1984.)

re'de 17 yy. sonlarından itibaren daha önceden topraksız bırakılmış ücretli emekçiler vardı. Latin Amerika'da ise o zaman ve bir ölçüde bugün bile, emekçiler proleter değil köle ya da «serf» ti. Eğer proleterse o zaman kapitalizm vardır. Tabi. Elbette. Ancak İngiltere veya Meksika ya da Batı Antiller analizin bir birimi midir? Her birinin ayrı bir «üretim tarzı» mı vardır? Yoksa birim (16. ve 18. yüzyıllar için) İngiltere ve Meksika dahil, Avrupa dünya-ekonomisi midir? (European world-economy) bu durumda bu dünya ekonomisinin üretim tarzı nedir?...» (3)

Yani, üretim tarzı dünya ekonomisiyle bu şekilde özdeşleştirildiğinden, üretim tarzından üretici güçlerle üretim ilişkileri arasındaki ilişki değil, uluslararası ekonomik ilişkiler anlaşılıyor. Wallerstein'in, hareket noktası, bir ülke yada bölgedeki egemen üretim tarzı ile gelişmenin belirli bir aşaması arasında bağ kurulamayacağı şeklindeki doğru bir gözlemdi; çünkü herhangi bir değişme sürecinin anlaşılabilirliği dünya ekonomisinin bir bütün olarak analizine bağlıdır, yoksa tek tek parçaların incelenmesine değil; fakat bu nedenle üretim tarzından, aşamacı (stageist) çağrışımları olmayan bir analitik kategori anlamamız gerektiği sonucuna varacak yerde, aşamaları ekonomik sisteme transfer etmiş ve -bir çarpıtmayla- üretim tarzı kavramını bir kenara bırakmıştır. Sonuç olarak, dünya kapitalist ekonomik sistemi bir teorik yapılaştırmanın *sonucu* değil, analizin *başlangıç noktasıdır.* Wallerstein, analizinin, bütünlük kategorisinin önceliği temeli üzerinde yükseldiğini ileri sürüyor. Fakat analizi, somuta kademe kademe yaklaşma sürecinin sonucunda ortaya çıkan teorik belirlemelerin zengin ve karmaşık bir bütünü değil tam aksidir: Farklılıkların eklemleneceği yerde bir kenara atılmasıyla oluşturulmuş boş ve homojen bir bütündür. Örneğin şunu söylüyor: «Bu, bu durumda karşılaşılan sorunları, ücretli emeğin yaygın varlığını kapitalizmin tanımlayıcı niteliği olarak kullanma suretiyle çözer. Birey, emeği sömüren bir kapitalistten hiçte aşağı değildir.

(3) I. Wallerstein «Dünya Kapitalist Sisteminin Doğuşu.....» sa. 394.

Çünkü devlet, işçilerine düşük ücret ödemesinde (aynî ücretler de dahil) yardım eder ve bu işçilerin iş değiştirme hakkını reddeder. Kölelik ve «ikinci-serflik» diye isimlendirilen şeyler kapitalist sistemde kuraldışı görülmemeli. Bu ekonominin dünya pazarına yöneltilmediği ve emek-gücünün hiçbir şekilde alınıp satılmadığı onbirinci yüzyıl Burgonya'sında ki feodal serf'le lord'un ilişkisinden tam anlamıyla farklı, emek-gücünün meta olduğu bir ilişkidir (kölecilik koşullarında bu, daha öte nasıl olabilirdi ki?). Kapitalizm bu durumda elbette emeğin bir meta olması anlamına gelir. Fakat tarımsal kapitalizm çağında ücretli-emek, emek pazarında emek eksikliğinin doldurulduğu ve karşılığının verildiği tarzlardan sadece biridir. Kölecilik, zorunlu peşin alınmış mahsul üretimi («ikinci feodalizm» diye isimlendirilen şeye ben böyle diyorum) yarıcılık ve kiracılığın hepsi alternatif tarzlardır.»(4)

Paragraftaki çeşitli hataları geçebiliriz; bunların kimine aşinayız -emekle emek-gücünün karıştırılması yada emek-gücünün kölecilik şartları altında meta olması savı gibi- kimi de şaşırtıcı-emeğin karşılığını verme tarzı olarak kölelik! Eleştirilerimizi daha ziyade, en farklı üretim tarzlarının maruz bırakıldığı teorik türdeşleştirme (homogenization) sürecinin sonuçları üzerinde yoğunlaştıralım. Ekonomik sistemlerin en somutu -dünya ekonomik sistemi- en kötü beklentilerimizi gerçekleştirerek, en soyut bir duruma gelmiştir: Bu sistemin birleştirici ilkesi kapitalistlerin pazarda kâr aramaları ve bunun sonucundaki iş bölümünden oluşmakta. Wallerstein, 16. yy. daki Avrupa tarımından sözederken şunları söylüyor: «Eğer kapitalizm bir üretim tarzı, pazarda kâr için üretim ise, bu durumda, sanıyorum ki, bu tür üretimin olup olmadığına bakmamız gerekir. Bu tür üretimin üstelik de belirgin bir şekilde olduğu, ortaya çıkıyor.(5) Sonuç hiçte şaşırtıcı değildir. Eğer kapitalist üretim tarzının tek tanımlayıcı özelliğini, ajanlarının bireysel motivasyonları meydana getirirse -pazarda kârın aran-

(4) a.g.e., sa. 400.

(5) a.g.e., sa. 399.

ması- tüm tarih boyunca kapitalizm buluruz. Bu durumda, üretim ilişkileri, dünya koşulları ve üretim faktörlerinin dikte ettirdiği basit teknik tesadüfler rolüne indirgenirken, sistem de, sadece öznel (subjective) ilkelerce, birleştirilmektedir. Sonucun, Marksist bütünlüğün niteliği olan somutun karmaşıklığı ile ortak hiç bir tarafı yoktur; yalnızca pazarı vurgulayan neo - klasik iktisadın sosyal ilişkileri bir tarafa bırakma niteliğini hatırlatmaktadır.(6) Bu durumda Wallerstein'in çabasının en

---

(6) Gene de, Wallerstein'in bu tartışmayla ikna olabileceğinden şüpheliyim, çünkü beni birçok durumda Marx'ın ruhuna değil, lafzına iman etmekle suçlamaktadır. Ama, Wallerstein'in ruhu deruhte etmesinin sonuçlarına bakalım: «Laclau konuyu tamamen içinden çıkılmaz hale getiriyor... Bir sistemi tanımlayan «üretim ilişkileri» tüm sistemin üretim ilişkileridir, ve sistem bu noktada nihayet Avrupa dünya-ekonomisidir (European world-economy). Serbest emek gerçekte kapitalizmin tanımlayıcı bir özelliğidir, ancak tüm üretken girişimlerde serbest emek olacak değildir. Serbest emek metropol ülkelerde kalifiye iş için kullanılan denetim biçimidir, halbuki baskı altındaki emek çevre alanlarda daha az kalifiye işler için kullanılır. Dolayısıyla, kapitalizmin özü bunların birleşimidir. Emek her yerde serbest olduğunda, sosyalizme kavuşacağız.» (**The Modern World System** sa. 126-7). İtiraf edeyim ki, bu paragrafı yanlış anlamadığıma kendimi inandırmak için tam üç kez okumak zorunda kaldım. Fakat şüphe etmek mümkün değil: Wallerstein «serbest emeğin» anlamının farkında değil gibi. Her Marksist bilir ki kapitalizm koşullarında emek gücü serbesttir, çünkü herhangi bir ekonomi-dışı zora tabi değildir, ve genc bilir ki pazarda serbestçe satılır, çünkü işçi üretim araçlarının mülkiyetinden yoksun bırakılmıştır. Kapitalizmin özünü meydana getiren ve Sosyalizmin kurulmasıyla tamamiyle yıkılacak olan ücret ilişkilerinin temeli budur. Wallerstein, tersine Sosyalizmin ücret ilişkilerinin dünya çapında genelleşmesinden ibaret olduğu gibi tuhaf bir fikri geliştiriyor. Wallerstein'in aynı paragrafta ekonomi-dışı zoru-ki kapitalist

ufak bir teorik açıklama belirtisinden bile yoksun, sadece olgulara dayanan bilgiçce bir araştırmayla son bulması şaşırtıcı değildir.

Bu yöntemi, *Capital*'e özgü somuta kestirimleme (yaklaşma) metoduyla karşılaştırırsak çok farklı bir süreç gözlemleriz. Marx ilişkilerin en soyutuyla başlar ve dolayısıyla metayı ve mübadeleyi genelde analiz eder. Daha sonra, emek gücü metaya dönüştüğünde bu ilişkilerin ne anlamda değiştiğini analiz eder -buradan artık-değer ve birikim sürecinin tam analizine girişir. Daha sonra II. cilt'te, Kesim I ve KesimII arasındaki mübadelenin analiziyle, araştırma, kapitalist üretim tarzından kapitalist ekonomik sisteme kayar. Daha sonra rant ve ticari kâr gibi kategoriler analize sokulur. Marx'ın *Capital*'i tamamlayamaması, tanımladığı ilişki sistemlerinin dünya pazarına oturtulması demek olan somuta nihai adımı atmasına izin vermemiştir. Wallerstein'in söz ettiği çeşitli sorunların konması gereken çerçeve budur, böylece sadece betimleyici ve bilgiçce egzersizlere değil sağlıklı teorik çözümlemelere sahip oluruz. Bu analiz, kapitalist olmayan üretim tarzlarının dünya pazarı içerisinde eklemlenmesini teorik olarak algılayabilecek kavramların üretilmesini mümkün kılabilecekti. Böyle bir analiz aynı zamanda değişik üretim tarzlarının bu eklemlenmesinin ne ölçüde sadece sermayenin geçmişine ilişkin bir olay olduğuna -Marx'ın ilkel birikim teorisinde öne sürdüğü gibiya da öte yandan, bu eklemlenmenin kapitalizmin tüm tarihi boyunca kalıcı yapısal bir süreç olup olmadığına karar vermemizi de mümkün kılacaktı. Nihayet bu analiz, Frank ve Wallerstein'in eserlerinde bulunan, ama gene de bu iki yazarın çarpıt-

---

olmayan üretim tarzlarında üretim ilişkilerinin temelini meydana getirdiği çok iyi bilinir-sadece kalifiye olmayan işleri örgütlenmenin teknik aracına indirgediğini belirtirsek, bu herhalde şaşırtıcı olmaktan çıkar. Buna benzer örnekler, bana, Wallerstein'in Marx'ın ruhuyla onu aldatmaktan haz duymuş olan Descartes'in günahkar dehasını karıştırdığını düşündürtüyor.

tığı, en özgün sezginin hakkını gözetmemizi de mümkün kılacaktı: Merkantilist biçimlerin, bunları içinde muhafaza eden üretim tarzlarından görece özerkliği. Bu merkantilist özerklik -endüstriyel kapitalizm ne kadar az gelişmişse o kadar fazla göze çarpar- çeşitli üretici yapılar arasında işlev gören bir çeşit «ekonomik bonapartizm» meydana getirir ve pazar için üretim kapitalist olmayan biçimlerde geliştiği ölçüde de varlığını sürdürür. Şimdi, olayın önemine rağmen, elimizde kapitalizmden önceki ticari sermayenin görece özerkliğine ilişkin hiç bir *teori* yoktur. Şu anda ortaya konmuş örnekler bu özerkliği ya-ticari sermayede feodal düzenin bir çözücüsünü görerek- mutlak hale getirmişler, ya da -ticari sermayenin egemen üretim tarzına tamamen tabi olduğunu önererek- bütünüyle reddetmişlerdir. Bu iki uç arasında doldurulması gereken bir boşluk bulunmaktadır.

Frank-Wallerstein eğilimi, çeşitli üretim tarzları kavramlarının teorik önemini yadsımış ve tüm önemli teorik belirlemeleri ekonomik sistemlere aktarmışlarsa da, son on yılda tersi bir eğilim de görülmüştür -üretim tarzı kavramının ekonomik sistemlerin özgül düzeylerini yokedecek ölçüde teorik enflasyonu. Böylece Latin Amerika'da bir ölçüde «sömürgesel üretim tarzı» geçerlilik kazandı. Sömürgecilik olgusu -ki dünya ekonomisinin çeşitli parçaları arasında tanımı itibariyle ekonomik sistemler analiz düzeyine ait yapısal ilişkidir- hiç de meşru olmayan bir şekilde üretim tarzları düzeyine aktarılmaktadır. Enrique Tandeter'in bu fikrin entellektüel geçmişini izleyen bir makalesinde doğru olarak işaret ettiği gibi, bu teorik hata Althusserciliğin Latin Amerika'daki garip kabulüyle bağlantılıdır. Bu kabul ediş Frank'ın dolaşımcılığının (circulationism) eleştirisinin, Latin Amerikan üretim tarzlarının incelenmesi yolunda yeni ve beklenmeyen bir ilgi uyandırdığı bir anda oldu. Ancak üretim tarzı kavramının soyut niteliğinin gözardı edilmesi nedeniyle ciddi bir biçimde sulandırıldı. Sonuç şuydu ki, herhangi bir «ampirik» farklılık, yeni bir üretim tarzının bulunuşunun *urbi et orbi* ilanı için yeterli olarak değerlendiriliyordu. Althusser'in teorisinin başlangıçtaki formülasyonunun yapısında varolan muğlaklıklar, şüphe yok ki,

bu hatayı kolaylaştırmıştır. Tandeter şunu yazıyor: «Bu buluş, aynı zamanda bir kuvvetten düşme idi, bunun temel nedeni Marksizmin Althusserci yorumunda yatmaktadır. Bu bağlamda Balibar'ın temel bir konuda kesin özeleştirisini aktarmak yeterli. Balibar 1967-68'de şunları anlamamış olduğunu yazıyor: 'Hiçbir gerçek tarihi diyalektik yoktur ki, her somut «toplumsal formasyonun» dönüşüm süreci olmasın', yani [«toplumsal formasyonlar» genel soyut bir diyalektiğin gerçekleştiği basitçe «somut» mahal (ya da araç) değildirler,] bu formasyonlar «gerçekte dönüştürülen *yegane* nesnedirler, çünkü bu bir sınıf mücadelesi tarihini gerçekten ima eden tek nesnedir».

Böylece, 1967-68'lerin hatası 'toplumsal formasyonlarla uğraşılacak yerde, *sadece* üretim tarzlarının ele alınması, yani toplumsal formasyonların pratikte, sadece belirli ve somut «gerçekleşmeler» olarak göründüğü hala soyut bir genelliğin ele alınması olarak özetlenmektedir (7).

«Sömürgesel üretim tarzı» teorisi, düzeylerin bu gayrimeşru yerdeğiştirmesinin, göze çarpan örneklerinden biriydi. Bunu ilk formüle edenlerden biri olan Ciro Cardoso (8) «sömürgesel köleci üretim tarzından» bahsetmekte ve *üretim tarzı düzeyinde* tanımlayıcı özellikleri olarak şunları görmektedir: 1) Latin Amerika'da kölenin, toprağın bir parselinin ürününden yararlandırılması temelinde kendi ekonomisine sahip olması, 2) Latin Amerika'da köleciliğin bağımlı, çevresel (periferik) ve bozulmuş toplumsal formasyonlarda gelişmiş olması, 3) Latin Amerika'da kölelerin Avrupalı ve değişik «ırklar» dan çok düşük gelişmişlik düzeyindeki nüfuzlardan gelmiş ol-

---

(7) E. Tandeter, «Sobre el analisis de la dominacion colonial», **Desarrollo Economico,** Buenos Aires, Cilt 16, No: 16, Abril-Junio 1976.

(8) «Sobre los modos de produccion coloniales en America Latina», «El modo de Produccion esclavista colonial en America»; «Severo Martinez Pelaez y el caracter del regimen colonial» in Assadourian, Cordoso, Ciafardini, Garavaglia y Laclau, **«Modos de produccion en America Latina,** Cordoba, 1973.

ması. Cordoso, Antik kölecilik ve Amerikan sömürgesel köleciliği arasındaki farkın bu üç özelliğin yardımıyla tanımlamaya çalışıyor ve yine bu özelliklerin bu iki durumda değişik üretim tarzlarından söz etmek için yeterli olduğunu düşünüyordu. Görülebileceği gibi, sonuç Wallerstein'ınkilere ters gerekçelerle de olsa, üretim tarzı kavramının bir kez daha eriyip yok olmasıdır. Wallerstein'ın durumunda kavram, bütün temel belirleyicilerinin (determinant) ekonomik sistemler düzeyine aktarılması yüzünden eriyip yokolmuştu, öteki durumda ise, en tali ampirik varyasyonların bile değişik üretim tarzları keşfetmemiz için yeterli sayılmasından eriyip yok olmaktadır ki, bu da bu kavramların sonsuz bir şekilde (ad infinitum) yeniden üretilmesi ihtimallerinin yolunu açmaktadır. Çizgiyi nereye çekeceğiz? Cardoso'ya göre, hiçbir teorik kriter yoktur: Sadece toplumbilimcilerin neyin uygun olduğu konusunda ampirik takdirleri vardır. Ancak doğal ki, 18. yüzyılın Manchester'indeki bir atölye ile modern ve büyük bir anonim şirket arasındaki fark, Antik kölecilikle Amerikan sömürgesel köleciliği arasındaki farktan çok daha büyüktür. O halde neden iki farklı üretim tarzından sözedileceği yerde öncekilere kapitalist deniyor? Bu yönteme bir kez başvurulmaya görsün, teorik kategoriler olarak kavramlar dağılmakta ve analiz kaba bir ampirisizmin içine dalmaktadır.

O halde bu iki hatadan şu sonuca varabiliriz: Marksist teorinin farklı analiz düzeyleri olarak üretim tarzları ve ekonomik sistemleri ayrıştırması hayati bir önem taşır -ikincisi, birinciyi önvarsayan daha somut bir düzey oluşturur. Bu iki düzeyin birbirine karıştırılması sahte-sorunların (pseudo-problems) ve paradoksların çoğalmasından başka bir şey getirmez.

POLİTİK DÜZEYİN ÖZGÜLLÜĞÜ

Nicos Poulantzas'ın *Political Power and Social Classes* (Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar) kitabı en az iki açıdan büyük teorik önem taşımaktadır: Birincisi, Marksist düşüncenin son on yıla kadar değişik sosyo-ekonomik formasyonlarda devletin tabiatı ve rolü üzerine sistematik bir teori geliştirmeye başlamamış olması. Sosyo-ekonomik değişmelerle politik sistemin dönüşümleri arasında uç noktada (ultimate) bağlantı kurmaya çabalayan yüzeysel gözlemler, ya da bu ikisi arasında mekanik nedensellik ilişkileri kurmaya çalışan daha az yüzeysel gözlemler analiz sahasını öyle kaplamıştır ki, teorik düzeyde politik düzeyin özgüllüğünü saptamaya çalışan ve katıksız izlenimci korelasyonlardan (impressionistic correlations) *sistemli bir şekilde* sakınan bir çalışmayı ancak olumlu karşılayabiliriz. Ancak, ikinci olarak, Poulantzas'ın eseri basit bir Marksist çalışma değildir. Çağdaş Marksist akımlar içinde tam tanımlanmış bir teorik çerçeve içerisinde yeralmakta: «Althusser devrimi»nin kurduğu çerçevede. *Political Power and Social Classes* (Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar) kuşkusuz Althusser'in genel sorunsalından hareketle, *bölgesel bir teorinin* inşa edilmesinde bugüne kadarki en bütünlüklü çabayı temsil ediyor. Böylelikle, bu kitap bir noktaya kadar, somut süreçlerin ve durumların analizi açısından bu sorunsalın verimlilik sınaması oluyor. Bu açıdan akılda tutmamız gereken şey şudur:

Teorik bir yaklaşım, sistematikleştirme ilkesi yokluğu nedeniyle tamamıyla geliştirilememiş belirli alanlarda ortaya çıkan kendiliğindenci yaratıcılığın çarpanı olarak sürdürüldüğü ölçüde verimlidir; burda sistematikleştirmeden anladığımız bir

sorunsalın çerçevesine teorik olarak yerleştirebilme imkanıdır. Dar yada yetersiz bir sorunsal, doğru sorunları açıklığa kavuşturacağı yerde, tersine, gizler; ve genel teorik formülasyonlarla belirli çevreler ve somut durumların bilgisi arasında başa çıkılmaz antagonizmalar yaratır.

Her iki açıdan da değerlendirirsek: Politik düzeyin özgüllüğünü teorik olarak şekillendirme çabası olarak özgünlüğü (originality) ve Althusser sorunsalıyla ilişkisi ile -ki bunlara bu çabada gösterilen kesin ihtimam ve teorik özeni de eklemeliyiz- Poulantzas'ın çalışması çağdaş Marksist siyasal analizinde tam merkezi bir yer tutmuştur, ve böyle olmaya devam edecektir. Poulantzas düşüncesinin bütünlüklü analizini başka bir yerde yapmak gerekecek. Bu yazıda çok daha sınırlı bir amacımız var: Miliband'ın *The State in Capitalist Society* (2) (Kapitalist Toplumda Devlet) kitabının yayımlanışından sonra Poulantzas'la aralarında süren (*New Left Review* (3) dergisinde) tartışmanın ima ettiği bazı teorik noktaları ele alacağız.

Bu durumda, tartışmanın genel çizgisini özetleyerek başlayacağız. Poulantzas'ın ilk hücumu, Miliband'ın analiz yönteminin epistemolojik (*) eleştirisinden doğar. Bu yöntem başlıca şunlardan ibarettir: Burjuva siyasal biliminin bugün geçerli bir iddiasından hareketle, olguların bununla çe-

---

(2) **The State in Capitalist Society**, London, 1969, yeni baskı 1975.

(3) N. Poulantzas, «The Problem of Capitalist State» (Kapitalist devlet sorunu) **New Left Review** No: 58 Kasım, Aralık 1969. R. Miliband «Reply to Nicos Poulantzas» (N. Poulantzas'a cevap) **New Left Review** No: 59, ocak, şubat 1970; R. Miliband, «Poulantzas And The Capitalist State» (Kapitalist Devlet ve Poulantzas) **New Left Review** no: 82 kasım aralık 1973. İlk iki makale için Robin Blackburn baskısı **Ideology in Social Sciences** (Toplumsal Bilimlerde İdeoloji) Fontana/Collins 1972 kitaba başvuruyorum. [Bu üç makale Birikim Yayınlarınca **Kapitalist Devlet Sorunu** başlıklı derlemede yayınlandı, 1977, İstanbul.]

(*) **Epistemology**: Bilgi kuramı, bilginin esas ve sınırlarından bahseden bilim dalı. (Ç.N.)

lişki içinde olduğunu gösterme ve böylece de bu iddianın yanlış olduğu sonucuna varma. Kısacası, Miliband'ın tüm analizi ampirik bir düzlemde kalmaktadır: Gerçekliğe değinen iddialarla başlıyor ve gerçekliğin bu iddialarla çelişki içinde olduğunu ispat ediyor. Poulantzas'ın eleştirdiği de tamamen bu yaklaşımın geçerliliğidir: «Bu epistemolojik alanı *değiştirecek* ve bu ideolojileri [Marx'ın özellikle *Theories of Surplus-Value* (artık-değer teorileri) da yaptığı gibi] gerçek karşısındaki yetersizliklerini göstererek, Marksist bilimin eleştirisine sunacak yerde, Miliband bu ilk adımı atlamış görünüyor. Ancak, modern epistemoloji analizleri göstermektedir ki «somut olaylar»ı kavramların karşısına basitçe koymak mümkün değildir. Bu kavramlara, başka bir sorunsalın paralel kavramlarıyla hücum edilmelidir. Çünkü, ancak bu yeni kavramlar sayesindedir ki eski kavramlar somut gerçeklikle yüzleştirilebilirler...» (4)

Sözün kısası, Poulantzas, burjuva siyasal biliminin önermelerini, teorik özlerini çıkarmaya çalışmadan ve analizi teorik yüzleştirme alanına götürmeden, ampirik önermeler olarak, kendi başlarına ele almanın geçerli bir yöntem olmadığını ileri sürüyor. Bu tutuma tekabül eden hata şu: Miliband kendi epistemolojik ilkelerini ve muhaliflerini yargıladığı teorik önermeleri, yani Marksist devlet teorisi'ni açık hale getirmenin gerekli olduğunu düşünmüyor, burjuva devlet ideolojilerine saldırırken onları aynı alana yerleştirerek aynı hatayı bir kez daha işliyor. Sonuç ise bu idcolojilerin Miliband'm kendi analizine girmesi oluyor. Bunun kanıtı:

«Miliband'ın toplumsal sınıfları ve devleti *nesnel yapılar* olarak ve ilişkilerini de, *nesnel bir düzenli bağlantılar sistemi* olarak kavramada, ajanları, «insanlar», Marx'ın deyimiyle taşıyıcıları-trager- olan bir yapı ve bir sistemi anlamada çektiği sıkıntıda görülür. Miliband sürekli olarak toplumsal sınıfların ya da «grupların» bir şekilde *kişilerarası ilişkilere* indirgenebileceği; devletin, devlet aygıtını oluşturan farklı «grupların» kişilerarası ilişkilerine indirgenebileceği ve nihayet, toplumsal sınıflarla bizzat devlet arasındaki ilişkinin de devlet aygıtı-

(4) Poulantzas, «The Problem of Capitalist State» sa. 241.

nu oluşturan «bireyler» ve toplumsal sınıfları oluşturan «bireyler» arasındaki kişiler-arası ilişkilere indirgenebileceği izlenimini vermektedir... Bu sorunsala göre, toplumsal formasyonun ajanları «insanlar» (Marx'ın düşündüğü gibi) nesnel düzeylerin (instances) taşıyıcıları olarak değil, toplumsal bütünün düzeylerinin kalıtımsal ilkesi olarak düşünülmektedir. Bu, bireylerin *toplumsal eylemin* kökeni olduğu *toplumsal oyuncular* (actors) sorunsalıdır; sonuç olarak sosyolojik araştırmalar ajanların toplumsal sınıflar içindeki dağılımını ve bu sınıflar arasındaki çelişkileri belirleyen nesnel koordinatları incelemeye değil, bireysel aktörlerin *davranış güdüleri* temelinde sonuç çıkarmaya çalışan açıklamalar aramaya götürür. Bu hem Weber'in hem de çağdaş işlevselciliğin sorunsalının ünlü yönlerinden biridir. Konunun bu sorunsalını Marksizme aktarmak, sonunda hasmın epistemolojik ilkelerini kabul etmek ve bir kimsenin kendi analizini bozma tehlikesini getirmek demektir.» (5)

Poulantzas Miliband'ın ampirik yönteminin kendisini yukardaki önermede belirttiğimiz teorik hataya götürdüğünü çeşitli örneklerle gösteriyor. Böylece, seçkinler (elite) teorisi örneğinde, Miliband, ideolojik elite kavramını Marksist kavramların ışığı altında eleştireceği yerde, bunların varlığının yönetici bir sınıfın mevcudiyetiyle bağdaşmaz olmadığını göstermeye çabalıyor. Yönetselcilik (Managerialism) örneğinde, ideolojik «yönetsel devrim» kavramının eleştirisi, bu yönetici sınıfın bir kesimini oluşturan başka ekonomik seçkinler kadar kâr peşinde koştuklarını göstermekten ibaret; bunu yaparken de, kâr kategorisinin, taşıyıcılarının davranış güdüsünden bağımsız nesnel bir kategori olduğunu görmüyor, ve sermayenin fraksiyonları arasındaki ilişki gibi gerçekten geçerli soruna değinmiyor. Miliband bürokrasiyi değerlendirişinde de başarısız, çünkü analizini bürokratların toplumsal kökenleri ve yönetici sınıfla kişisel bağları üzerinde odaklaştırmakta, yani, geçerli faktör olarak bürokrasinin *nesnel işlevini* değil *sınıfsal konumunu* getiriyor.

---

(5) a.g.e., sa. 241-242.

Poulantzas'a göre Miliband, burjuva ideolojisinin önermelerinin teorik çürütülmesiyle değil, ampirik geçerliliği ile ilgilendiğinden tek yanlı vurgulamaya gitmekte ve bunun sonucu olarak sistemin nesnel yapıları ve yasalarından sistemin ajanlarının kişisel güdülenmelerine doğru sürekli sapma göstermektedir. Bu sapma sistemin bütünü açısından geçerli genel önermeler formüle ederken daha da belirgindir. Böylece, Miliband'a göre sistemin şu ya da bu kolunun nisbi üstünlüğünü belirleyen ilke, bu kolun üyelerinin yönetici sınıfa nisbi yakınlığı veya bu kolun o anki ekonomik rolüdür. Miliband'ın yöntemi ve teorik bakışı şunları anlamasını engellemektedir: «Devlet aygıtı, ilişkileri özgül bir *içsel birlik* gösteren ve büyük oranda *kendi* mantığına itaat eden özel «kollardan» oluşan bir *nesnel sistem* meydana getirir... Devlet aygıtının üstün kolunda veya bu kollar arasındaki ilişkilerde ortaya çıkacak *anlamlı* bir yer değiştirme, bu kolun o anki dışsal rolüyle açıklanamaz. Ancak, *devlet aygıtı sisteminin bütünündeki ve içsel birliğinin biçimindeki bir değişiklik tarafından belirlenebilir:* Bu değişme, bizzat üretim ilişkilerindeki değişmelere ve sınıf mücadelesindeki gelişmelere bağlıdır» (6) Aynı şekilde, kapitalist devletin bugünkü aşamasındaki değişiklikler, ekonomi ile politik örgütlenme arasındaki eklemlenmede ortaya çıkan nesnel değişmelerden ziyade, yönetici sınıfın üyeleriyle devlet aygıtı üyeleri arasında gittikçe yakınlaşmış ilişkilere bağlanmaktadır. Bu yönüyle Milibandın tezi, Ortodoks komünist partilerin *tekelci devlet kapitalizmi* tezine yaklaşmaktadır. Son olarak, Miliband ideolojilerin aynı zamanda kilise, siyasi partiler, mesleki kuruluşlar (devrimci parti ve sendikalar hariçtir) okullar, kitle haberleşme araçları ve aileyi de kapsayan nesnel ve kurumlaşmış bir sistem meydana getirdiğinin farkına varmamıştır. Poulantzas kendisini de kısmen aynı yanlışı yapmakla eleştirir. Bu anlamda Poulantzas baskıcı devlet aygıtlarının yanı sıra ideolojik devlet aygıtlarından söz etmektedir.

Miliband ilk cevabında oldukça ihtiyatlı ve savunmaday-

(6) a.g.e., s. 248.

dı. Poulantzas'ın düşüncesiyle açıkça karşı karşıya gelmeden, farklı bir vurgu sorununa indirgeyerek yöntemini savunmaya çalışıyordu, şöyle yazıyordu: *The State in Capitalist Society* (Kapitalist Toplumda Devlet)in Poulantzas'ın kastettiği anlamda «teorik» açıdan yetersiz olabileceğini kabule hazırım; ancak onun yaklaşımının da... ters yönde yanlış yaptığını sanıyorum... Belirtmeliyim ki bu kaba (ve yanlış) bir «ampirik olan-olmayan» yaklaşımlar karşıtlığı değildir: Bir vurgu sorunudur ama vurgu da önemlidir. (7) Ne varki Miliband tartışmanın geleceği açısından çok önemli bir iddiada bulunuyor: «Doğrusu Marksist devlet teorisinin genel çizgilerini oldukça açık bir şekilde vermiştim, ama kuşkusuz çok özet bir şekilde. Bunun bir sebebi... Marksist devlet teorisinin genel çizgilerini verdikten sonra, bu teoriyi egemen demokratik-çoğulcu görüşün karşısına koymak ve bu görüşün yetersizliklerini *bana mümkün görünen tek şekilde, yani ampirik olarak* göstermek isteyişimdir. (vurgular benim E. L.)» (8)

Poulantzasla yüzleşmesini aynı vurgulama sorununa indirgeme eğilimi, Miliband'ın siyasi seçkinler ve yönetselcilik (managerialism) olgusunun teorik statüsü sorunu...a ilişkin cevabında bulunabilir. Cevabın ekseni devletin nesnel doğası çevresinde dönmektedir. Burada Miliband'ın durumu açık: Devleti katıksız nesnel ilişkiler sistemi olarak kabul etmek bir yapısal üst-belirlemeciliğe (superdeterminism) yol açar ki, bu bizim teorik düzeyde kapitalist devletin görece özerkliğini ortaya koymamızı engeller. Bu paragrafı tartışmasının özünü oluşturması nedeniyle bütünüyle aktarmaya değer: «Çünkü, (Poulantzas) 'nesnel ilişkilere' özel bir önem vermekle, devletin her özel durumda ve tüm zamanlarda yaptığı şeylerin bu 'nesnel ilişkiler' tarafından belirlendiğini ileri sürmüş olmaktadır: Başka bir deyişle, sistemin yapısal baskılarının, devleti yönetenleri 'sistemin' empoze ettiği politikaların sadece görevlileri ve uygulayıcıları durumuna getirecek ölçüde zorlayıcı nitelikte ol-

(7) Miliband, «Nicos Poulantzas'a Cevap» sa. 255-256
(8) a.g.e., s. 254.

duğu ileri sürülmüş olmaktadır. Oysa, Poulantzas aynı zamanda 'Devleti, egemen sınıfın istediği gibi kullandığı basit bir araç olarak değerlendiren eski Marksist geleneği de' reddediyor. (sa. 74) Bunun yerine 'devletin görece özerkliğini' vurguluyor. Fakat bana öyle geliyor ki bütün yapılan şey, 'yönetici sınıf' kavramının yerine 'nesnel yapılar' ve 'nesnel ilişkiler' kavramının konmasıdır. Ancak yönetici sınıf sistemin hakim unsuru olduğundan, sonuçta yine devlet seçkininin tümüyle bu sınıfa tabi olduğu noktaya dönüyoruz, yani, Devlet yönetici sınıf tarafından buyruğunu yerine getirmek üzere 'kullanılmıyor' Devlet bunu özerk olarak ancak tamamen sistemin kendisi üzerine empoze ettiği 'nesnel ilişkiler' yüzünden yapıyor. Poulantzas II. ve III. Enternasyonellerin 'ekonomizmini' kınıyor ve devlete gereken ilgiyi göstermeyişlerini bu ekonomizme bağlıyor. (S. 68) Fakat bana öyle geliyor ki, kendi analizi doğrudan doğruya bir çeşit yapısal determinizme ya da daha ziyade yapısal üst-determinizme götürüyor, ki bu da devletle sistem arasındaki diyalektik ilişkinin doğru gerçekçi bir değerlendirilmesini imkansız hale getiriyor.» (9)

Miliband'a göre, bu yapısal üst-determinizm değişik hükümet biçimleriyle burjuva devlet arasındaki farkların silinmesine yolaçmaktadır. Bu çıkarsamaya göre, bir burjuva «demokrasisi» ile bir faşist devlet arasında hiçbir gerçek fark olamaz. Komüntern'in iki savaş arasındaki dönemde temel hatasını oluşturan bu kavrayıştır. Değişik hükümet biçimleri arasındaki farklara hiç itibar etmemesi, Poulantzas'ın, Bonapartizm olgusunu yanlış şekilde ele almasına yol açmıştır. Gerçekte sadece istisnai koşullarda ortaya çıktığı halde, o Bonapartizm olgusunu kapitalist devletin *bütün* biçimlerine özgü olarak sunar. Son olarak da Miliband ideolojik devlet aygıtlarının devlet sistemine ait olduğu görüşünü reddeder.

Miliband'ın cevabı bir bütün olarak yetersizdir. Bir yandan anlaşmazlığı bir vurgu sorununa indirgemeye çalışmakta, öte yandan da yöntemsel iddiaları ve teorik eleştirileri Poulantzas'la

---

(9) a.g.e., s. 258-9.

olan farklarının iddia edilen vurgu sorununun gösterdiğinden daha ileri gittiğini belirtmektedir.

Nitekim, üç yıl sonra Poulantzas'ın kitabının İngilizce baskısının çıkışı vesilesiyle yazdığı yeni bir makalede Miliband tartışmayı yeni, daha iyi işlenmiş ve kapsamlı bir saldırıyla yeniden açtı. Poulantzas'ın daha önce yapısal *üst-determinizm* olarak nitelenen düşüncesi şimdi *yapısalcı soyutlamacılık* (structuralist abstractionism) olarak görülmekteydi. Eğer Miliband'ı doğru yorumlamışsam bundan şu anlaşılmalı: Soyut olarak tanımlanmış bir düzeyin kendi açıklayıcı ilkesini, eşit düzeyde soyut başka bir düzeyde aradığı bir teorik yaklaşım. Fakat bu öyle bir şekilde oluyor ki, bir düzeyi başka bir düzeye başvurarak açıklama süreci, sonuçta hiçbir şeyin kesin bir anlamı olmadığı ve kavramsal sistemin bütününün çelişkiye düştüğü dairesel bir işleme ya da aynalar oyununa dönüşüyor. Miliband'a göre bunun sonucunda Poulantzas ortaya koyduğu sorunlara özellikle de merkezi bir soruna, kapitalist devletin görece özerkliği sorununa, cevap verememektedir. Yapısal soyutlamacılığın kendi içinde çelişkili yöntemi, Poulantzas'ın, ekonomizmi ilke olarak reddettikten sonra, yeniden işe karıştırmasına yolaçıyor. Miliband şunları söylüyor: «Poulantzas'a göre 'iktidar yapılar düzeyinde yerleşmiş değildir. Bu düzeylerin bir araya gelişlerinin bir sonucudur ve aynı zamanda sınıf mücadelesi düzeylerinin her birini nitelendirir!» Poulantzas bu önermeden şu fikre geçer: 'İktidar kavramı, dolayısıyla, yapının tek bir düzeyine uygulanamaz. Örneğin *devlet iktidarından* söz ettiğimizde, bununla devletin, yapının başka düzeylerindeki eklemlenme tarzını kasdedemeyiz: Sadece çıkarlarına (başka herhangi bir sınıfın çıkarlarına olduğundan daha çok) devletin tekabül ettiği *belirli bir sınıfın iktidarını kasdedebiliriz.*' İşte bu açıkça yanlış bence: 'Devlet iktidarı' ile sadece 'belirli bir sınıfın iktidarını' kasdedebileceğimiz doğru değil. Çünkü, bunu demekle devleti her türlü özerklikten yoksun bırakır ve onu *tamamen* belirli bir sınıfın aracına döndürürüz. Aslında böyle bir kavramsallaştırma devleti yok sayma anlamına gelir.» (10)

---

(10) Miliband «N. Poulantzas and Capitalist State» s. 87.

Miliband'a göre bu karışıklığın sebebi, Poulantzas'ın *devlet iktidarı* ile *sınıf iktidarı* arasında köklü bir ayrım yapmamasıdır. «Devlet iktidarı, sınıf iktidarının sağlandığı, sürdürüldüğü başlıca ve nihai —ama tek değil— yoldur. Fakat devletin görece özerkliği kavramının önemini vurgulamamızdaki sebeplerden biri sınıf iktidarıyla devlet iktidarı arasında temel bir ayrımın bulunmasıdır ve görece özerklik kavramının anlamı ve ima ettiklerinin analizi aslında bu görece özerkliğin azalması ya da artmasına sebep olan güçler, uygulandığı koşullar vs. üzerinde odaklanmalıdır. Poulantzas'ın sınıf iktidarı ile devlet iktidarı arasındaki ayrımı bulandırması böyle bir analizi imkansız hale getiriyor: «Ekonomizm» ne kadar lanetlense de, siyaset burada yine de başka bir şeyin yansımasından ibaret kalıyor.» (11)

Poulantzas'ın analizindeki bu karışıklığr bir dizi yetersizlik izlemektedir: İdeolojik devlet aygıtları yanlış görüşünden, bundan hiç aşağı kalmayan ve herhangi bir özerk örgütsel rol oynamaktan aciz hatalı bir siyasal partiler anlayışına kadar... Bunu da Poulantzas'ın Bonapartizm anlayışının özellikle inandırıcı bir eleştirisi izlemektedir.

Öyleyse şimdi, bu polemiğin teorik yapısının analiziyle başlayalım. Evvela bir takım yöntemsel sorunları ele almamız gerekiyor.

YÖNTEMSEL VE EPİSTEMOLOJİK SORUNLAR

Poulantzas, Miliband'ın yönteminin *teorik* yetersizliğini belirterek başlıyordu ve işaret etmek gerekir ki bu konuda, hiç bir cevap almamıştır. Bir kez Miliband'ın vurgulama farkları hakkındaki izlenimci türden gözlemlerini cevap olarak kabul etmek mümkün değil. Diğer taraftan, Miliband «demokratik, çoğulcu görüşün yetersizliklerini bana mümkün görünen yegane yoldan, yani ampirik olarak göstermeye çalıştım» derken, Poulantzas'ın «somut olguların» başka bir sorunsalın kavramları-

(11) a.g.e., s. 87-88

nın karşısına koyulamayacağı iddiasına karşı çıkmasına rağmen, Miliband kendi iddialarını haklı çıkarmak için hiçbir çaba göstermemektedir; her şey «ampirik biçim» den ne anlaşıldığının tanımlanmasına bağlıdır. Eğer bundan, işlevi bir teorinin geçerliliğinin sınanması olan, düşüncenin dışında bir düzey (instance) anlıyorsak, kendimizi tamamen ampirik çerçeve içinde buluruz ve Poulantzas'ın eleştirisinin haklılığı kanıtlanmış olur. Ne varki, eğer «somut olguları» bizzat teori ya da sorunsalın kendisi ortaya çıkarmışsa —modern epistemolojinin ileri sürdüğü gibi— bu durumda mantiki tutarlık ve ampirik geçerlilik sorunları arasında öz itibariyle bir fark yoktur. Eğer «bilginin nesnesi» ile «gerçek nesne» arasındaki özdeşleşme ve bunun sonucu bilginin öznesi ve nesnesi arasındaki farkı kabul edersek, bilginin nesnesiyle ilgili iddiaların geçerliliğine ilişkin «ispat biçimleri» söz konusu sistemin ancak dışında ele alınabilir. Teorinin çerçevesini tanımlayan aksiyonlar sistemi ile bizzat bu teori içinde ortaya çıkan nesnelere ilişkin savlar arasındaki yetersizliği göstermek aynı zamanda bu teorinin içsel çelişkilerini göstermek anlamına gelir. Doğrusunu söylemek gerekirse, bu nedenledir ki bir teorinin «ampirik geçerliliği» ile «teorik geçerliliği» birbirinden ayrılabilecek yönler değildir. O halde, eğer Miliband görevini teorik bir sorunsalın içinde doğan «olgular»dan hareketle bu sorunsalın içsel çelişkilerini gösterme çabası olarak anlıyorsa, bu teorik deneme haklı görülebilir. Fakat tam tersine, düşünce silsilesindeki herşey, sanki «olgulara» başvurması doğrudan gerçek nesnelere başvurmaymış gibi sunulmaktadır. Bu Poulantzas'da sadece bir vurgulama farkı değil, kökten değişik bir epistemolojik durumdur. Üstelik, tüm polemik sanki Miliband bu ilk uyuşmazlığın farkında değilmişçesine sürüp gitmektedir.

Bu konuda, teorik uygulamanın tamamen düşünce düzleminde cereyan ettiğine işaret etmek gerekiyor. Althusser'in belirttiği gibi, düşünce süreci —ampirisizmin kabul ettiği gibi— gerçek nesnelerle değil, bilimsel, ideolojik teknik vs, gibi farklı pratik biçimlerinin sağladığı kavramlar, bilgi parçaları ve düşüncelerle başlamaktadır. Bu kavramlar, teorik pratik kanalıyla gerçek nesnelerden farklı olan bilgi nesnelerine dönüştü-

rülür. Bilginin somuttan başlayıp bir soyutlama/genelleme süreci yoluyla genel önermelere vardığı ampirisist analizin tersine, biz bilginin *gerçek nesnelerin bilgisi* olduğuna ama bütünüyle düşünce düzeyinde oluştuğunu ve soyuttan somuta doğru hareket ettiğini kabul ediyoruz. Ne varki bu «somut», gerçek-somut değil, Althusser'in deyimini kullanırsak, düşüncedeki-somuttur. Böylece, daha önce de söylediğimiz gibi, bilgi nesnesi bizzat teorik pratik tarafından üretildiği sürece, doğrulama yöntemleri de teorik sistemin bir parçasıdır. Bir teori ancak içsel tutarlılığı yoksa, yani, kavramların inşa sürecinde önermeleriyle çelişkiye düşerse yanlıştır.

Böylece doğrusunu söylemek gerekirse, *teorik* sorunlar, gerçekten teorik oldukları sürece *çözülemezler:* Sadece *yerlerine başka teorik sorunlar konur* ki bu da aynı şey değildir. Bu savı daha yakından analiz edelim: Bir teorik problemi çözmek tam olarak ne anlama gelmektedir? İlk olarak, genel bir teoriyi özel bir *teorik* çevreye uygulama sürecinden doğan zorluklara bir çözüm bulma anlamına gelir. Fakat bu durumda iki ihtimal ortaya çıkar: Bunların birincisinde, sorun bilimsel inceleme sırasında, sözkonusu teorinin genel varsayımlarına (assumption) uygun olarak etkin biçimde çözülür; ki bu da, sorunun *teori içinde* değil bizim içimizde, başka bir deyişle, onu nereye kadar ulaştırabilmişsek ulaştığı o düzeyde varolduğu anlamına gelir. *Sorunun ampirik çözümü, tam olarak ifade etmek gerekirse, varlığının teorik düzeyde olumsuzlanmasını içerir.* Diğer ihtimal ise şudur: Bir teorinin gelişmesi, gerçek bir teorik sorunun ortaya çıkmasına yol açar, (yani, teorinin mantıki yapısındaki bir tutarsızlığı içerir): Fakat sorun gerçekten teorikse, teori genel önermeler (postulates) sistemi içinde çözülemeyecek demektir, yani *hiç bir çözümü yoktur.* Bu, bir teorinin mümkün gelişmesinin sınırlarına eriştiği ve bunun sonucunda da kendi kendisiyle çelişki içine düştüğü anlamına gelir. Bu noktadan sonra ileriye doğru yapılacak tek şey teorinin üstünde temellendiği aksiyomlar sistemini yadsımak, yani, bir teorik sistemden ötekine geçmektir. Fakat bu teorik krizi doğuran sorun daha önceki sistemin teorik ufkundan doğduğuna ve orada varolduğuna göre, bu durumda da sorunun çö-

züldüğü söylenemez: Sadece yerine bir başkası geçmiştir, yeni bir teorik sistemin ortaya çıkışıyla sorun olmaktan çıkmıştır. Teorik bir sistemden teorik sorunlara ve bunlardan yeni teorik sistemlere: İşte bilgi sürecinin akış yönü budur.

Şimdi, bir teorinin önermeler sisteminde ampirik karşılaştırmalar alanının teoriye dışsal değil de içsel olduğunu varsayalım —sorunsalın kendi nesnelerini kendi yarattığı anlamında— *ampirik gerçekleme* teorik önermeleri çürüttüğü ölçüde *teorik sistemin* içsel çelişkilerini ortaya koyar. Sonuç olarak, eğer teorik eleştirinin, sözkonusu teorik sistemin 'ampirik' yüzleşmesinden başlayacağını kabul edersek —bu kabule kesin bir nitelik yüklemeden— gerekli mantıki adımlar şunlar olacaktır: a) «Ampirik» yüzleşme alanı ile söz konusu teorik sistem arasındaki çelişki noktalarını göstermek; bunu yaparken yüzleştirmeyi önermelerin soyutlama derecesini gözönünde tutarak yürütmek gerektiği için mekanik bir işlemin yapılmadığı hatırda tutulmalıdır. (Soyutlama derken, tabii, terimi tümevarımcı değil, koşullu tümdengelimci —hypothetico deductive— anlamda kullanıyoruz) b) Anlaşmazlık noktalarından hareketle, teorik sorunları saptamak, c) Teorik sorunlardan hareket ederek, teorik sistemin çöküşünü hazırlayan içsel teorik çelişkileri sergilemek, d) Daha önceki sistemin içsel çelişkilerinin üstesinden gelebilecek alternatif bir teorik sistem önermek.

Poulantzas —Miliband tartışmasına dönersek— sanıyorum ki, kesin ilginçliğine rağmen, (a) adımının ötesine geçemediği için, Miliband'ın kitabının teorik ufkunun sınırlı olduğu açığa çıkıyor. Poulantzas ise eleştirel çalışmanın eksik olduğunu ileri sürmektedir. Çünkü (b) ve (c) adımları gerçekleşmemiştir ('Epistemolojik alanı terketmek ve bu ideolojileri, gerçek karşısında yetersizliklerini göstererek Marksist bilimin eleştirisine sunmak'); (d) adımı da gerçekleşmemiştir. («Somuta herhangi bir yaklaşımın ön koşulu, kendi ele alış biçiminin epistemolojik ilkelerini açıkça koymaktır») (12)

Fakat Poulantzas'a göre, Miliband sadece hasmın ideolo-

---

(12) Bununla Poulantzas'ın daha önce çizdiğim şemanın tümünü kabul edebileceğini ima etmek istemiyorum.

jik kavrayışlarını bilimsel eleştiriye tabi tutmamakla kalmamış, hasmın alanında kalarak, hiç 'eleştirmeden' bu kavrayışları dahil etme durumuna düşmüştür. Bu durum, Miliband'ın kavrayışında, tarihi değişmelerin açıklamasında toplumsal aktörlerin güdülerinin merkezi bir rol oynadığı, özne sorunsalının egemen oluşunda yansıtılmaktadır. Ne varki bu konuda, Poulantzas'ın eleştirisinin biraz aşırıya kaçtığını sanıyorum. Miliband'ın kitabı teorik biçimlendirme açısından yeterince geliştirilmemiştir. Dolayısıyla Miliband'ın «devletin rolünü, devlet aygıtı üyelerinin hareket ve davranışlarına» indirgediği yolunda Poulantzas'ın ileri sürdüğü mutlak iddiayı kabul etmemiz mümkün değildir. Miliband'ın kitabı değişik yorumlara yol açıyor —örneğin devlet aygıtı üyeleri ile yönetici sınıf üyeleri arasındaki bağlar sınıf egemenliğinin nedeni değil bir *göstergesidir.*

POULANTZAS'IN YÖNTEMİ

Miliband'ın kitabının teorik biçimlendirmenin ilk basamağında kaldığı kabul edilirse, o zaman Poulantzas'ın açıkça bu yöne yönelme çabası olan çalışmasına ne demeli? Bu açıdan, sonuçlarının tatminkar olmaktan uzak olduğu kanısındayım. Miliband'ın işaret ettiği sebepler yüzünden, yani yetersiz bir ampirik araştırma yüzünden değil, tam tersi: Hasımlarının sorunsalıyla teorik bir yüzleşme olmaması yüzünden. Poulantzas reddettiği sorunsalların içsel çelişkilerini ve kendi sorunsalının bu sorunsalın çelişkilerini ortadan kaldırış biçimini göstermeye çalışmıyor, uyumsuzluk noktalarını *betimlemekle* ve bunların üstünde durmadan geçiştirmekle yetiniyor. Bir örneğe göz atalım! Poulantzas Marx'tan proletaryanın oluşumuna ve kendi içinde sınıfla (class-in-itself) kendisi için sınıf (class-for-itself) arasındaki farklara ilişkin bir pasaj aktarıyor ve şu sonuca varıyor: «Bu yazıların bir yorumu başından reddedilmelidir; çünkü Marx'ın analizinde yeri olmayan 'toplumsal grup' sorunsalıyla ilgilidir: Bu, tarihi-kalıtımsal yorumdur» (13) Daha ilerde daha kesin şekilde şunu söylüyor:

---

(13) Poulantzas «**Political Power and social classes**» s. 60

«Marx'ın analizinin bu yorumu zaten tarihçi (historisist) sorunsalla ilgilidir: Bunun yetersizliğinin en çok sınıflar teorisinde ortaya çıktığına burada işaret edilmeli.» (14)

Bunu tarihçi (historisist) sorunsalın iki değişik varyantında (variants) sınıflar teorisinin betimlenmesi izliyor: Lukacs, ve Marx'ın işlevselci yorumları (Geiger, Dahrendorf, Bourdieu). Tarihçi sorunsalın sınıflar teorisindeki bu yetersizliği nasıl ortaya çıkıyor? Cevap iki sayfa sonra geliyor: «Bu kavrayış iki temel olgunun farkına varmamaktadır: Birincisi, ücretli emeğin ve sermayenin «kişileşmesi» olarak, üretimin ajanları, örneğin, ücretli işçi ve kapitalist, Marx'ça, yapılar topluluğunun *destekleri ya da taşıyıcıları* olarak değerlendiriliyordu: ikincisi, sorunun sınıf kavramının tanımıyla ilgili yanı ele alındığında, Marx, *teorik olarak* hiçbir zaman, toplumsal sınıfları, yapıların kalıtımsal kökeni biçiminde algılamamıştır. Niye böyle olduğunu göreceğiz.» (15)

Ancak bu, tarihçi sorunsalın yetersizliğini sınıflar teorisinde açığa vurduğunu göstermez, sadece bu sorunsalın Poulantzas'ın sorunsalı karşısında yetersiz olduğunu açığa çıkarır. Aynı gerçekliğin iki farklı kavrayışının birbirine karşı durabilmesi şaşırtıcı değildir. Asıl önemli görev tarihçi sorunsalın sınıflar teorisiyle ilgili iç çelişkilerini göstermek olmalıydı; yani, teorik sorunlar ortaya çıkarılmalı, teorik sorunlardan sorunsalın krizine giden yol takip edilmeli ve nihayet, anti-historisist sorunsalın bu tür çelişkilerden uzak olduğu gösterilmeliydi. Yukardaki alıntı «Niye böyle olduğunu göreceğiz» ile bitiyor. Fakat bundan sonra gördüğümüz, Poulantzas'ın toplumsal sınıflarla ilgili teorisinin, historisist akımlarla farkın belirtilmesi dışında en ufak bir eleştiri çabasına girişilmeden geliştirilmesi. Aynı işlem ideolojilerin ve bürokrasinin analizinde ve genel olarak Poulantzas'ın kitabının tümü boyunca izlenmektedir.

Önceki analizimize dönersek, diyebiliriz ki, Miliband analizine (a) basamağıyla başlamış ve tüm analizi boyunca burada

---

(14) a.g.e.

(15) a.g.e., s. 62

kalmışsa, Poulantzas'da (d) adımıyla başlamış ve burada kalmıştır. Poulantzas'ın karşıt sorunsalı eleştirisi, onun içsel çelişkilerini belirlemeyi içermeyip, sadece kendi sorunsalı karşısında, onun ifade ettiği farklılıkların basit bir betimlemesinden ibaret kaldığı için, analizde (b) ve (c) adımları sadece biçimsel olarak yer almaktadır. Poulantzas'daki eksiklik, bilgi sürecinin diyalektik kavranışıdır; çünkü bu kavrayış, sorunsalların önceki sorunsalın iç çelişkileri ile ilişkileri olmayan kapalı sistemler olduğu düşüncesiyle uyuşmamaktadır.

YAPISAL ÜST-DETERMİNİZM?

Miliband'ın Poulantzas eleştirisini bu açıdan değerlendirelim. Miliband, Poulantzas'ın teorik perspektifini birinci makalesinde yapısal üst-determinizm, ikinci makalesinde de yapısalcı soyutlamacılık olarak isimlendiriyordu. İlk eleştiri, içeriğe, ikincisi ise kavramları yaratma yöntemine (sadece analiz yöntemine değil) ilişkindi. Miliband'ın ilk eleştirisi bana özellikle hatalı ve yanlış yöneltilmiş görünüyor; yapısal üst-determinizm isimlendirilmesi açısından değil —bu doğru olabilir— fakat, bu yapısal üst-determinizmin, Poulantzas'ın devletin görece özerkliği sorununu doğru bir şekilde ortaya koymasını engellediğini söylediği için. Miliband'ın sandığının tersine, burjuva sınıfıyla devlet arasında varolan ilişkilerin nesnel karakteriyle —«sistemin yapısal zorlamaları»— bu devletin görece özerkliği arasında hiçbir uyumsuzluk yoktur. Poulantzas'ın bakış açısından, bu görece özerklik, sırasında bir yapısal öge olmaktadır, başka bir deyişle, söz konusu üretim tarzlarına tekabül eden düzeylerin (instances) bir eklemlenişinin sonucudur; bu anlamda, sistemin bütününün bir başka nesnel belirleyicisi de bu görece özerkliktir. Devletin görece özerkliği ve onun nesnel belirlenimi, ancak bu özerklik, özgürlük dünyasının gereklilik ve doğuş zincirinde —ama, görece— (chain of necessity and emergence) bir kopma olarak anlaşılırsa, birbiriyle uyuşmaz olurlar. Fakat bu karşıtlığın ancak Poulantzas'ın tanımla-

yarak dışladığı bir sorunsal içinde anlamı vardır. Gerçekte, eleştirisini Miliband'ın devletin görece özerkliğinden anladığı biçim üzerine kurduktan sonra Poulantzas, karşıtının tarihçi (historisist) eğilimleri hakkındaki şüphelerini sağlamlaştırmak için *daha güçlü* bir tez bulabilirdi. Benzer şekilde Miliband'ın, Poulantzas'ın yapısal üst-determinizminin kaçınılmaz olarak değişik devlet ve hükümet biçimleri arasında fark aramamaya götürdüğü savının geçerli olduğu kanısında değilim. Bu sadece bu değişik biçimlerin, herhalde Miliband'ın yapacağından değişik türde bir yapısal açıklamasına götürür. Miliband, içinde «*görece*» sıfatının, özgürlük olarak algılanan bir özerkliğe kısıtlama oluşturduğu basit bir karşıtlıkla uğraşıyormuş gibi görünmektedir. Poulantzas için ise, tersine, bir özerkliğin «*görece*» karakteri, bu özerkliğin bir yapısal belirlemeler dünyasına ait olduğunu belirtir; ve özerklik kavramı sadece bu dünyanın içinde, onun belirli bir unsuru (moment) olarak, incelenmelidir. Ayrıca, Poulantzas'ın mükemmel kitabı *Fascism and Dictatorship* (16) yazarın, Miliband'ın sözünü ettiği, devlet biçimleri arasında bir dizi farklılıkların pekâlâ bilincinde olduğunun güzel bir kanıtıdır.

Bonapartizm sorununa gelince; Marx ve Engels'in bunu hiç bir zaman bütün devlet biçimlerine özgü bir olay olarak değerlendirmedikleri konusunda Miliband'a katılıyorum; tersine bu istisnai bir biçimdir. Miliband'ın açıkça işaret ettiği gibi: «Bonapartizm hiç bir şekilde burjuvazinin dini değildir-varolan toplumsal düzenin, tabi bu düzenin merkezi olan egemenlik sistemi de dahil, sürdürülmesine tehdit oluşturacak kadar büyük siyasal kararsızlık koşullarında başvurulacak bir *çıkar yoldur.*» (17) Fakat Poulantzas'ın kitabının açıkça çarpıtılmasının, onun, Miliband'ın analizinde, ampirik düzeyde bile, ihmal edilmiş görünen bir sorunla uğraşmasından kaynaklandığını sanıyorum: Bu da devlet iktidarını elinde tutan fraksiyonla ege-

(16) NLB, London, 1974.

(17) Miliband, «Nicos Poulantzas and Capitalist State», S. 86-87.

men sınıflar arasındaki ilişkidir. Şüphesiz Miliband, kitabının büyük bir bölümünün tamamen buna ayrıldığını iddia ederek karşı çıkacaktır, bu doğrudur, fakat bunu, ters bir bakış açısından; bu ikisi arasındaki birliği göstermeye çalışarak yapmaktadır. Bu sorun —egemen sınıfla iktidarı tutan gruplar arasındaki ilişkinin kurulduğu gerçek süreçler— Poulantzas'a göre ufak bir sorundur: Ona göre sistemin birliği, temelini nesnel yapıların oluşturduğu bir birliktir ve temel sorun, genel nesnel bir belirlemeden hareketle, değişik düzeylerin görece özerkliği kavramını yapısal terimler içinde inşa etmektir. Özetle, Miliband, *Batı Avrupa*'da siyasi iktidarı elinde tutan fraksiyonlarla egemen sınıflar arasında bağlantı kuran *somut* kanalları belirlemekle ilgilenmekte; ve bu anlamda bu ikisi arasındaki birliğin ögelerini vurgulamaktadır. Poulantzas ise, tersine, *kapitalist üretim tarzı çerçevesinde* siyasalın özerk niteliğini, *teorik düzeyde* belirlemekle ilgilenmekte ve bu anlamda, egemen sınıfla iktidarı tutan fraksiyonların ayrılık ögelerini vurgulamaktadır. Sonuç açık görünüyor: Değişik sorunları analiz etmektedirler. Ne var ki bunun açıklığı her iki yazarca da görülmemektedir, ve neticede, Poulantzas, Miliband'ın egemen sınıfla iktidardaki seçkinler arasındaki bağı devletin görece özerkliğini ancak faşizm durumunda kabul etmek durumunda kalacak biçimde vurguladığını sanmakta —ki bu yanlıştır— Miliband ise, Poulantzas'ın burjuva demokratik devlet biçimine tüm ilgisini kaybedecek ya da, daha kötüsü, iki biçim arasında hiç bir fark görmeyecek bir biçimde istisnai devlet biçimlerini vurguladığını düşünmektedir. Miliband'ın bu sanısı da yanlıştır. Bu son konuda olan şu: Birinci olarak, Poulantzas'ca analiz edilen sorunun kuralları «otoriter» kapitalist rejimlerde parlementer rejimlerdekinden daha açık şekilde belli olmaktadır ve bu anlamda örnek ararken bunlara başvurmak doğaldır; ikinci olarak, Poulantzas'ın kitabı yalnız Batı Avrupa'ya değil, genel olarak kapitalist üretim tarzına değinmektedir ve bu düzeyde belki de «istisnai rejimlerin» kural olduğu söylenebilir.

İDEOLOJİK DEVLET AYGITLARI

Son olarak «ideolojik devlet aygıtlarına» gelince; sorunun kötü bir şekilde sunulmuş olduğu konusunda Miliband'la tamamen beraberiz. Poulantzas şunları ileri sürerek başlamıştı: «Eşitsiz gelişmenin altüst ettiği çeşitli düzeylerin yapısı içinde devletin, bir toplumsal formasyonun bağlantı etmenini oluşturmak gibi genel bir işlevi vardır.» (18) Fakat daha sonra ideolojik devlet aygıtları görüşlerini haklı kılmak için öne sürdüğü temel neden şu: Eğer devlet, toplumsal formasyonun birliğini devam ettiren ve toplumsal bir sistemin üretim koşullarını, sınıf hakimiyetini sürdürerek, yeniden üreten bir düzey (instance) olarak tanımlanıyorsa, sözkonusu kurumların da —ideolojik devlet aygıtları— aynı işlevi yüklendiği açıktır.» (19) Burada devlet, toplumsal bir formasyonun düzeyleri arasındaki birleşme etmenini oluşturan *düzey* (instance) olarak tanımlanıyor, daha sonra da kurnaz bir şekilde toplumsal bir formasyonun birleşmesine katkıda bulunan *herşeyin* tanım itibariyle devlete ait olduğu savına geçiliyor. Fakat bu durumda da Poulantzas'ın listesi kısa kalıyor: Sendikaların ve sosyal demokrat liderlerin reformizmi de bir birleştirme etmeni olmakta ve sonuç olarak, bu liderler de devlet görevlileri olmaktadır: Sosyalist partiler de bir devlet kanadı ile devrimci kanada ayrıştırılabilir; ve ayrıca *en gülünç biçime indirgersek*, her bireyin zihni, toplumsal formasyonun birleşmesi eğilimindeki devlet, ve bölünmesi eğilimindeki Anti-Devlet parçaları arasında iki kişiliğe bölünmüş (schizophrenically) biçimde ayrıştırılabilir. Bu, bir yapının çeşitli düzeylerinin aşırı siyasallaşmasına, Poulantzas'ın bizi uyardığı tarihçi (historisist) sapmaya aşırı bir örnek değil midir?

Son zamanlarda Althusser'de ideolojik devlet aygıtlarından söz etmekte ve bu terimi savunmaya çalışmakta. Fakat onun savunması adı geçen birçok kurumun özel (private) niteliğin-

---

(18) Poulantzas «**Political Power and Social Classes**» s. 44.

(19) Poulantzas «**The Problem of Capitalist State**» s. 251-52.

den kaynaklanan olası bir eleştiriyi çürütmekle sınırlıdır. Nitekim şunları ileri sürüyor: «Fakat bazıları bana çoğunlukla tam anlamıyla kamu statüsüne sahip olmayıp sadece *özel* (private) olan kurumları ne hakla ideolojik *Devlet* aygıtları olarak düşündüğümü soracaktır. Bilinçli bir Marksist olarak Gramsci daha önceden bir cümle ile bu itirazın önüne geçmiştir. Kamu ile özel arasındaki ayrım burjuva hukukunun içsel bir ayırımıdır, ve burjuva hukukunun «otoritesini» uyguladığı (tabî) alanlarda geçerlidir. Devletin alanı bu ayrımdan «hukukun üstünde» olması nedeniyle ayrılır: *Yönetici sınıfın* devleti olan devlet, ne kamudur, ne de özel; tersine herhangi bir kamu özel ayrımının önkoşuludur. Aynı şey ideolojik devlet aygıtları ya da onların başlangıç noktası için de söylenebilir. İçinde bunların gerçekleştiği kurumların «kamu» ya da «özel» olması önemsizdir. Önemli olan nasıl iş gördükleridir. Özel kurumlar pekalâ ideolojik devlet aygıtları olarak görev yapabilirler.» (20)

Ne var ki sorun devam etmektedir. Sorun bu kurumların kamu ya da özel olması değil —Gerçi bu konuda Althusser tamamen doğrudur— «ideolojik devlet aygıtları» kavramında üstü kapalı olarak devleti bir kurum olarak (yani nesnel bir yapı olarak) görmeye son veren bir görüş yatmaktadır. Althusser şöyle diyor: «Bildiğim kadarıyla, *hiç bir sınıf aynı zamanda ideolojik devlet aygıtları üzerinde ve içinde hegemonyasını da kurmadan, devlet iktidarını uzun müddet elinde tutamaz*» (vurgular Althusserin) (21) Eğer bir sınıfın ideolojik aygıtları denetlemeksizin uzun bir zaman döneminee hakimiyetini sürdüremeyeceği şeklindeki doğru ifade bu aygıtların devlete ait sayılması için yeterli ise, bunun nedeni Althusser'in Poulantzas'ınkine özdeş bir devlet anlayışını kabul etmesidir: Toplumsal bir formasyonun birliğinin muhafaza edilmesine hizmet eden *herşey* devletin bir parçasını oluşturur. Ne var ki bu durumda devletten (Poulantzas'ın ilk formülasyonunda olduğu gibi) bir

---

(20) Louis Althusser, **Lenin and Philosophy and Other Essays** (Lenin ve Felsefe, Birikim Yayınları, 1977) London NLB 1971 sa. 137-138.

(21) a.g.e., s. 139.

düzey (instance) olarak söz edemeyiz. En basit şekliyle, devlet toplumsal formasyonun bütün düzeylerini kaplayan bir *nitelik* olur. Bu mantık çizgisini izleyerek, Devlet kavramının nesnel bir yapı olarak dağılıp yok olduğuna tanık oluruz. Fakat ben tersine, Miliband'ın *devlet iktidarı* ve *sınıf iktidarı* arasında ayırım yapmasının tamamen yerinde bir davranış olduğuna ve sorunu gerçek yerine oturttuğuna inanıyorum. Tabii sakınca doğru bir şekilde oturtulmasına rağmen çözülmemiş olmasında yatıyor. *Devlet iktidarının* dışında *sınıf iktidarı* gerçekte nedir? Devlet iktidarının özgüllüğü nedir? Bunlar hala cevaplanmamış sorular.

YAPISAL SOYUTLAMACILIK?

Şimdi Miliband'ın, Poulantzas'ın teorik yaklaşımına yüklediği ikinci nitelemeye, *yapısal soyutlamacılığa* geçiyoruz. Bu yöntemin özü giderek artan bir biçimselciliğe götüren bir tür soyutlamadır; öyle ki sonuçta teorik öz, antinomilerden (*) oluşan bir sistem (a system of verbal antinomies) halinde çözülüp dağılmaktadır. Bu eleştirinin büyük ölçüde haklı olduğunu sanıyorum; doğruluğu başka şeylerle birlikte, Poulantzas'ın teorik sisteminde betimleyici kategorilerin egemenliğiyle ortaya çıkıyor. İlk önce, «biçimselcilik» deyimini tümdengelimci yöntemle birleşmiş, alışılmış epistemolojik anlamıyla değil, biçimin içerik üzerinde artan üstünlüğü anlamında kelimenin günlük kullanımına uygun şekilde kullandığımızı belirtelim. Bir kavramın teorik özü sulandırıldıkça bu kavramın söylem içindeki simgesel işlevleri artma eğilimi gösterir. Bunun nedeni hiç bir kavramın kendi başına olamayıp ancak bir sistemin parçası olarak bulunabilmesidir. Bu sistemin meydana getirilişinde kavramlar arasındaki ilişkiler iki çeşit olabilir: a) Kavramları mantıki şekilde biribirine bağlayan ve onların teorik içeriğini vurgulamak isteyen ilişki; bu durumda bir artbeslemc süreci

(*) Kelime kelime karşıt ikili önermeler.

vardır ki burada kavramların teorik işlevi bunları bağlayan ilişkilerin mantıkî niteliğiyle vurgulanmak istenir. b) Değişik kavramlar arasındaki yakınlığın sadece betimleyicisi bir ilişki. Bu durumda da söz konusu kavram sistemin bir parçasını meydana getirir, fakat bu sistem mantıkî bir yapı değil betimsel bir birliktir. Fakat her bir bağımsız kavram bir parçasını oluşturduğu betimsel birliği *andırmakta* olduğundan birliğin bir simgesi haline dönüştürülmüştür. Bu durumda, kavramların teorik işlevi yokolma, sembolik işlevi ise artma eğilimi gösterir. Terimlerinin simgesel değerlerinin teorik yapılarına üstün olduğu kavramsal yapıya «biçimselcilik» diyoruz, böylece bu deyime epistemolojide normal olarak anlaşılanın, yani kavramların simgesel işlevlerinin hiçbir rol oynamadığı tümdengelimci yöntemin tam tersi bir anlam veriyoruz. Görülebileceği gibi, analiz edilecek olgular arasındaki katıksız betimsel ilişkilerden başlamak —burada kullandığımız anlamda— biçimselciliğin özüne aittir. Taksonomi(*) ve biçimselcilik aynı teorik tutumun tamamlayıcı yönleridir. Poulantzas'a geri dönersek, karmaşık bir gerçeklikle karşı karşıya kaldığında tutumu taksonomik bir titizlikle tepki göstermek olmaktadır ve taksonomisini —her zaman haklı olmadığı— öyle yüksek bir soyutlama düzeyinde kurmaktadır ki, kavramların simgesel işlevleri zorunlu olarak üstün hale gelmektedir; bu simgeler birbiriyle ilişkiye girip bu ilişkilerin simgelerini yaratmakta ve özgün anlamla tüm bağ kaybolmaktadır. Soyutlamasız bilimsel bilgi mümkün değildir; fakat iddiam şu ki, Poulantzas'ın uyguladığı şekliyle soyutlama *biçimselcilik* yönüne sapmıştır. Poulantzas'ta soyutlama sürecindeki bu biçimselci eğilim, analiz sürecinin başlangıç ögeleri arasındaki karşılıklı ilişkinin katıksız betimsel şekilde kurulmuş olmasından kaynaklanmaktadır: sonuç olarak, soyutlama sürecinin daha sonraki aşamalarında bu ögeler arasında mantıkî bağlantılar kurmak imkansız hale gelmektedir. Poulantzas için bu açmazdan çıkış yolu analizin nesneleri arasında katıksız biçimsel ilişkiler önerilmesi ve mecaz kullanımının artmasıdır. Bu noktadan sonra soyutlama, *kaçınılmaz olarak*, an-

---

(*) **Taksonomi** : Doğal ilişkilere göre sınıflandırma. (Ç.N.)

cak biçimselci bir yönde yapılabilmektedir. Poulantzas'ın durumunda, tarihî gerçekliğe aşırı duyarlılığı nedeniyle bu yöntemin en kötü kullanımından sakınılmıştır. Analizleri —faşizm analizinde olduğu gibi— derinlemesine ve düşünmeyi zorlar niteliktedir, fakat bu sonuç, yöntemi sayesinde değil bu yönteme rağmen başarılmaktadır.

Poulantzas'ın biçimselci teorik tutumuna pekçok örnek verilebilir. Birini Miliband'dan dinleyelim:

«Bir sınıf» diyor, Poulantzas «ancak, üretim ilişkileriyle, ekonomik varlığı ile bağlantısı özgül bir varlık şeklinde başka düzeylere de yansırsa, toplumsal formasyonda toplumsal bir güç olarak, ayrı ve özerk bir sınıf olarak ele alınabilir...»

«Özgül varlık» ne? diye sormak zorundayız. Cevap şu: «Bu varlık, üretim ilişkileriyle ilişkilerin, üretim sürecindeki yerin *geçerli etkilerce* (pertinent effects) başka düzeylere yansıtılmasıyla ortaya çıkar.» O halde «geçerli etkiler» neler? Cevap şu: «Geçerli etkiler»le şunu anlatmak istiyoruz; üretim sürecindeki yerin başka düzeylerde yansıması *yeni bir öge* oluşturur: Bu yeni öge, bu düzeylerin bu ögeler olmaksızın göstereceği tipik çerçeve içine sokulamaz.» Bu, bir sınıfın ancak olaylar üzerine önemli bir etkisi olduğu zaman önemli bir belirginlik kazanacağı anlamında yorumlanabilir —ama bunun bizi bir yere vardırdığı söylenemez. Fakat Poulantzas bunu bile kastetmiyor. Çünkü ayrıca diyor ki, «Ekonomik mücadelenin (ekonomizm) egemenliği siyasi mücadele düzeyinde 'geçerli etkilerin' yokluğu anlamına *gelmez* —Sadece Lenin'in etkisiz görerek eleştirdiği belirli bir siyasi mücadele biçimi» anlamına gelir. Böylece, bir sınıf bir anda ancak «geçerli etkiler» yaratırsa ayrı ve özerk bir sınıf sayılabiliyor. Yani etkisinin belirleyiciliği ile ölçülüyor: Daha sonraki adımda ise bu «geçerli etkiler», «etkisiz» olabiliyor.» (22)

ÜRETİM TARZI KAVRAMI

Bu örneklerden daha pekçok aktarılabilir. Ama ben yukarıdaki paragraflarda örneklenen açık biçimselcilikten daha

(22) Miliband, «Nicos Poulantzas and Capitalist State», S.: 86-87.

önemli bir konu olduğuna inanıyorum. Bu da Poulantzas'ın kullandığı, *üretim tarzı* gibi, temel teorik kavramları bu teorik tutumun nasıl etkilediğidir. Bu bakımdan, Poulantzas'a yöneltilen eleştiri, aynı kavramın tüm Althusser'ci akımlarca kullanılış biçimine eşit şekilde yöneltilebilir. Poulantzas bu konuda Balibar'ı izleyerek şunları söylüyor: «*Üretim tarzı* ile genel olarak ekonomik düzeyle sınırlanan bir şey değil, ... çeşitli yapıların ve pratiklerin bileşim halinde birçok kesit ve düzey olarak, yani bu tarzın birçok bölgesel yapıları olarak göründükleri özgül bir bireşimi isimlendiriyoruz... Dahası, bütünün yapısının son kertede ekonomik düzey tarafından belirlenmesi, ekonomik düzeyin yapı içinde her zaman *egemen rolü* elinde tuttuğu anlamına gelmez. Egemen yapı tarafından oluşturulan birlik, her üretim tarzının egemen bir düzeyi veya kesiti (instance) olduğunu ima eder; fakat ekonomik düzey gerçekte, ancak şu veya bu kesite egemen rol yüklediği ölçüde, kesitlerin merkezden kopmasından (decentration) kaynaklanan egemenliğin el değiştirmesini düzenlediği ölçüde egemendir... Bu nedenle bir üretim tarzını diğerlerinden ayırdeden ve sonuçta bir üretim tarzını özgül olarak belirten şey, düzeylerin muhafaza ettiği özgül bir eklemlenme biçimidir: Bundan sonra bu eklemlenmeden, bir üretim tarzının *matrisi* olarak söz edilecektir.» (23)

Bu görüş, görünürde çelişkili olan iki olguyu hesaba katmaya çalışmaktadır: Maddi hayatta, tüm toplumsal hayatın belirleyici unsuru olarak üretim tarzının önceliği ve kapitalizm dışındaki tarihsel süreçlerin düzenlenmesinde kesin ekonomik unsurlara doğrudan belirleyici rol yüklenmesi zorluğu. Bildiğimiz gibi, bu eski bir sorundur. Oysa Althussercilik bunu kendine özgü yöntemiyle çözebileceğini sanmaktadır: Bu taksonomi ve biçimselliğin bir bileşimidir. Bu yöntem üç temel karakterin kimliğini saptayarak başlamaktadır: Bütün üretim tarzlarında varolan ve eklemlenmeleri bir üretim tarzının özgüllüğünü oluşturan ekonomik, politik ve ideolojik düzeyler. Niye

(23) Poulantzas, **Political Power and Social Classes**, S.: 13-15.

sadece üç? Bunların elde edilme yöntemine ne olmuş? Bunlar arasında mantıkî herhangi bir bağ var mı? İlk iki soruya verilen karşılık suskunluk ve üçüncüye ise olumsuzdur, tek ilişki bunların eklemlenmesidir, bu da sözkonusu üretim tarzına bağlıdır. Başka bir deyişle, kendimizi katıksız betimsel şekilde ortaya çıkarılmış üç düzeyle yüzyüze buluyoruz. Bu durumda bu üç karakter arasındaki ilişkilerin biçimsel olması şaşırtıcı değildir. Bu ilişkilerin kendilerine yakıştırılan isimleri var, ancak bu isimlere tekabül eden hiçbir kavramsal kategori yok. Başka bir deyişle, bu isimler değindikleri gerçek nesnelerin simgeleridirler, fakat bu gerçekliklerin doğasını açıklayan teorik kavramlar değiller. Bu ilişkilerin isimleri şunlar: «Son kertede ekonomik düzey tarafından belirlenme» ve «egemen rol»: Bunların birincisinden her bir üretim tarzında hangi düzeyin egemen role sahip olması gerektiğine ekonomik düzeyin karar verdiği anlaşılıyor. Fakat bunlar, ancak diğer mecazlarla benzeştirilince (analogy) anlamı olan mecazlardır. Bu yükseklikte, şimdi tamamıyla mitoloji dünyasında, içinde kavramlar arasında mantıkî ilişkiler kurmanın imkansız hale geldiği soyut bir yapılar ve düzeyler dünyasında bulunuyoruz.

Şimdi bu iddiaları daha açık bir şekilde ispatlamaya çalışalım. Balibar'a göre, Marx'ın kullandığı kavramlardan bazılarının kusuru teorik olarak yarı- biçimlendirilmiş olmalarıdır: Bir yandan daha önceki ideolojik sorunsalın kısmen esiri olmaya devam etmekte; öte yandan, teorik açıdan düşünemez oldukları halde çözümün hangi teorik çerçeveye nasıl yerleşeceğini göstermektedirler. «Tersine, bizzat teorik pratiğin içinde, bu kitabın *(Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'ya Önsöz) *pratik* kavramlar grubu diye isimlendirilen şeyin statüsüne sahip olduğunu sanıyorum. Başka bir deyişle, bu kitap bize, *formülasyonlarında* hâlâ kesinlikle değiştirilmesi gereken bir sorunsala dayanan kavramlar sunuyor; aynı zamanda bu kavramlar, bir sorunsalı kendi kavramı içinde düşünemeksizin aslında yeni sorunsal içinde doğmuş yeni bir sorunu ortaya koymak için (ve aynı zamanda çözmek için) *nereye gitmemiz gerektiğini* gösteriyorlar.» (24)

(24) Etienne Balibar, **Reading Capital** (Kapital'i Okumak), London, NLB 1970. S.: 204-205.

Bu durumla karşılaşan Balibar şunu yazıyor: «Bu çalışmaya burada başlamayı öneriyorum: Bu, sözkonusu *«pratik»* kavramları Marksist tarih teorisinin *teorik* kavramlarına dönüştürecek, onları teorik olarak pratik içeriklerine yeterli hale getirmek amacıyla şimdiki teorik biçimlerinden çıkaracak bir çabadır. Aynı zamanda, eski ideolojik sorunsalın zorunluklarının bir ifadesinden başka bir şey olmayan bu kavramlar tamamıyla kaybolacaktır. Yine aynı zamanda, Marx'ın araştırdığı alanda bile yeni teorik kavramların üretimini talep eden zayıf ve açık noktalar ortaya çıkacaktır ve bu üretimi mümkün kılacaktır.» (25)

Balibar'ın tasarısına söylenecek bir şey yok. Eleştirimiz onun bu tasarıyı bütünüyle tamamlayamamasınadır; çünkü *siyasal* ve *ekonomik* düzeylerden sözederken bunları *teorik kavramlar* olarak üretememiş ve teorik kavrayış ile katıksız betimsel ilişkiler arasında yarıyolda takılıp kalmıştır. Hem Balibar hem de Poulantzas'ın analizlerine temel aldıkları metni Marx'tan aktaralım: «Doğrudan emekçinin üretim araçları ve kendi geçim araçlarının üretimi için gerekli çalışma koşullarının «sahibi» olduğu tüm biçimlerde, mülkiyet ilişkisi *eşanlı* olarak bir doğrudan lordluk-serflik ilişkisi olarak da görünmek zorundadır ki, burada gerçek üretici serbest değildir; angaryalı bir serflikten sadece vergiye tabi bir bağımlılık ilişkisine (tributary relationship) indirgenebilecek bir serbestlikten yoksunluk... Bu koşullar altında toprağın saymaca (nominal) sahibi için artık-değer ancak, hangi biçimde olursa olsun *ekonomi dışı herhangi bir baskı* ile ondan sökülüp alınabilecektir... Böylece, kişisel bağımlılık koşulları zorunludur, ne ölçüde olursa olsun kişisel özgürlükten yoksunluk, toprağa onun bir eklentisi gibi bağlı olmak, kelimenin gerçek anlamıyla esaret.» (26)

Balibar'ın analizinde çözülemeyen şey «ekonomi -dışı zor» kavramıdır. Önce, Balibar'ın «ekonomik temel» ya da

---

(25) Balibar, A.g.e., S.: 208.

(26) Marx, Capital, Cilt: III. S.: 771-772.

«ekonomik düzey» kavramlarını «üretim düzeyinin» saf ve basit eşanlamlıları olarak kabul ettiğini belirtmek zorundayız. Marx da bunu kabul ederdi. Ne var ki, Balibar -Marx'ın da kullandığı- bu «ekonomi dışı zor» kavramını, «ekonomik düzeyin» (the economic) yukarıda belirtilen ilk anlamıyla (ekonomi = üretim düzeyi) uyuşmayan bir anlama geldiğinin farkına varmadan kullanıyor. Çünkü, eğer ekonomi dışı zor, (yani «ekonomik düzey»den *farklı*) *üretim* ilişkilerinde ve artık-değere el konulmasında merkezî ögeyi meydana getiriyorsa, üretim kavramı ve «ekonomik düzey» kavramının eşanlamlı olamayacağı açıktır. Kapitalist olmayan üretim tarzlarında, zorun ekonomi dışı olması *gereğinin* nedeni nedir? Buna Marx'ın cevabı tamamıyla açık: Çünkü emek-gücü meta'ya dönüşmemiştir ve sonuç olarak, metaların mübadelesi henüz üretim ilişkilerinin temelini oluşturmamaktadır. Bu nedenle, *«ekonomik»* düzeyin alanı -bu ikinci anlamda- metaların alanı, yani pazarıdır. Özgür emek-pazarının doğuşu kapitalizmin ortaya çıkışında tayin edici etmendir. Önceki üretim tarzlarında «ekonomik düzey» -pazar ilişkileri- yine vardı, fakat üretim alanına nüfuz etmemişlerdi ve bu anlamda, Balibar'ın deyimini kullanırsak, «son kertede belirleyici öge» olamazlar.

Bu durumda Marx'ın iki farklı «ekonomik düzey» kavramı kullandığı çok açıktır. Bu kavramlar iki açıdan farklıdır: Birincisi, farklı soyutlama düzeylerine aittirler (soyutlama kavramını bir kez daha koşullu tümdengelimci anlamda kullanıyoruz). «Ekonomik düzey (=Üretim)» kavramının birinci anlamı mümkün her toplumun koşullarından birini tanımlaması bakımdan daha genel tarihi materyalizm teorisine aittir; ikinci anlamı ise sadece meta üreten toplumlara ilişkindir. Fakat bu iki kavram sadece soyutlama düzeylerine ilişkin olarak değil, aynı zamanda birbirleriyle dolaysız ilişki içinde olmadıkları için de farklıdırlar. «Ekonomik düzey»in ikinci anlamı, birinci anlamdaki bir ekonomik düzeyin *özel bir durumu* değildir. Tersine bu iki kavram, aralarındaki birliği bizzat teorinin kurması gereken farklı teorik yapılara aittirler. Bunların birliği için gerekli *teorik* koşulları düşünmek kesinlikle özgül bir üretim tarzının -kapitalist- özelliklerini düşünmeyi içerir. Marx'

ın *Kapital*'de, kapitalist üretim tarzı teorik kavramını üretebilmek amacıyla emek sürecinin soyut koşullarıyla, meta üretiminin soyut koşullarını *ayrı ayrı* düşünmesinin nedeni budur. Gerçekte her iki «ekonomik düzey» kavramı da Marx'ın eserlerinde bulunuyorsa, ben her iki anlamı da aynı kavramla isimlendirmeye devam etmenin faydasını görmüyorum. Bu nedenle, «ekonomik düzey» terimini ikinci anlam için, *üretim* terimini de birinci anlam için kullanmayı öneriyorum. Bu şekilde, tarihsel materyalizmin temel tezi, yani maddi hayatın üretim tarzının, toplumsal hayatın diğer tüm kesitlerini belirlemesi, kapitalist olmayan üretim tarzları için «ekonomik düzeyin» önceliğini oluşturmayacak, ekonomi-dışı zor üretim ilişkilerinin temeli olacaktır.

Görüşüm şu ki; Balibar -ve keza Poulantzas- «ekonomik düzey» kavramını kesinlikli bir eleştiriden geçirmemişler ve bunun sonucunda doğru bir teorik kavram üretmeyip, analizini yaptığımız iki kavramın belirsizliğinin sürdüğü betimsel ve seziş yollu bir kavram kullanmışlardır. Bu nedenle, bilginin düzme-nesnesi (pseudo-object) ne ilişkin olarak, teorik analiz zayıflamakta, simgesel anlamlar çoğalmaktadır. Sorunu düzeylerin Kutsal Üçlüsü -ekonomik, politik, ideolojik düzeyler- çerçevesinde çözmeye çalışarak, *üretim* ve *ekonomi* arasında gerekli ayrımı koymayarak Balibar ve Poulantzas kendilerini örneğin, «hangi düzeyin egemen rol oynayacağını ekonomik düzey belirler» gibi biçimsel bir mecazlar oyununa indirgemektedirler. Tıpkı bir kralın XIV. Louis gibi, (tıpkı kapitalist sistemin yaptığı gibi) kendi kendinin başbakanı olmaya ve son kertede belirlemenin ve egemen rolün ikili koşullarını elinde toplamaya karar vermezden önce, tahtta olup yönetmemesi gibi. Balibar şöyle diyor: *«Ekonomi, toplumsal yapının hangi kesitinin belirleyici konumda olacağını belirlediği için belirleyicidir.* Bu hiç de basit bir ilişki değildir, daha çok ilişkiler arası bir ilişkidir; geçişli bir nedensellik değil, yapısal bir nedenselliktir.» (27)

---

(27) Balibar, A.g.e., S.: 224.

Ancak bu ekonomi, ya biri ya da diğeri olmalı. Eğer ekonomi ile maddi varoluşun üretimini kastediyorsak, üretim tarzı ne olursa olsun, bu son kertede değil, ilk kertede belirleyicidir. Ama tersine ekonomiyi ikinci anlamda (metaların üretimi) anlıyorsak, bu durumda toplumun temel üretici ilişkileriyle özdeşleşmesi dışında hiçbir zaman belirleyici değildir. Son kertede belirleyicilik ve egemen rol arasındaki bu ayrım, düzeyler (instances) metafiziğin yarattığı yapay bir sorunu, teorik içeriği zayıf simgeler aracıyla çözmeye çabalayan bir dizi mecazdan öte bir şey değilmiş gibi görünüyor. İnanıyoruz ki, tüm sorun «ekonomik düzey» gibi kavramların teorik söyleme sokulmasında betimleyici niteliğin egemen olmasından kaynaklanmaktadır. Üstelik bu durum «politik» ve «ideolojik» düzey kavramları için daha da geçerlidir. Başka bir deyişle, burada taksonomi ve biçimselciliğin birbirine kaynaşmasının yeni bir örneğini görüyoruz.

Dikkat edilmeli ki, sorun üç düzeyin farklı bir şekilde eklemlenmesi ve neticede, bizim üretime ekonomik olmaktan çok, politik bir karakter yüklememiz değildir; olan şu: Ekonomik ve politik düzeyler arasındaki ayrım, kapitalizmden önceki üretim tarzları için doğrulanmamıştır ve bu nedenle, ekonomik ve ekonomik olmayan etmenler arasında ayrım yapmak, kapitalizm koşullarında varolan bir tür toplumsal mantığı daha önceki üretim tarzlarına yükleyen yapay bir işlemdir. Bu anlamda «ekonomi-dışı zor» kavramı Marx'ın kullandığı biçimiyle yetersizdir. Çünkü zorun kendisini tanımlamayıp sadece kapitalizm koşullarında varolan bir tür zordan ayrılan yönlerini belirtmektedir. Bu işlem *Kapital* için haklı görülebilir, çünkü kapitalist olmayan üretim tarzlarına yaklaşımı talidir, sadece kapitalizmin tarih öncesini izlemeyi amaçlamıştır, fakat diğer üretim tarzlarını daha iyi anlamaya çalıştığımızda kesinlikle yetersiz olmaktadır. Son olarak kapitalizm öncesinde varolmayan bir «görece özerklik» sorunuyla uğraşmadığımıza dikkat etmek gerek, burada Poulantzas sorunu karıştırıyor. Bir düzey, bir başka düzeyden görece özerk veya bütünüyle onun tarafından belirleniyor olabilir; ancak bütünüyle belirlenebilmesi için bile her ikisi de ayrı ve belirgin olmalıdır, düşünce-

miz o ki, çoğu durumda bu belirginlik ve ayrılık sözkonusu değildir.

Şüphesiz Balibar sorunu kavrıyor. Onun için şunları söylüyor: «Artık-değer 'ekonomik baskıdan başka baskı' olmadan zorla alınamaz, yani '*Herrschafts -und Knechtschaftsverhältnis* (Efendilik ve Kölelik İlişkisi). «Dönüşmüş biçimleri» analiz etmeden önce bile, feodal üretim tarzında bunların salt ekonomik tabanın dönüşmüş biçimleri olmayacakları sonucuna varabiliriz... *doğrudan ekonomik değil, fakat doğrudan ve çözülmez şekilde siyasal ve ekonomik;* ki sonunda bunun anlamı, değişik üretim tarzlarının, ögeleri birleştirmedikleri ve 'ekonomik', 'hukuki' ve 'siyasal' gibi farklılaştırıcı ayrım ve tanımlara imkan tanımadıklarıdır. Tarihçiler ve etnologlar, genellikle teorik açıdan kör bir biçimde bile olsa bu etkinin keştini onaylamaktadırlar.» (28). Fakat eğer değişik üretim tarzları «ekonomik», «hukuki» ve «politik» gibi homojen ögeleri kapsamıyorlarsa, son kertede ekonomi tarafından belirlenme şemasına, ya da üretim tarzlarının, egemen rol oynayan düzeyin fonksiyonu olarak farklılaşmasına ne oluyor? En önemlisi kendi ögelerinin değişik eklemlenmesine bağlı olarak üretim tarzları arasındaki farklılaşmaya ne oluyor? Aşağıdakilerden biri ya da öbürü olmalıdır: *Ya «ekonomik», «politik»*, ve «ideolojik» düzeyler değişik üretim tarzlarında o kadar farklıdırlar ki, bunları birbirine bağlayan tek şey; ismin sözlü birliğidir (Kelimenin Aristocu anlamında iki anlamlı kavramlar) ve bu durumda üretim tarzlarını birbirinden ayıran şey, bunların eklemlenmesi değildir, çünkü bunlar kesinlikle karşılaştırılamaz gerçekliklerdir; *ya da* farklılıklarına karşın eklemlenme momentine ayırıcı niteliğini yüklememizi mümkün kılan ortak bir öge vardır. Eğer, Balibar'ın belirttiği gibi, «dönüşmüş biçimler» doğrudan ekonomik değil de, çözülmez biçimde hem ekonomik hem de politik iseler -ki bunda anlaşıyoruz- isaret etmeliyiz ki, Balibar *bu çözülmezliğin teorik kavramını* üretememiş ve bunun yerine teorik içeriği kesin olmayan simgesel bir kavram -«son kertede belirleme»- koymuştur.

---

(28) A.g.e., S.: 223.

Üretim tarzlarının özgüllüğünü düşünebilmek, Balibar ve Poulantzas'ın üstlendikleri fakat ancak kısmen gerçekleştirdikleri görevi mantıkî sonuçlarına vardırmaya bağlıdır: Betimsel kategorileri kaldırmak ve yerlerine gerçek teorik kavramları koymak. Somuta bilişsel bir yaklaşım ancak bu şekilde mümkün olur. Eğer Marx kapitalist üretim tarzının özgüllüğünü, meta üretimi sürecinin soyut analizini, emek süreci soyut analizine teorik olarak bağlayarak düşündüyse, diğer üretim tarzlarının özgüllüğünü düşünmeyi sağlayan kavramların üretimi de aynı yolu izlemelidir: -birbirine bağlandıklarında sözkonusu üretim tarzının özgüllüğünü açıklayacak olan- kavramların soyut sistemini tecrit ederek. Nitekim, eğer bu düşünce tarzı doğruysa, bu süreç ancak nesne teorik olarak gerçekten inşa edilebildiği ölçüde ve yine betimsel, izlenimci ya da sezgisel kategorilerin süregitmesine izin verilemediği ölçüde doğrulanabilir. Çünkü bu kategoriler analizin daha sonraki aşamalarında belirsizliklerini yeniden yaratmayı başaracaklar ve biçimselciliğe götüreceklerdir.

Geçtiğimiz sayfalarda, Miliband'ca Poulantzas'ın yapısal soyutlamacılığı diye adlandırılan şeyin teorik köklerini, şematik bir şekilde göstermeye çalıştık. Bu konunun dikkate değer başka bir çok yönü var; en önemlisi, Poulantzas'ın yaklaşımının temel eksikliği - tarihi değişim sürecini, teorik bir bakış açısından açıklayamamasıdır. Ne var ki, bu soruları ele almak, yalnızca Poulantzas -Miliband tartışmasını incelemeyi öngören bu yazının amacını aşmaktadır. Bu sorularla yeterli bir şekilde uğraşabilmek için Poulantzas'ın Marksist siyasi düşüncenin gelişimine olumlu katkılarını bir bütün olarak incelemek gereklidir. Miliband'ın «Poulantzas'ın kitabının Marksist siyasal sosyolojinin gelişimine yararı bulunduğunu sanmıyorum» yollu iddiasına katılmadığımdan, bu görevi hepsinden önemli sayıyorum. Tersine, bana öyle görünüyor ki, makalenin başında belirtilen nedenlerden dolayı bu kitabın önemi yeteri kadar abartılamaz.

Poulantzas'ın *Faşizm ve Diktatörlük* (1) kitabının en göze çarpan yönü, faşizm analizine soktuğu *teorik belirlemelerin* istisnai zenginliğidir. Bununla, kapsadığı ampirik bilgilerin özellikle bol olduğunu kastetmiyorum; Faşist dönem üzerine, Poulantzas'ınkinden daha tam, bir sürü genel çalışma var, fakat hepsinde belirli temel eksiklikler görüyoruz: Ya sadece ampirik-betimsel düzeyde kalıyorlar, ya da karmaşık olaylar yığınını düzenleyen tarihi-açıklayıcı mekanizmalara indiklerinde, faşizmin görece basit çelişkilere indirgendiğini görüyoruz. Bu durum, faşizm hakkındaki literatüre ilişkin duyduğumuz belirli bir huzursuzluğun nedeni olmuştur: Son otuz yılda bu literatür belirgin bir şekilde artmış -faşizmin tarihine ilişkin çok daha fazla bilgiye sahibiz - fakat faşizmi anlamamızı mümkün kılacak teorik kavramların geliştirilmesinde, buna paralel bir ilerleme sağlanamamıştır. 1920'lerin sonuna doğru Ortega y Gasset şöyle yazıyordu: «Faşizmin şaşırtıcı bir görünümü var, çünkü içinde en çelişik içerikleri görüyoruz. Otoriterliği öne sürüyor ve isyan öğütlüyor. Çağdaş demokrasiye karşı savaşıyor ama öte yandan da herhangi bir geçmiş yönetimin restorasyonuna inanmıyor. Kendisini güçlü bir devletin yapıcısı olarak sunmaya çalışıyor, ama yıkıcı bir hizip veya gizli bir örgüt gibi devletin çözülmesine sebep olacak araçlar kullanıyor. Faşizme hangi açıdan yaklaşırsak yaklaşalım, onun aynı anda

(1) Nicos Poulantzas, «Faşizm ve Diktatörlük», Londra. NLB. 1974 yeniden basımı 1977. [Türkçe çevirisi: Birikim Yayınları 1979].

hem bir şey hem onun karşıtı, hem A hem A değil olduğunu görürüz.» (2)

Her nasılsa, bilmecenin tamamen çözülmediğini hissediyoruz: Faşizmin devrimci bir hareket olmadığı konusunda hiçbir tereddüt yoksa bile, başardığı kitle seferberliği ve ideolojisinde devrimci geleneğe ait ögelerin bulunması gibi olguların hiçbir zaman ikna edici şekilde açıklanmamış olduğunu görüyoruz. Bunun en açık kanıtı olarak, faşizmi teorik olarak anlamak için hâlâ büyük ölçüde 1945'ten önce yazılmış birkaç büyük kitaba bağımlı olduğumuzu hatırlamak yeter- Guerin (3), Neumann (4), Trotsky, (5) ve Togliatti (6)'nin çalışmaları; hem de onların incelemelerinin çoğunu eskimiş hale getiren sonraki çalışmaların bolluğuna rağmen.

Bu eksikliğin sebebini şu olayda aramamız gerektiği kanısındayım: 1930'dan sonra Avrupa'daki entellektüel ve politik akımların hemen hemen tümü faşizmi ortaya çıktığı çelişkilerin karmaşık birikimi içinde anlamak yerine, nispeten basit çelişkilere indirgeme eğilimi göstermişlerdir. Örneğin burjuva liberal kesimde durum böyleydi: Onlara göre faşizm, nesnel tarihsel sürecin ürünü değil, normal tarihsel sürecin kesintiye uğramasıydı. Nitekim, Benedetto Croce'ye göre faşizm herhangi bir sınıfsal çıkarın siyasi ifadesi değil, «savaşın yarattığı bilinç çöküntüsü, bir uygarlık bunalımı ve sarhoşluğun sonucu» idi. Hastalıktan pay alan sadece İtalya ve Almanya de-

---

(2) Jose Ortega y Gasset, 'Sobre el Fascismo' 1927 Obras Completas, Cilt II, Madrid, 1954.

(3) Daniel Guerin: **Fascisce et Grand Capital**, Paris 1936. [Türkçe çevirisi: Suda Y., 1974].

(4) F. Neumann, **Behemoth: The Structure and Practice of National Socialism**, New York, 1942.

(5) Trotsky'nin faşizm üzerine yazıları son olarak **The Struggle Against Fascism in Germany** adlı kitapta toplanmıştır, Londra, 1975, Giriş: Ernest Mandel. [Türkçe çevirisi: Köz Yayınları, 1979].

(6) Palmiro Togliatti: **Lezioni sul Fascismo**, Roma 1970, Önsöz: Ernesto Regionieri. [Türkçe çevirisi: Ser Yayınları, 1980].

ğil, şöyle ve böyle I. Dünya Savaşı'na katılmış bütün ülkelerdi. Bu durumda, faşizm özgürlük bilincinin azalmasıyla açılmış bir *parantez*'di Bu üç karakteristik -ahlakî hastalık, evrensellik ve parantez -bir tek sonuca yol açtı: Faşizmi nesnel tarihsel kategoriler yoluyla anlayabilmenin imkansız hale gelmesine. Birinci karakteristik, faşizmi sınıfsal analiz terimleri içinde anlamayı engelliyor. İkinciyle, faşizm evrenselleştiriliyor ve belirli bir ulusal bağlamdan koparılıyor. Üçüncüsü de faşizmi, tarihi kategorilerin terimleri içinde anlamanın imkansızlığını öne sürüyor, zira normal tarihi gelişmede bir *parantez* oluşturuyor [Croce'nin History of Italy (İtalya'nın Tarihi) nin-Giolctti rejimine bir övgüdür -1915'te son bulması boşuna değil]. Croce bu durumda faşizmi, savaş sonrası bunalımın ortaya çıkardığı hemen bütün biyolojik eğilimlerin tarih sahnesini istilâ etmesiyle açıklıyor. Toplumsal başkaldırmaları, kurumların bir bütün olarak dağıldığı ve denetimi elinden kaçırdığı bir zamanda «insan'ın» dizginlenemeyen içgüdülerinin ifadesi olarak gören Romalı tarihçileri, bir Sallust'u ya da bir Tacitus'u bir kere daha okuduğunu sanıyor insan.

Bu liberal yorum, faşizmin modern tarihin bütününün son noktası olarak gösterildiği görüşe kadar genişletilebilir. Örneğin, Friedrich Meinecke'e göre (8) faşizm, kökeni Aydınlanma Dönemi modern sanayiciliğinin ortaya çıkardığı çıkar ve maddi zenginlik hırsında aranması gereken, akılcıl (rasyonel) ve akılcıl olmayan (irrasyonal) güçler arasındaki ruhi dengede bir bozulma yarattı. Bu görüş Croce'ninkinden daha «tarihi»dir, ama yalnız görünüşte; çünkü her ne kadar parantezden söz etmese de, tarihin karmaşıklığı sadece akılcıl (rasyonel) ve akılcılolmayan (irrasyonel) güçler arasındaki dengeyi bozan veya koruyan bir koşullar dizisi olarak araya giriyor; ve tabii bu güçler tarihi ürünler değil, insan doğasının özellikleridir. Benzer şekilde, Katolik-Liberal açıklamalar, faşizmi, liberaliz-

(8) Friedrich Meinecke, The German Catastrophe, 1950, Croce ve Meinecke'nin görüşlerinin benzer bir karşılaştırması ve gene değişik faşizm yorumlarının ayrıntılı tartışması Renzo de Felice, Le interpretazioni del fascismo'da bulunabilir. Bari 1969.

min başlattığı aşırılıkların bir sonucu, şeylerin doğal düzeninin bozulması olarak göstermeye çalıştılar. Nitekim, Maritain'e göre, «İnsanî değil mekanik bir refleks hareketiyle komünizm, faşist ve ırkçı tipte savunmacı tepkiler ortaya çıkarır ve besler, bunlar da karşılığında komünist savunmacı tepkiler yaratır ve beslerler, öyle ki, bu iki güç, biri öbürüne dayanıp eşanlı olarak yayılıp büyürler; Her ikisi de kini erdem haline getirir, her ikisi de kendini savaşa, uluslar arasındaki ya da sınıflar arasındaki savaşa adarlar, her ikisi de Tanrı krallığının sevilmesi gereken İsa aşkını dünyevî bir topluluğa gösterilmesini isterler, ve her ikisi de insana insanî olmayan bir hümanizm sunarlar; proletarya diktatörlüğünün ateist hümanizmi veya Sezar'ın putperest hümanizmi, zoolojik kan ve ırk hümanizmi» (9). Görüldüğü gibi faşizm olgusunu basit bir çelişkiye indirgeme eğilimindeki bu analiz yoluyla da olgunun özgüllüğünü anlamak zordur.

Faşizmin köklerini psikolojik terimlerle açıklamaya çalışan eğilimler için de aynı şey sözkonusudur. Nitekim Wilhelm Reich, (10) insanın biyofizik yapısında üç değişik tabakanın bulunduğunu söyledikten sonra - ortalama bireyin zaptolunmuş, kibar, şefkatli ve vicdanlı olduğu yüzeysel tabaka «kabalık, sadizm, şehvet, yırtıcılık ve kıskançlık» güdülerini içeren bir orta tabaka ve insanın «namuslu, çalışkan, sevgiye ve akla uygun bir nefrete yetenekli korperatif bir hayvan» olduğu «en derin biyolojik çekirdek» - aşağıdaki siyasî sonucu çıkarıyor: Yüzeysel karakter tabakasını temsil eden liberalizm ve en derin tabakayı temsil eden gerçek devrimin tersine faşizm esas olarak ikinci karakter tabakasını, ikincil güdülerin tabakasını temsil eder.» (11). Eğer bir kimse, nesnel tarihsel belirlemelerin rolünün, şu veya bu tip karakterlerin

---

(9) Jacques Maritain, Humanisme Integral, Paris, 1936, Aktaran: De Felice a.g.e.

(10) Wilhelm Reich, The Mass Psychology of Fascism (Faşizmin Kitle Psikolojisi) Londra 1970. [Türkçe çevirisi: Payel Yayınları].

(11) A.g.e., Sa: XIII.

egemenliği için koşulların yaratılmasına indirgendiği bu öncüllerden hareket ediyorsa, şu sonuç hiç de şaşırtıcı olmaz: «Bütün toplumsal tabakalar, ırklar, milliyetler ve dinlerden bireylerle yaptığım tıbbî deneyler bana, faşizmin şu veya bu ırk, ulus veya parti ile ilgili olmayan, ama genel ve evrensel olan ortalama insan karakteri yapısının örgütlenmiş siyasi ifadesi olduğunu gösterdi. Bu karakterolojik anlamında faşizm, makina uygarlığı ve mekanik-mistik hayat görüşüyle otoriter toplumda, insanın temel duygusal tavrıdır.» (12). Benzer şekilde, Erich Fromm'a göre de insan bir kez, doğadan farklılaşmamış kimliğinden sıyrılıp da, giderek daha fazla birey haline gelince açık seçik bir seçenekle yüzyüze gelir: Ya sevgi ve üretici çabanın kendiliğindenciliği içinde dünya ile birleşmek ya da kendisinin dışındaki güçlere kör bir bağlılık içinde, özgürlüğünün ve bireysel benliğinin yıkılmasına yol açacak bir sığınak arayacaktı. Tabii, Fromm'a göre faşizm, ikinci alternatifin aşırı bir biçimini oluşturuyordu. (13)

Bütün bu yorumlayıcı şemalarda faşizmi soyutlanmış bir birey ve onun özel doğası ile açıklama eğilimi buluyoruz (14).

---

(12) Aynı yerde.

(13) Erich Fromm, Fear of Freedom (Özgürlük Korkusu) Londra 1942. [Türkçe çevirisi: Payel Yayınları].

(14) Fromm ve Reich'a faşizm olgusunu bireysel psikolojinin mekanizmalarına indirgeme eğilimi yakıştırmamız garip görünebilir, çünkü her iki yazar da, karakter yapısının baştan sona biyolojik terimler içinde sınırları olmadığı, fakat toplumsal ve ekonomik güçler tarafından karmaşık bir belirlenimin sonucu olduğunda ısrar ettikleri bilinmektedir. Fakat bu bizim konumumuzu değiştirmez. Fromm'da tarihi süreç tek ve dönüşsüz bir yönde hareket eder: Bireyle, bireyin topluma sokuluşunun geleneksel biçimleri arasındaki bağın giderek daha fazla kopması ve bu süreçten ortaya çıkan bireysel özgürlüğün belirsiz karakteri. Faşizm, modern tarihi bir bütün olarak karakterize eden bu teleolojik yapı içinde ancak bir uğrak (moment) olarak anlaşılabilir. Ayrıca Fromm, bu «bi-

Birey tüm toplumsal aidiyet bağlarını koparmıştır ve demagogların eylemi karşısında farklılaşmamış bir kitle olarak görünür.

Bir noktaya kadar analiz etmeye çalıştıkları tarihi olgunun çağdaşı olmakla açıklanabilecek bu yorumlama eğilimleri, faşist rejimleri ve Sovyet rejimini aynı başlık altında kap-

---

rey» kavramına nasıl ulaştı? İşlem üç aşamadan geçer: 1) İnsanın bugün toplumsal aidiyet gruplarına geçmiştekinden daha az bağlı olduğu gözleminden, bu potansiyel gelişme çizgisinin basit bir ad quem uzatılması yoluyla «birey» kavramına ulaşılır: Toplumsal aidiyet grubuyla tüm bağlarını koparmış bir insan. 2) Bir «kavram-sınır»dan, tamamen hayali bir karakterden başka bir şey olmayan bu «birey» mutlaklaştırılır ve tarihin öznesi haline dönüştürülür: Ortaçağdan bugüne «insan» tarihi, bu süreçten doğan tüm belirsizlikler ve çelişkilerle, «birey»in ve onun toplumsal bağlardan giderek kurtuluşunun tarihidir. 3) Tarihin başlangıcı -feodal toplum-sonu kadar hayali bir yapıya sahiptir; üstelik ikincisinin antitezi olarak kabul edilir: Bireyin bütünüyle toplumsal aidiyet grupları içine alınması. Bu yüzden Fromm'un anlattığı tarih başlangıcı, sonu ve birinden diğerine geçen özne açısından tam bir mitolojidir. Bu teorik yapı çerçevesinde, elbette, bireyin karakterinin toplumsal ve kültürel olarak şekillendiğinde ısrar edilebilir, ancak yüzeyi biraz kazırsak, bu toplumsal ve kültürel güçlerin, bütün tarihi karakterize eden bireyle toplum arasındaki temel çatışmaya indirgendiğini görürüz. Yani basit bir çelişkiyle ilgileniyoruz. Fromm'un psikolojik gözlemlerinin çoğu doğru ve anlamlı olsa bile, bu ef sanevi özneye -«birey»e- başvurmakla ideolojik olarak bozulmuş görünüyor. Wilhelm Reich farklı bir entellektüel çaptadır. Onun çalışmalarında böyle basitleştirilmiş bir teleolojinin izlerini bulamayız. Reich'a göre de karakter biyolojik bir veri olmayıp, toplumsal ve kültürel güçler tarafından şekillendirilmiştir. Fakat, ilk olarak, bu güçler, biyolojik ihtiyaç ve dürtülerin uzun dönemli bastırılışından başka bir şey de-

sayan, savaş sonrası sistemleştirilmiş «totalitarizm» (15) teorilerine kadar uzanır. Hannah Arendt'e göre - bu eğilimin en bilmiş temsilcilerinden biri - modern totalitarizm üç temel tarihi sürece bağlı olarak ortaya çıkar: Ulus devletin aşılması ve emperyalizmin ortaya çıkması, sınıf sistemi ve değerlerinin bunalımı ve modern kitle toplumunda bireyin atomlaşması. Bu yöntemin ideolojik anlamı açıktır: Soğuk savaşın bir yan ürünüdür ki, faşizm ve komünizm arasında özsel bir özdeşlik olduğunu iddia etmek amacıyla her iki rejimde de ortak biçimsel özellikleri soyutlamaya çalışır. Bizim analizimiz açısından önemli olan şey ise, bu yaklaşımın, faşizmi meydana getiren çelişkilerin karmaşıklığını, yeni bir tarzda, bir tarafa bırakması ve onu nispeten basit, tek bir çelişkiye indirgemesidir. Bu tür bir yaklaşımın sonuçlarından biri, burjuva toplum biliminde faşizm analizlerinin teorik yetersizliği olmuştur; bütünüyle farklı rejimler arasındaki sadece biçimsel özdeşlikler çerçevesinde hareket etmekle, tamamen betimleyici ve teorik anlamdan bütünüyle yoksun sınıflandırma ve alt-sınıflandırmalar biriktir

---

ğildir. İkincisi, faşizm varılan karakter yapısının **dolaysız** bir ifadesi olarak düşünülür. Bu şekilde faşizm somut bir konjonktürden uzaklaştırılır ve insanların dürtülerini dizginlerinden boşaltacak belirli bir politik ve toplumsal krizle hızlandırılan uzun dönemli baskılanmaların ifadesi ve yoğunlaşması gibi bir şey olur. Ancak bu şekilde, Reich'in, faşizmin ortalama insan karakterinin, tüm **akıldışı** tepkilerinin toplamı olduğu gibi önermelerini açıklayabiliriz. (A.g.e. Sa: XIV). Ya da şunu: «Bir Alman, İtalyan, İspanyol, Anglo-Sakson, Yahudi ve Arap faşizmi vardır. Irk ideolojisi orgastik olarak aciz insanın karakter yapısının biopathik ifadesidir» (aynı yer).

(15) Özellikle Hannah Arendt, «**The Origins of Totalitarianism**» (Totaliterizmin kökenleri) 1951; C.J. Friedrich. **Totalitarianism 1954**, M. Bucheim, **Totalitarian Rule; its nature and character** (Totaliter Yönetim; Doğası ve Karakteri), Middletown 1968, J.L. Talmon **The Origins of Totalitarian Democracy** (Totaliter Demokrasinin Kökenleri) 1952.

mekten başka bir şey yapamamışlardır. Friedrich ve Brzezinski'nin, Organski ve Lipset'in (16) kitapları bu tür yazının tanınmış örnekleridir. Kornhauser ve Lederer (17) gibi «kitle toplumu» teorisyenleri, bir başka açıdan, benzer bir yaklaşımda ısrar etmektedirler.

Bu tür öznelci sapma, faşizm analizlerinin «kitleler» ve tecrit edilmiş bireyin «bilincinin serüvenleri» terimleri içinde geliştirilmediği Marksist tartışma içinde şüphesiz varolmamıştı. Fakat faşizm analizinin basitleştirilmesi, başka bir yönde de olsa Marksizm içinde de işlemiştir ve işlemeye devam etmektedir. 1920'lerde ve 1930'ların başlarında faşizmin ortaya çıkışına yolaçmış çelişkilerin türlü-çeşitliliğini vurgulayan zengin Marksist araştırmalar görüldü. Yukarıda belirttiğimiz Trotsky ve Togliatti'nin çalışmalarına Gramsci, Rosenberg, Thaelheimer ve Otto Bauer'inkileri de ekleyebiliriz (18). Fa-

(16) C.J. Friedrich ve Z.K. Brzezinski, **Totalitarian Dictatorship and Autocracy** (Totaliter Diktatörlük ve Otokrasi) 1965, A.F.K. Organski, **The Stages of Political Development** (Politik Gelişmenin Aşamaları); S.M. Lipset; **Political Man: The Social bases of Politics** (Politik İnsan: Politikanın Toplumsal Temelleri).

(17) W. Kornhauser, The Politics of Mass Society (Kitle Toplumu Politikaları) Londra 1960, E. Lederer, **The State of the Masses** (Kitle Devleti) New York, 1940.

(18) Gramsci'nin faşizm üzerine yazıları son olarak bir kitapta toplandı: Antonio Gramsci; **Sul fascismo**, a curadi Enzo Santarelli, Roma 1974; Historicus (A. Rosenberg'in takma adı) **Der Faschimus als Massenbewegung**, Carlsbad, 1934; A. Thalheimer, 'Über den Faschişmus, Gegen den Strom, Nos 2-4 1930; O. Bauer, **Der Faschismus**, Bratislava, 1936. [Son üç yazı Suda yayınlarının bir derlemesinde yeraldı, 1974]. Avrupa faşizmini temel alan bu eserlere, Sovyet doğu araştırmacıları O. Tamin ve E. Yohan'ın çalışmaları eklenmelidir. **Militarism and Fascism in Japan** (Japonya'da Militarizm ve Faşizm) Londra, 1934. Bu kitap Japon ve Avrupa faşizmlerinin özelliklerini karşılaştıran değerli bir çalışmadır.

kat bunlar, daha olgun çalışmalarda geliştirilmesi ve sistemleştirilmesi gereken önbilgiler, ilk taslaklardı. Gene de Anti - Faşist mücadele en yüksek derecesine ulaşınca, ve faşizm milyonlarca militanın siyasî pratiğinde gittikçe güncel bir düşman haline gelince, garip bir şey oldu: Faşizm üzerine Marksist yazının niteliği öyle bir noktaya düştü ki, tek bir istisna dışında (19), 1930 sonları ve 1940'larda, önceki dönemin analizlerinin teorik zenginliğiyle uzaktan yakından karşılaştırmaya değer hiçbir şey görülmedi. Bu şaşırtıcı gerçeğin sebebinin şurada yattığı kanısındayım: Komüntern, doğru olarak faşizm ve tekelci sermaye arasındaki bağların önemini belirtirken, 1935'lerde başlayan Halk Cepheleri politikaları, burjuvazinin daha geniş kesimlerinin anti-faşist mücadelede yeralmasına yolaçarken faşizmin de giderek daralan bir çıkar kesiminin politik ifadesi olarak gösterilmesine yolaçtı. Bu şekilde, Komüntern'in analizlerinde faşizm, tekelci sermayenin toplumun geri kalan kesimi üzerindeki *dolaysız* diktatörlüğünün saf ve basit ifadesi diye noktalandı. Faşist devletin görece özerkliği ve faşizmin iktidara gelmesini sağlayan kitle hareketi gibi özellikler açıkça hafife alındı. Faşizmin *otoriter* niteliği onun *kitle rejimi* olma niteliğinin üzerine konuldu ve doğal ki, faşizmin ancak birinci yanını değerlendirebilmiş olan Hitlerizm'in işgal ettiği ülkelerin deneyleriyle bu anlayış çakıştı. Böylece faşizmin karmaşıklığı bir yana bırakıldı ve tek bir çelişkiye indirgendi: Tekelci sermaye ile toplumun geri kalanı arasındaki çelişkiye. Bu eğilim savaştan sonra da devam etti: Komünist Partilerin yücelttiği geniş cepheler, tekelci sermayenin potansiyel olarak otoriter politikalarını «faşist» diye adlandırdı. Bugün faşist terimi, Şili Cuntası, Yunanistan'daki Albaylar Diktatörlüğü, İran'daki Şah Rejimi gibi, Hitler veya Mussolini rejimleriyle açıkça, en ufak bir benzerliği dahi bulunmayan rejimlere uygulanmaktadır (20).

---

(19) Neumann'ın daha önce sözünü ettiğimiz kitabı.

(20) Bu eğilim; faşizm söz konusu oldukça sık sık yorum belirsizliğine yolaçmıştır. Faşizme gelişi güzel şekilde en çeliş-

Poulantzas'ın kitabının en büyük erdemi, bu gelenekle bağlarını koparması ve 1930'ların başında askıya alınmış teorik tartışmaları yeniden açmaya çalışmasıdır. Poulantzas faşizmi basit bir çelişkiye indirgememekte tersine çelişkilerin çok karmaşık bir üst belirleniminin bir sonucu olarak göstermektedir. Analizlerinin birçoğuna katılmamama rağmen, kanım o ki, kitabının önemi ve yararı burada yatıyor. Fakat eleştiriye girişmeden önce Poulantzas'ın yorumunun temel özelliklerini gösterelim.

POULANTZAS'IN FAŞİZM YORUMU

Poulantzas'ın faşizm üzerine ana tezleri şöyle özetlenebilir:

1 — Faşizm, kapitalizmin emperyalist aşamasına aittir. Emperyalizm tek başına ekonomik bir olgu olarak değil, politika ve ideolojide çok derin değişiklikler ortaya çıkaran, kapitalist sistemin bir bütün olarak yeni bir eklemlenmesi olarak anlaşılmalıdır (Müdahaleci devletin ortaya çıkışı- Emperyalist ideolojinin oluşmasıyla geçiş aşamalarında devletin oynadığı rolle artan bir müdahale). Uluslararası düzeyde anahtar kavramlar *emperyalist zincir* ve halkaların eşitsiz gelişmesidir. Sosyalist devrim zincirin en zayıf halkasında yapılmasına karşın-Rusya- faşizm sonraki iki halkada ortaya çıkar.

2 — Emperyalist zincirde, halkaların görece zayıflığı, geri kalmışlık sürecine veya ekonomik büyümenin ritmine değil, çelişkilerin birikimine bağlıdır. Bu birikim Almanya'da,

---

kili anlamlar yüklenmiştir. Bir örnek olarak Ernesto Raglonieri'nin Togliatti'nin **Lezioni sul fascismo** (Faşizm Üzerine Dersler) kitabına yazdığı önsöz gösterilebilir. Burada Ragionieri, Togliatti'nin yazılarında «gerici kitle rejimi» diye tanımlanan karmaşık ve titiz faşizm kavrayışını ayrıntılarıyla analiz eder ve Roma Üzerine Yürüyüş'ten sonra Lenin'in faşizmi Kara Yüzler'le özdeşleştirdiği bir ifadesini onaylayarak aktarır.

burjuva devrimini, burjuvazinin değil de, Prusya Yunker'lerinin hegemonyası altında yapmış bir ülkede, sermayenin hızla büyümesi ve yoğunlaşmasına dayanır. Bu, ulusal birleşme sürecinin tamamlanamaması ve Yunkerlerin devlet aygıtı içindeki politik ağırlıklarının, ekonomik etkinliklerine göre orantısız olması gibi çeşitli handikapların varlığını sürdürmesini mümkün kıldı. Sonuç şu oldu: Tekelci sermaye kendi çıkarına yoğun devlet müdahalesine ihtiyaç duyduğunda, iktidar blokunun yapısı ve bunun içinde tekelci olmayan çeşitli grupların göreli gücü bir engel olarak açığa çıktı. Kuzeyin sanayicilerini ve Mezzogiorno'nun (Güney'de) toprak sahiplerini kapsayan iktidar blokunun, Güneydeki tarımın feodal karakterini muhafaza ederek sanayicilerin hegemonyasını kurmuş olduğu İtalya'da bu süreç çok daha belirgindi. Bu olgu, Fransız tipi bir tarım reformu yapmayı imkansız hale getirmişti. Bu, çağa aykırı ittifakın sürdürülmesi, tekelci kapitalizme geçiş aşaması boyunca aşılmaz bir engel olarak açığa çıkmıştı. Bu çelişkilerin birikimi, her iki ülkede de faşizme yol açmıştır. Aynı geçişin olduğu, fakat çelişkilerin benzer birikiminin varolmadığı, İngiltere, ABD ya da Fransa'da faşizm kendisini kabul ettiremedi.

3 — Faşizmin yükselmesi ve iktidara gelmesi, egemen sınıflar ve sınıf fraksiyonları arasındaki çelişkilerin derinleşmesi ve keskinleşmesine tekabül eder. Hiçbir sınıf veya sınıf fraksiyonu, ne kendi politik örgütlenme yöntemleriyle ne de «parlamenter demokratik» devlet kanalıyla iktidar blokunun diğer sınıf ve fraksiyonları üzerinde liderliğini kabul ettirememişti. Faşizm bu iktidar blokunun yeni bir sınıf fraksiyonunun —büyük tekelci sermaye— hegemonyasını kabul ettirdiği bir yeniden örgütlenmesine tekabül eder: Bu geçiş-sınıflarla bunları temsil eden partiler arasındaki temsil bağlarının kopuşunu ifade eden— bir politik kriz ve egemen ideolojinin genelleşmiş bir ideolojik krize doğru gelişen kriziyle gerçekleşir. Faşizmin gelişmesi burjuvazinin hücum stratejisine, işçi hareketi içinse savunmacı bir adıma tekabül eder. Faşizmin, tekelci burjuvazinin saf ve basit diktatörlüğü veya güçler dengesi temelinde bir Bonapartist rejim ya da küçük-burjuvazinin siyasal diktatör-

lüğü olduğu şeklindeki çeşitli görüşlerin tersine, Poulantzas'a göre faşist devlet, hem iktidar blokundan hem de hegemonyasını tesis ettiği büyük tekelci sermaye fraksiyonundan görece özerkliğe sahiptir. Bu görece özerklik ezen ve ezilen sınıflar arasındaki çelişkilerden olduğu kadar, iktidar blokundaki sınıflar ve fraksiyonların iç çelişkilerinden de ortaya çıkar.

4 — Faşizmin yükselişinin başlangıcı önemli sayıda işçi sınıfı yenilgisini öngerektirir. Bu süreç esnasında, işçi sınıfının burjuvaziye karşı mücadelesi gerileyip, gittikçe daha fazla ekonomik talepler alanına hapsolurken, burjuvazinin işçi sınıfına karşı mücadelesi artan şekilde siyasi nitelik gösterir. Faşizmin yükselişi devrimci örgütlerin krizine ve işçi sınıfının ideolojik krizine tekabül eder. Devrimci örgütlerin krizi, içsel bölünmelerin ortaya çıkmasında ve örgütlerle kitleler arasındaki bağın kopmasında kendini gösterir. İdeolojik kriz, burjuva ideolojisi (Sendikalizm, Reformizm) ve küçük-burjuva ideolojisinin (Anarşizm, Kendiliğindencilik ve «Putschist Jaquerie») etkisinin artması biçimini alır. İşçi sınıfının her taktik ve stratejik hatasının arkasında temel bir hata yatar: Ekonomizm. Faşizm iktidara gelir gelmez ikili bir rol oynar: Bir yandan işçi sınıfına örgütlü fiziki baskı, öte yandan da —işçi ideolojisi kullanarak— ideolojik seferberlik.

5 — Küçük-burjuvazi, faşizmin iktidara gelmesinde temel bir rol oynar. Küçük-burjuvazinin karakteristiği; sınıf olarak birliğini, ekonomik ilişkiler düzeyinde değil, fakat değişik fraksiyonlarının çeşitli ekonomik katılımları, politik ve ideolojik düzeylerde aynı geçerli etkileri (pertinent effects) ürettiği ölçüde göstermesidir. Küçük-burjuvazi bu iki düzeyde bir sınıf olarak bu şekilde birleştirilir. Küçük-burjuva ideolojik söylem ancak kapitalist toplumdaki temel sınıflardan birinin söylemi olabilir: Burjuvazi veya işçi sınıfı. Fakat küçük-burjuva ideolojisinin, ögeleri egemen ideolojinin içine dahil olmuş özgül bir alt-birliği vardır. Bu ögeler «statükocu anti-kapitalizm», hiyerarşi miti ve devlet fetişizmidir. Faşizmin yükselişi küçük-burjuvazi açısından ekonomik bir krize tekabül eder. Bu, küçük-burjuvazinin politik krizine ve faşist partiler vasıtasıyla güvenilir bir (authentic) toplumsal güç meydana getirme-

sine yol açar. Faşizmin tarihi rolü, büyük tekelci sermaye ile küçük-burjuvazi arasında bir ittifak yaratmasıdır. Son olarak, olayın bu yönü belirleyicidir; faşizmin yükselişi küçük-burjuvazinin ağır bir ideolojik krizine tekabül eder; bu kriz şu özellikleri gösterir: Küçük-burjuva ögeler egemen burjuva söylemden ayrışırlar; statükocu anti-kapitalizm özelliği burjuva ideolojisine üstü örtük bir muhalefetle en üste çıkar; işçi sınıfı ideolojisinden giderek daha fazla ögeler alınır. Bu şekilde. değiştirilen küçük-burjuva ideolojik alt-birlik, sözkonusu toplumsal formasyonu yeniden biraraya getirerek egemen burjuva ideolojisinin «yerine geçer». Bu, faşizmin iktidara gelişinde tayin edici bir ögedir. Ve faşizmi Bonapartizm ve askerî diktatörlük gibi başka istisnai devlet biçimlerinden ayırdeden de budur.

6 — Faşizmi bir köylü-temelli hareket olarak gören eğilimlerin tersine, Poulantzas onun temel olarak kentsel bir olgu olduğunu ileri sürmektedir. Kırsal faşizmin rolü açıkça tâbi bir roldü ve geliştiği yerlerde, büyük mülkiyetle dolaysız bağları olan ideolojik ve askeri bir hareketi kapsamıştır. İktidara gelen faşizm tekelci sermayenin kırsal kesimlere yayılmasını desteklemiş ve bundan da doğrudan doğruya büyük mülkiyet ve zengin çiftçi yararlanmıştır.

7 — Son olarak; faşist devletin işlevinin, tekelci sermayenin hegemonyasını kurmak ve örgütlemek olduğunu gösterdikten sonra, Poulantzas, istisnai devletin özel bir durumu olarak gördüğü faşizmi karakterize eden devlet ve rejim tipini ayrıntılı olarak analiz eder.

Görüldüğü gibi, Poulantzas'ın analizi iki nokta üzerinde odaklanmaktadır: Faşizmin ortaya çıktığı krizin tipi ve bu krizin çözüldüğü devlet biçimi. Bu kriz, küçük-burjuvaziyi siyasi hayatın en üst düzlemine çıkarır; ve kriz, küçük-burjuvazinin, tekelci sermayenin hegemonyasını kurduğu bir devlet biçimi vasıtasıyla etkisizleştirilmesi ile çözülür. O halde küçük-burjuvazi faşizmin ortaya çıkışında merkezî siyasî rolü oynamaktadır. Fakat küçük-burjuvazinin sınıf olarak belirlenmesinde tayin edici rolü ideoloji oynar («Küçük-burjuvazi tamamen onu sıvayan ideoloji ile beslenir»). Sonuç olarak, Poulantzas'ın bütün analizinin geçerliliği iki temel bileşkeye dayanır: İdeoloji

kavramı ve küçük-burjuvazi kavramı. Şimdi her iki konuyla ilgili eleştirel gözlemlere geçeceğiz.

İDEOLOJİK ÖGELER VE SINIF TEMELLERİ

İdeolojiden başlayalım. Poulantzas'a göre faşizm, diğer şeylerin yanısıra, ideolojik bir krizden ortaya çıkar. Bir krizde, tüm ana ögeler ve koşullar, bir bütün olarak, bir kopuşsal birlik halinde toplanır (Althusser). *Yoğunlaşma,* bu toplanma sürecini tanımlamak için kullanılan terimdir. Bu deyim, harfi harfine kabul ettiğimiz ölçüde doğrudur. Bu terimin türetildiği psikanalizde, yoğunlaşmadan şu süreç anlaşılır: «Tek bir temsilî simge, kendi başına, kesişme noktalarına yerleşmiş olduğu birçok çağrışımsal zinciri temsil eder. Ekonomik açıdan, bu temsilî simge, bu değişik zincirlere iliştirilmiş olup ona birşeyler katan enerjilerle yüklenmiş olur.» Rüyaların yorumu sorununda, «Görünür (açık-belli, manifest) hikayenin görünmeyen (gizil-örtük, latent) içerikle karşılaştırıldığında kısa ve özlü bir şey söylemesi ile ifade edilir: Gizil içeriğin kısaltılmış bir tercümesini oluşturur. Ama yoğunlaşma bir özete benzetilmemelidir: Eğer her görünen (açık) öge çeşitli gizil (örtük) anlamlar tarafından belirleniyorsa, karşılık olarak, bu gizil anlamlardan her biri de değişik ögelerin içinde tekrar bulunabilir: Öte yandan, görünen öge türediği anlamlardan her birini aynı ilişki içinde temsil etmez, bu yüzden onları bir kavramın kapsayacağı gibi kapsamaz.» (21)

Bu, her türlü kriz analizinin ikili amacı olduğunu gösterir: 1) Yoğunlaşma içindeki kurucu ögeleri analiz etmek, 2) Yoğunlaşma sürecinin kendisini analiz etmek. Eğer kendimizi birinci görevle sınırlarsak, krizin *ögelerini* ve *koşullarını* açıklayabiliriz, fakat krizin kendisini açıklamış olmayız. Poulantzas'ın başına gelen de tamamen budur: Analizi faşizmi ortaya

---

(21) Jean Laplanche ve J.B. Pontalis, **Vocabulaire de la Psychanalyse, Paris, 1967.**

çıkaran krizin bütün karmaşıklığını yakalamasına —ve böylece de, faşizmi basit bir çelişkiye indirgeyen öncekilerin hatalarının üstesinden gelmesine— rağmen, öte yandan, bu karmaşıklık sadece betimleyici bir düzeyde; kurucu ögeleri basitçe biraraya toplayarak ama, bunun kopuşsal bir birliğe nasıl dönüştüğü, yani yoğunlaşma süreci açıklanmaksızın sunulmaktadır. Sanıyorum bunun nedeni Poulantzas'ın faşizm analizinde açığa çıkan sınırlı ve muğlak ideoloji kavramında yatmaktadır.

Bu kavram nedir? İlk olarak, Poulantzas'a göre bir ideolojiyi analiz etmek onun kurucu *ögelerini* aidiyetlerine (temellerine-belonging) göre parçalamaktır. Böylece, egemen burjuva ideolojisi, işçi sınıfı ögeleri gibi, içine karışmış küçük-burjuva *ögeleri* de içerir. Küçük-burjuva ideolojisi ve emperyalist ideolojinin biraraya gelmesi her ikisinde de ortak ögelerin varlığıyla açıklanır (Örneğin güçlü ulusal devlet, milliyetçilik, Yahudi karşıtı-anti-semitic-ırkçılık, militarizm, kilisenin politik etkinliğine karşı olma veya elitizm gibi). Benzer şekilde, «dönüşmüş» feodal ideoloji ve emperyalist ideolojideki ortak ögeler de, (yayılmacı milliyetçilik, militarizm, despotizme ve devlet otoritesine tapınma) Weimar Cumhuriyeti'nde liberalizmin zayıflığını açıklayan ögelerdir. Bazı durumlarda bu ögeler henüz tam gelişmemiştir. İtalyan liberalizmi içinde faşizmin «tohumlarına» rastlanılması gibi. Bu görüş, tamamlayıcısı olan bir başkasıyla birleştirilir: Toplumsal sınıfların «saf», «zorunlu» veya «paradigmatik» ideolojileri vardır. Bu konuda Poulantzas kategoriktir. Bu durumda, Marksist-Leninist ideoloji, işçi sınıfının ideolojisidir. Liberalizm rekabetçi kapitalizm aşamasındaki burjuva ideolojisidir ve Almanya'da işler başka türlü gitmişse, bu, kapitalist üretim tarzının feodal üretim tarzıyla eklemlenmiş olmasından ve ulusal birleşmenin Prusyalı Yunkerler'in hegemonyası altında gerçekleşmesi yüzündendir (Poulantzas'a göre, güçlü bir Alman liberalizminin eksikliğinin, tamamlanmamış bir burjuva devriminin simgesi ve belirtisi olması anlamlıdır). Milliyetçilik, militarizm, ırkçılık vb.nin karışımı emperyalist ideolojiyi oluşturur. Küçük-burjuvaziye gelince, kapitalist üretim tarzının egemen olduğu toplumsal for-

masyonlarda temel sınıflardan biri olmadığından, ideolojisi sadece egemen sınıfın ideolojik söyleminde yer alan ögeleri kapsar. Görülecektir ki, ögelerin «sınıf temelleri» (aidiyetleri)ne göre ayırdedilmesi ve soyut «saf ideolojiler» önermesi karşılıklı olarak birbirine bağımlı yönlerdir: Somut tarihî ideolojileri kurucu ögelerine ayırarak analiz etmek, ancak bu saf ideolojilere açık ya da örtük başvurmalar yoluyla mümkün olur.

Poulantzas'ın ideoloji anlayışının ikinci karakteristik yönü, bir noktaya kadar, birincisinin mantıkî bir sonucudur: Somut tarihi ideolojiler türdeş olmayan ögelerin bir karışımıdır (Poulantzas'a göre her ögenin sınıf aidiyeti söz konusu olduğuna göre). Bu kriter faşizm örneğine sistemli bir şekilde uygulanır. Poulantzas birçok durumda Togliatti'nin şu iddialarını onaylayarak aktarır: «Faşist ideoloji bir dizi hetorojen ögeyi içerir... Bu durum, çalışan kitleler üzerinde bir diktatörlük kurma mücadelesi içindeki çeşitli akımları bir araya getirmeye ve bu amaçla geniş bir kitle hareketi yaratmaya hizmet eder. Faşist ideoloji, bu ögeleri bir arada tutacak şekilde yaratılmış bir araçtır.» (22) Zaman zaman Poulantzas, faşist ideolojik söylemi bileşke ögelerine ayırma eğilimini, bu söylemin birliğini basitçe yadsıyacak kadar aşırıya vardırır: Faşizm nerdeyse her toplumsal kesim için ayrı politik söyleme sahiptir. Bu anlayışla son olarak şunları yazmıştı: «Halk yığınları arasında faşist ideolojinin rolü hiç de, özdeş bir söylemin *propaganda teknikleri* yoluyla parçalanmış ve farklılaşmamış kitlelere basit tekrarı değildir... *Tersine*, bu rol bu ideoloji ve söylemlerin *kendilerini önemli ölçüde farklılaşmış biçimlerde sunmaları olgusuna dayanır; öyle ki, seslendikleri çeşitli sınıf, sınıf fraksiyonu ve toplumsal kategorilere göre değişik faşist politik-ideolojik aygıtlarda cisimleşirler: Bu sınıf ve fraksiyonların maddi varlık koşullarını sömürmelerini (istismar etme) sağlayan da tamamen bu durumdur.*» (23)

---

(22) Palmiro Togliatti, **Lezioni sul Fascismo**, Roma, 1970, S. 15.

(23) Nicos Poulantzas, «A propos de L'impact populaire du fascisme»in Marla A. Macciocchi, **Elements pour une analyse du fascisme**, Paris 1976.

Son olarak bizim sorunumuzla ilişkili üçüncü bir yöne işaret etmeliyiz: İdeolojilerin dönüşümü. Poulantzas'a göre ideolojiler bir dönüşüm süreci yaparlar. Bu şekilde, Prusya ideolojisinin, burjuvaziyi de içine alan bir iktidar blokunun ihtiyaçlarına uyum sağlamasına değinirken, «*dönüşmüş*» feodal ideolojiden sözetmektedir. İtalya'ya ilişkin olarak da, «liberal milliyetçi» ideolojinin «emperyalist-faşist» ideolojiye doğru «sürekli» *değişmesinden* söz ediyor. Başka yerde milliyetçiliğin *başkalaşımından* (metamorphosis) bahsediyor. Bol miktarda (dönüşüm, değişim, başkalaşım) imalı ifadelere rağmen bu dönüşümün neyi içerdiği hiçbir zaman açıkça formüle edilmiyor. Fakat yanlış yere gitmemeliyiz. Poulantzas'a göre «değişim» hiçbir zaman bir ideolojinin karakteristik ögelerinin sınıf aidiyetlerini (temellerini) değiştireceği anlamına gelmez. (Örneğin, «dönüşmüş» feodal ideolojinin burjuva ideolojisi haline gelmesi gibi) dönüşüm, burjuva ögelerin, *temel ögeleri* itibarıyle feodal olmaya devam eden bir ideolojiyle birleşmesi demektir (yoksa, liberal geleneğin olmaması, Poulantzas'a Alman burjuvazisinin hegemonik zayıflığının göstergesi olarak görünmeyecekti). (24) Dönüşümün, ideolojinin ana ögelerinin aidiyetlerini etkilemesi karşısında, örneğin emperyalist ideolojinin dönüşmüş feodal ideolojiyi yönetimi altına alması gibi, Poulantzas'ın cevabı hazırdır: Bu mümkündür, çünkü «dönüşmüş» feodal ideolojinin temel ögeleri —otoriterlik veya militarizm— emperyalist ideolojinin temel ögeleriyle çakışır. İdeolojik ögelerin sınıf temelleri (aidiyet) teorisi hiç değişmeksizin iki dönüşüm olmuştur. Burjuva ögelerin feodal ideolojiyle birleşmesi ve bunun temel ögelerinin emperyalist ideolojinin yönetimi altına girmesi. Emperyalist sermayenin saldırısının tam ters bir tarzda, yani, Risorgimento'nun milliyetçi liberal geleneklerinin üstüne oturarak yapıldığı ve dolayısıyla ideolojilerin temel

---

(24) Alman burjuvazisinin kendine özgü zayıflığını inkâr etmiyorum, fakat liberalizmin bu yetersiz gelişmesinin, bu zayıflığın zorunlu göstergesi olarak görülemeyeceğini söylüyorum.

ögelerinin çakıştığının söylenemeyeceği İtalyan örneğinde, Poulantzas sorunu, bunun demogojik bir aldatmaca olduğunu söyleyerek çözüyor: «Bu ideolojik saldırı üstü örtülü bir saldırıydı; İtalyan orta-sermayesinin liberal-milliyetçi ideolojisinin belirli yönlerini doğrudan tekellerine alarak maskelemişlerdi.» (25)

Dolayısıyla, bu değişik yollar suretiyle ideolojik ögelerin sınıf aidiyetleri dokunulmamış olarak kalır. O halde, Poulantzas'ın Komüntern'in siyasi stratejilerini tartışırken, her türlü milliyetçi ajitasyonu düşmana ödün olarak değerlendirmesi şaşırtıcı değildir. Schlageter çizgisini tartışırken —ki bununla Radek Almanya'da Versailles Antlaşması'na karşı milliyetçi ajitasyonun başlatılmasını önermişti— Poulantzas bunu bağışlanmaz bir oportünizm olarak değerlendirmişti. Şöyle diyor: «Ana etmen (şu ki)... şovenist dönüş *Komüntern Toplantısında hiçbir tepki yaratmamıştır.* Hatta anlaşmaya karşı ajitasyonun yeteri kadar işletilmediği bile söylendi. Elbette Lenin bu anlaşmayı tarihteki «en canavarca korsanlık eylemi» olarak tanımlamıştı, fakat sorunun sosyal-şovenist kullanımına *asla izin vermedi.*» *(26)* «Bir korsanlık eylemi» olmasına rağmen, şovenist olacağı için Versailles Antlaşmasına karşı ajitasyon mümkün olmamışsa, Poulantzas'a göre bunun sebebi, milliyetçiliğin burjuva ideolojisinin bir «ögesi» olması ve bu yüzden de sosyalist bir yönde dönüşüme duyarlı olmamasıdır. Bu görüşe göre, sosyalist milliyetçilik tamamen çelişkili bir deyim olurdu. (27)

---

(25) N. Poulantzas, **Fascism and Dictatorship**, S. 128.

(26) A.g.e., S. 170.

(27) Son bir kitabında Poulantzas, bu konuda daha gelişmiş bir durum sergiliyor gibi. Şöyle yazıyor: «Milliyetçiliğin belirsizlikleri ve başkalaşımları (metamorphoses) yakından bilinliyor: Emperyalist aşamada, bu, sömürülen ülkelerde «ulusal kurtuluş» talepleriyle ilerici bir görünüm almışken, sömüren ülkelerde giderek daha gerici bir görünüm almaya başladı. Burada ilgilendiğimiz şey özellikle emperyalizm

İdeolojik ögelerin sınıfsal belirlenimleri, ögelerin bir karışımı olarak somut ideolojiler, ideolojik sınıf ögelerinin birleşme/eklemlenme vasıtasıyla ideolojilere dönüşmesi. Bu yaklaşım hangi eleştirilere layıktır? İlk olarak, somut ideolojilerin ögelerinin sınıfsal aidiyetlerinin açıklanması süreci tamamen keyfidir; göreceğimiz gibi, nesnesini teorik olarak inşa etmeyi başaramamakla kalmayıp, tersine bu nesnenin ampirik bilgisini önvarsaymakta ve doğal sınıflandırma ile (taxonomically) bu bilgi üzerinde yürümektedir. Gerçekte, Poulantzas'ın herhangi bir sınıfın ideolojisinin karakteristiği olduğunu düşündüğü öge ve görünümlerin hiçbiri, kendi başlarına ele alındıklarında böyle değildir. Poulantzas'ın serbest rekabetçi kapitalizm aşamasındaki burjuva ideolojik «ögesi» olarak düşündüğü liberalizm, Latin Amerika'da feodal toprak sahiplerinin karakteristik ideolojisiydi. Militarizm mutlaka, emperyalist veya feodal bir ideoloji değildir: 19. yy. İspanyası'nda, askerî «tebliğler», yeni ortaya çıkmış olan burjuva kesimlerin tipik bir ifadesiydi ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Üçüncü Dünya'nın her tarafında

---

çağındaki milliyetçiliktir, çünkü bu genel olarak Avrupa ülkelerini ve özel olarak da bizim burda uğraştığımız ülkeleri etkilemektedir. Özetle, Avrupa ülkelerinin egemen ABD emperyalizmi karşısındaki yeni bağımlılıkları, bu ülkeler geleneksel Üçüncü Dünya kuşağına veya «az-gelişmiş» ülkelere dahil olmasalar ve egemen dünyanın gerçek bir parçası olsalar dahi, milliyetçiliğin bugün bu ülkelerde tekrar belirli bir ilerici karaktere sahip olabileceği anlamına gelmektedir. Fransa'da de Gaulcü milliyetçiliğin ilerici yönleri meselesinde durum böyleydi» **The Crisis of the Dictatorships** (Diktatörlüklerin Bunalımı) NLB, 1976, S. 114. [Türkçe çevirisi : **Geçiş Süreci**, Belge Yayınları 1982.] Ne var ki, bu paragraf, Poulantzas'ın tutumunu değiştirdiği sonucuna varabilmemiz için çok muğlak. Milliyetçiliğin, burjuva ideolojisinin bir ögesi olmaktan çıktığı şeklinde yorumlanabileceği gibi, burjuvazinin görece daha ilerici kesimlerinin ideolojik ögesi olduğu şeklinde de yorumlanabilir.

görülen militarizm genellikle anti-emperyalist, anti-feodal hareketin temel ideolojik bir ögesiydi. Milliyetçilik, güçlü ulusal devletçilik, otoriterlik ve aslında, Poulantzas'ın sınıfsal bir aidiyet yakıştırdığı *tüm* ideolojik ögeler için de aynı şey söylenebilir. Yahudi düşmanlığı (anti-semitizm) bile en aykırı sınıfların karakteristik ideolojik özelliği olabilmektedir: Yahudi tefeci sermayesinin çokuluslu Çarlık, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı imparatorluklarına verdiği borç desteği nedeniyle Yahudi düşmanlığı 19. yy. da Doğu Avrupa'da liberal burjuvazinin sürekli ideolojik bileşeni olmuştur; (28) ve Ortaçağlarda, Yahudi tefeci sermayesinin feodal toplumun çatlaklarında oynadığı sömürücü rol nedeniyle, Yahudi düşmanlığı arasıra halk

---

(28) Bu desteğin altında tefeci sermaye ile feodal toplum arasındaki ayrılmaz bağ vardır. Abraham Leon'a göre: «Paranın Yahudilerin elinde birikmesi özel bir üretim biçiminin, kapitalist üretimin sonucu değildir, Artık-değer (veya artık-ürün) feodal sömürüden ortaya çıktı ve feodal toprak sahipleri bu artık-değerin bir kısmını Yahudilere bırakmaya zorunluydu. Yahudiler ve feodalizm arasındaki uzlaşmaz çelişki burdan çıkar, fakat bunlar arasındaki ayrılmaz bağın kaynağı da buradadır.» (La Conception Materialiste de la question Juive. Paris, 1968, S. 25). Bu yüzden, kapitalizmin gelişmesi tefeci sermaye ile derhal çatışmaya girmek zorunda kaldı. 15. yy. Polonyası'ndan sözederken Leon'un dediği gibi: «Ülkenin geri kalmış durumu Doğu-Avrupa ülkelerinde gözlemlediğimiz evrimi de durduruyordu: Yahudilerin ticari işlerden çıkarılmaları ve tefeciliğe mahkûm edilmeleri. Burjuva sınıfı ve kentler o zamanlarda yeni yeni gelişmeye başlıyordu. Burjuvazinin Yahudilere karşı mücadelesi embriyon halindeydi ve kesin sonuçlara yolaçmıyordu. Yahudi tefeciliğinden zarar gören zanaatçılar, tüccarlarla birleşti. Burada da, bir eyalet gelişir gelişmez Yahudilerle çatışmalar ortaya çıktı. 1403'te Krakovl'de ve 1445'te Boehnie'de zanaatçılar Yahudi kıyımlarını kışkırttılar.

kesimlerinin ideolojilerinin bir ögesi bile olmuştur (29). Bu gözlemlerden hangi sonuçlar çıkarılabilir? «Paradigmatik» ideolojilerden uzaklaşması, çelişkilerin üst-belirlenmeleri ile açıklanan ve yorumları ideolojilerin bilimsel analizini oluşturan durumlarla karşı karşıya değil miyiz? Belirli ideolojik «ögelerin» metafizik şekilde sınıflara yakıştırılmasından esinlenen bu yöntem, ancak, sonsuza kadar çoğalan biçimsel ayrımlara götürebilir. Doğru yöntemin tam tersi olduğunu düşünüyorum: *Kendi başına ele alınan ideolojik ögelerin hiçbir zorunlu sınıf ifadesi (çağrışım) olmadığını ve sınıfsal ifadenin, ancak bu ögelerin somut bir ideolojik söylem halinde eklemlenmesi sonucu oluşacağını kabul etmek. Bu da, bir ideolojinin sınıfsal içeriğini analiz etmek için önkoşulun, soruşturmayı baştan sona ideolojik söylemin özgül birliğini kurarak yürütmek olduğu anlamına gelir.*

Poulantzas, bu birliğin bütün analizinin temeli olduğunu hissettiren bir yol izliyor. İdeolojik ögelerin tam bir sınıf ifadesine sahip olduğunun gerçek kanıtı nedir? Militarizm, otoriterlik vb. den sözederken Poulantzas bu kavramları teorik olarak inşa etmiyor; onları, bir parçasını bu ögelerin oluştur-

---

(29) Bir kez daha Leon'dan aktarıyoruz: «Tefecilik Yahudilerin başlıca uğraşı haline geldiğinden, bunlar halk kitleleriyle giderek daha fazla ilişkiye girdiler ve bu ilişkiler sürekli olarak daha kötüye gitti. Çiftçileri veya zanaatçıları Yahudi tefecilerden borç almaya iten şey, lüks ihtiyaç değil, borcuna karşılık malının elinden alınması (blackest distress) tehlikesiydi. Sık sık geçimlerini temin için zorunlu iş aletlerini rehine veriyorlardı. Sade insanın- tümü de Yahudi tefeciliği sayesinde daha zengin hale gelmiş imparator, prens ya da zengin burjuvaziyi farketmeksizin, yıkımının gerçek sebebi olarak gördüğü Yahudiye karşı duyduğu nefret anlaşılabilir. İnsanların bu nefreti en çok Almanya'da, en «popüler» biçimini aldı ve genellikle 14. ve 15. yy.'larda, Yahudilere karşı nefretin en açık olduğu zamanlarda Yahudi kıyımlarına ve Yahudilerin yakılmasına yol açtı.» (A.e., S.: 102-103).

duğu birleşik söylemi ampirik olarak bildiğinden, ögelere bu söylemin sınıfsal içeriğini yükleme eğilimi taşıyan okuyucunun zihninde *canlandırıyor*. Dahası, okur bu bağımsız ögeleri, sözkonusu ideolojilerin ve onların sınıfsal ifadelerinin simgeleri olarak düşünecektir. Sonuçta, somut —sözkonusu ideolojinin birliği— sadece, teorik olarak inşa edilmemiş olmakla kalmıyor, bu birliğin birleştirici sezgisi, bağımsız ögelerin sınıf ifadelerini değerlendirmede, bilgi hammaddesi düzeyinde yeganc temeli oluşturuyor. Daha önce ifade ettiğimiz, Poulantzas'ın faşizm araştırmasının temel yetersizliği de buradan çıkıyor: Ögeler bütün karmaşıklıkları içinde sunulmuş —Poulantzas'ın faşist olgunun karmaşıklığını hiçbir şekilde yadsımadığını burada söylemek zorundayız— fakat içinde bu karmaşıkların çözüldüğü birlik, önvarsayılmış ve açıklanmamıştır. Bu da *krizi meydana getiren çelişkilerin yoğunlaşmasının tam olarak anlaşılamaması demektir*. Faşizmi ortaya çıkaran çelişkilerin özgül kaynaşmasının neleri içerdiğini tamamıyla bilmeksizin sınıflandırılmış ögeler labirentinde kaybolmuş vaziyetteyiz.

Eğer bu çıkmazdan kurtulmak istiyorsak, iki temel soru üzerinde çalışmalı ve cevap bulmalıyız: Bir ideolojik söylemin birliği neden oluşur ve ideolojilerin dönüşüm süreci nedir? Bu soruların cevabı bizi, Marksist faşizm teorisinin hakkından gelmesi gereken soruların tam merkezine götürür.

SINIF ADLANDIRMALARI VE POPÜLER DEMOKRATİK ADLANDIRMALAR

Althusserci sorunsalın genel çerçevesi içinde çalışan Poulantzas'ın Althusser'in ideoloji sorununa en önemli ve özgül katkısından yararlanmamış olması gariptir: Bütün ideolojilerin temel işlevinin bireyleri, özneler olarak adlandırması/kurması olduğu görüşü. Althusser, Lacan'ın «Ayna-fazının», «ben»in oluşumu ve şekillenmesinde tayin edici bir rol oynadığı görüşünden kuvvetle etkilenmişti. Şöyle diyor Althusser: «Özne kategorisi bütün ideolojilerin kurucu kategorisidir; fakat aynı zamanda ve hemen şunu ekliyorum: Özne kategorisi, ancak bir ideoloji bireyleri özneler olarak «kurma» işlevine (ki bu işlev

bu ideolojiyi tanımlar) sahip olduğu ölçüde kurucu bir kategoridir.» (30) Yapıların basit taşıyıcıları olan *bireyler*, ideoloji tarafından *öznelere* dönüştürülürler, yani gerçek varoluş koşullarıyla ilişkilerini, sanki bu ilişkinin belirleniminin *özerk ilkesi* kendileriymiş gibi yaşarlar. Bu karakteristik ters dönüştürme mekanizması adlandırmadır.

Althusser şöyle diyor: «İdeoloji öyle bir şekilde 'hareket eder' ya da 'işler' ki adlandırma ya da çağırma adını verdiğim çok kesin bir işlemle özneleri bireyler arasından 'kaydeder' (bireyleri tümüyle kaydeder) ya da bireyleri öznelere 'dönüştürür' (bireyleri tümüyle dönüştürür). Bunu bir polisin (ya da başkasının) hergün bize tekrarlanan seslenişine benzer şekilde hayal edebiliriz: 'Hey, sen oradaki!'».(31) Bu nedenle, eğer her ideolojinin temel işlevi bireyleri özneler olarak kurmaksa ve adlandırma yoluyla da bireyler varoluş koşullarını sanki bunların özerk ilkesi kendileriymiş gibi yaşıyorlarsa-sanki, onlar (belirlenenler) belirleyeni kurmuş (meydana getirmiş) gibi - açıktır ki, bir ideolojik sistemin değişik yanlarının birliği, ideolojinin bütününün eksenini ve örgütleyici ilkesini oluşturan özgül adlandırma tarafından verilir. Adlandırılan özne kimdir? Bu, bir ideolojiler analizinde anahtar sorudur. Şimdi, ilk sorumuzu cevaplayabiliriz: *Bir ideolojik söylemin birleştirici ilkesini oluşturan şey, adlandırılan ve böylece de bu söylem vasıtasıyla oluşturulan «özne»* dir. (32) Bir ideolojinin bağımsız (soyut) ögelerinin kendi başlarına hiçbir an-

---

(30) Louis Althusser, **Lenin and Philosphy and Other Essays** (Lenin ve Felsefe ve Diğer Yazılar), Londra, 1971, Sa.: 160.

(31) İbid, S.: 162.

(32) Althusser'in ideoloji görüşünün hâlâ ciddi zorluklar gösterdiğine kısa da olsa işaret etmeliyiz. Birinci olarak adlandırma mekanizması Althusser'e göre, sadece (bireyi) hayali bir yolla özneye dönüştürme işlevine sahip olmakla kalmıyor, fakat aynı zamanda, bireyin kendini egemen sisteme tabi kılması ve böylelikle de toplumsal yeniden üretimin bir bütün olarak sağlanması işlevine de sahip. Bu anlamda, her-

lamları yoktur. Belirli bir toplumsal formasyonun ideolojik düzeyini analiz etme çabasında, ilk görevimiz bu ideolojik düzeyi kuran adlandırıcı (çağırıcı) yapıları yeniden inşa etmek ol-

---

hangi bir ideolojinin egemen bir ideoloji olması gerektiği ve yönetilen kesimlerin bir ideolojisi olmasının mümkün olmadığına işaret edilmişti. İkinci olarak, Althusser'e göre, ideoloji **hem** bir toplumsal formasyonun düzeyi, **hem** de bilimin karşıtıdır. Ki bu ciddi teorik zorluk ortaya çıkarmaktadır. Bu sorunlar üzerine, son zamanlarda ayrıntılı olarak sürdürülen teorik tartışmaya burada giremiyoruz (Bak: Jacques Ranclere, **La Leçon d'Althusser**, Paris 1974 ve Emilio de Ipola, «Critica a la teoria de Althusser sobre la ideologia» **Uno en Dos**, Meddelin (Colombia) Temmuz 1975, S.: 7-39). Bu yazının amaçları açısından, şunlara işaret etmek yeterlidir: 1) Sınıf mücadelesi, ideoloji arenasına öyle bir şekilde girer ki; sistemin yeniden üretimine yönelen hakim sınıf ideolojileriyle, kendi devrimci dönüşümlerine doğru yönelen, ezilen kesimlerin ideolojilerini bir arada buluruz. 2) Eğer bireyin kendini tâbi kılması mekanizması, egemen sınıfların ideolojilerinin içinde mevcut egemenlik sistemini garantilemek işlevi görüyorsa, aynı mekanizma ezilen kesimlerin ideolojisinde de bireyleri bu sisteme muhalefet görevlerine bağlama işlevi görür. Bu durumda, ahlakî zorlama en değişik nesnel çıkarlara cevap verebilen soyut bir mekanizmadır. 3) İdeolojilerin kurucusu olan adlandırma mekanizması egemen sınıfların ideolojilerinde de devrimci ideolojilerde de aynı şekilde işler. De Ipola'nın işaret ettiği gibi: «Tüzel (ve belâgatli -rhetoric) figür, adlandırma, hem Hıristiyan dini söyleminde, hem hümanist söylemde ve hatta Komünist Manifesto'nunki gibi («Bütün ülkelerin işçileri birleşin!») komünist söylemde bile bulunabilir. Bazı durumlarda «özne»lerin adlandırılması etkin bir tâbiyet (bağlılık) sağlamanın gizli bir biçimi olur, başka durumlarda da, tersine, Komünist Manifesto'da olduğu gibi, sömürülenlerin kurtuluşu için koşulları yaratmaya çağıran politik bir slogan biçimini alır» (A.g.e., S.: 38).

malıdır. Bu anlamda, faşizmi ortaya çıkaran krize çok fazla dikkat veren Poulantzas'ın faşist ideolojilerin karakteristik adlandırmaları sorununa tek bir satır bile ayırmaması şaşırtıcıdır.

Bir ideolojik söylem içinde göreli bir birlik halinde eklemlenmiş olarak birarada varolan değişik tipte adlandırmalar vardır (politik, dini, ailevî vb.) Tam olarak söylersek, Poulantzas'ın tartıştığı bu «öge» ve «yan»ların her biri adlandırmalar anlamına gelir. Bir adlandırma bir başkasıyla ne şekilde eklemlenir, başka bir deyişle, her ikisinin de görece olarak birleşmiş bir ideolojik söylemin parçalarını oluşturmalarını mümkün kılan nedir? Birlikten, mutlaka mantıkî tutarlılığı değil —tersine, bir söylemin ideolojik birliği geniş bir mantıkî tutarsızlık payına sahiptir— her bir adlandırıcı ögenin diğerleriyle ilgili bir yoğunlaşma rolünü yerine getirme yeteneğini anlamalıyız. Örneğin, ailevî bir adlandırma, siyasî bir adlandırmayı, dinî bir adlandırmayı ya da estetik bir adlandırmayı canlandırabilir ve bu bağımsız (soyut) adlandırmaların her biri diğerlerinin *simgesi* olarak işleyebilir, bu durumda, görece birleşmiş bir ideolojik söylem var demektir. Bu birliği açık bir şekilde rasyonalize etmek (akılcılaştırmak) için çeşitli çabalar gösterilebilir, fakat bunlar daima bir ideolojik söylemin *örtük* (zımnî) birliğinin ilk temeli üzerinde çalışan sonsal (sonradan gelen) çabalardır. Bu açıdan, iki tip durum arasında temel bir ayrıma işaret edebiliriz. Durağanlık dönemlerinde, toplumsal formasyon, ilişkilerini geleneksel kanalları izleyerek yeniden-üretim ve çelişkilerini *yerinden etmelerle* (displacement) etkisizleştirmeyi başarır (33).

Bu dönemde toplumsal formasyondaki egemen blok, çelişkilerin tümünü emebilir ve ideolojik söylemi daha çok birliğinin katıksız örtük (zımnî) mekanizmalarına dayanma eğili-

---

(33) «Durağanlık dönemlerinde toplumsal formasyonun asli çelişkileri yerinden etmelerle nötralize edilir; ama bir devrimci durumda, bu çelişkiler bir devrimci kopuşa doğru yoğunlaşır ve kaynaşırlar» (Ben Brewster, Althusser Sözlüğü **For Marx**, L. Althusser Londra, NLB, 1977).

mindedir. Bu dönem, genellikle, söylemin ögelerinin mantık tutarlılığıyla ideolojik birliği arasındaki karşılıklı ilişkilerin en alt düzeye ulaştığı dönemdir (örneğin münzevî tipte dini adlandırmalar, toplumsal ajanlar onların uyumsuzluğunu yaşamaksızın, dünya nimetlerinden artan bir faydalanmayla birarada bulunabilir.)

Poulantzas'ın faşizmin başlangıcına yerleştirdiği genelleşmiş ideolojik kriz dönemlerinde ise tam tersi olur. Sistemin «doğal» ve «otomatik» yeniden-üretimine güven bunalımı tüm ideolojik çelişkilerin şiddetlenmesine ve egemen ideolojik söylemin birliğinin çözülmesine dönüşür. Her ideolojinin işlevi bireyleri özneler olarak kurmak olduğundan, bu ideolojik kriz zorunlu olarak toplumsal ajanların bir «kimlik bunalımına» dönüşür. Mücadeledeki kesimlerin herbiri araç olarak karşıt gücün ideolojik söyleminin birliğini parçalayan bir «anlatı sistemi» (34) kullanarak yeni bir ideolojik birlik (yeniden) kurmaya çalışırlar. Bu sorunda önemli olan şey; yeni hegemonik sınıf ya da fraksiyon açısından bunalımın mümkün çözüm yollarından birinin, biri dışında bütün adlandırmaları yadsımak, bu tek adlandırmanın bütün mantıkî çıkarımlarını geliştirip, varolan sistemin eleştirisine ve aynı zamanda bütün ideolojik

---

(34) Jean-Pierre Faye'nin mükemmel kitabı **Langages Totalitaires**'de kullandığı anlamda (Paris, 1972) «Bu nedenle her halk sınıfının kendi anlatı sistemi vardır... Anlatı tarzı kendi içinde yapılması istenenin dehşetli ağırlığını taşır -ya da onu gösterir. Eylemi anlatmak, Thucydides'in söylediği gibi sadece «birlikte yazmak» -syn-graphien- değildir; aynı zamanda aktör (ya da eyleyen) olan değişik şahitler, anlatılan farklılıklara göre eylemlerini değiştirirler. **Anlatılan olay ve anlatı önermeleri** ikili sürecinin insanı, sadece «ekonomik tarihin» değil tüm tarihin yakalandığı ve kuşatıldığı genelleşmiş bir ekonomiye götürüş biçimi, asıl gösterilmesi gereken şeydir. Marx'ın yazdığı tarih biliminin bütün bilimleri kucakladığını düşünürsek» J.P. Faye, **Theorie du recit**, Paris, 1972, S. 16, 39.

alanın yeniden-üretim ilkesine dönüştürmek olmasıdır. Daha önceki örneğimize dönersek; dini münzevilik ve dünya nimetlerinden faydalanma arasındaki, egemen ideolojik söylem tarafından maskelenmiş uyumsuzluk, bir kriz döneminde bütün keskinliğiyle patlak verir. Bu koşullarda bütün fesatlıkları ve gerçek sofu göreneklerin terkedilişini lanetleyen ve adlandırması aracıyla müritlerine yeni bir öznellik (kişilik) veren bir dini reformist ortaya çıkar. Böylece, dini adlandırma bütün ailevi, politik, ekonomik ve diğer yanların başlıca yeniden örgütleyicisi durumuna gelir. Bir ideolojik söylemde görece tutarlı çeşitli adlandırmaların bir arada varolması, *tek bir* adlandırmanın bütün diğer adlandırmaların esas örgütleyicisi haline geldiği bir ideolojik yapıya yol açar. Örneğimizde bu merkezi rolü dini ideoloji yerine getirir, fakat değişik tarihi bağlamlarda bu rolü politik ideoloji de yerine getirebilir. Krizin bu şekilde çözülüp çözülmemesi bir çok tarihi koşula bağlıdır, ancak bu tipte bir çözümü tercih edecek en azından iki koşul gösterebiliriz: 1) Bir toplumsal kesim, egemen üretim ilişkilerinden ne ölçüde kopuk (ayrık) ise, bu kesimin «nesnel çıkarları» o ölçüde yaygın ve sonuç itibariyle «sınıf içgüdüsü» de o ölçüde azgelişmiş olur. Krizin evrimi ve çözümü daha ziyade ideolojik düzeyde olacaktır. 2) Sözkonusu toplumsal formasyonda bu tür kesimlerin rolü ne ölçüde merkezi ise, bir bütün olarak toplumsal formasyonun krizinin nihai çözümünde de, ideolojik düzeyin rolü o ölçüde merkezî olacaktır. Bu gözlemlerin faşizm analizi için taşıdığı önemi göreceğiz.

Baştaki tartışmamızda merkezî bir konuyu atlamıştık: İdeolojilerle sınıf mücadelesi arasındaki ilişki. Bu, eğer ikinci sorumuzu cevaplandırmak istiyorsak temel bir sorundur: İdeolojiler nasıl dönüşür? Bu konuda işaret etmek gerek ki, (Marksist gelenek içerisinde) *sınıf mücadelesi* kavramının kullanımı hakkında temel bir belirsizlik süregelmiştir. Bir anlamda, sınıf mücadelesi üretim tarzı düzeyinde konur: İki kutbunu sınıflar olarak kuran (oluşturan) üretim ilişkisi antagonistik bir ilişkidir. Örneğin artık-değer kapitalistlerle işçiler arasında hem ilişkiyi hem de çelişkiyi kurar ya da daha ziyade bu ilişkiyi antagonistik bir ilişki olarak kurar. Bundan iki sonuç çıkar: 1) Bir

mücadele ilişkisi dışında sınıflar yoktur, 2) Bu antagonizmayı anlaşılır hale getiren analiz düzeyi, üretim tarzı düzeyidir. Ancak sınıf mücadelesi kavramı aynı zamanda başka cins bir antagonizmaya da tatbik edilmektedir. Sınıflararası mücadelenin, ancak bir toplumsal formasyonu karakterize eden bütün egemen politik ve ideolojik ilişkileri gözönüne alındığında, anlaşılır hale geldiği düzey.

Örnek olarak, kapitalist ve feodal üretim tarzlarının eklemlendiği ve feodal toprak sahipleri sınıfının, egemen iktidar blokunda, hegemonik sınıf olduğu bir toplumsal formasyon durumunu alalım. Sömürülenler (egemen fraksiyonun üretim tarzı düzeyinde doğrudan sömürdüğü) salt köylüler değil, bir bütün olarak ezilen kesimlerdir, küçük-burjuvazi, şehirli işçiler, hatta belki burjuvazinin bir bölümü vb. Sınıflar bu durumda da *mücadele içindedirler*, fakat doğrudan bir *sınıf mücadelesinden* söz edebilir miyiz? Bu tür antagonizma birincisinden iki temel anlamda ayrılır: 1) Birincisinden farklı olarak, bu tür antagonizma sınıfları sınıflar olarak (kendileri olarak) kurmaz (İşçi kavramını ona karşılık düşen kapitalist kavramı olmadan düşünemeyiz; fakat kapitalist kavramını küçük-burjuva kavramını düşünmeksizin düşünebiliriz). 2) Birinci antagonizma, soyut üretim tarzı düzeyinde anlaşılabilir iken, ikinci antagonizma ancak, somut toplumsal formasyon düzeyinde anlaşılabilir. Bu durumda ortaya çıkan sorun şu: Bu iki tür antagonizma arasındaki ilişki nedir? İlk sorumuza yakından bağlı bir diğeri şudur: Bu iki antagonizma türünün içinde ifade edildiği ideolojiler arasındaki ilişki nedir?

Bu, geleneksel Marksist görüş açısından hiçbir sorun yaratmaz: Her ideolojik içerik, açık bir sınıf anlamına sahiptir ve her çelişki —az veya çok karmaşık bir dolayımlar sistemiyle— bir sınıf çelişkisine indirgenebilir. İki tür antagonizma eklemlenmez: Gerçekte, ikincisi birinciye indirgenebilir. Paradigmatik durumda, üretim tarzı düzeyinde burjuvazi işçi sınıfını sömürür ve toplumsal formasyon düzeyinde egemen sınıfı meydana getirir. Burada iki tür mücadele çakışır (bir olur) ve yegane geçerli ayrım *ekonomik mücadele* ile *politik mücadele* arasındaki geleneksel ayrımdır. Şayet, tam tersine, önceki ör-

neğimizdeki gibi, iktidar blokunun küçük-burjuvazi, köylülük, işçi sınıfı ve burjuvazinin bazı kesimlerinin karşısında yeraldığı bir durum sözkonusu olursa, tablo daha karmaşık bir hale gelmekle birlikte öz olarak değişmemiştir: Bu kesimlerin, ortak düşmana karşı mücadelede, herbirinin kendi ideolojisi, kendi çıkarları ve mümkünse kendi partisiyle katıldığı (35) bir «sınıflar ittifakı» kurmaları gerektiği sonucu çıkarılır. Eğer bu mücadele bir dizi ideolojik içerik yaratmışsa —değerler, simgeler vb. kısacası paktı oluşturan değişik güçlerin ideolojilerinin ötesinde özgül popüler-demokratik adlandırmalar— bunların retorik (belagat) ve propaganda ögeleri olarak kullanılması reddedilecek, bu yanın özerkliğinde ısrar eden bir kimse «idealist» olarak dışlanacaktır. Bu perspektif içerisinde, eğer belirli «demokratik» görevlerin önceliği ileri sürülüyorsa, bunun sebebi hâlâ yerine getirilmesi gereken bir takım burjuva görevler bulunmasıdır: İşte burada tereddütsüz bütün çelişkilerin sınıf çelişkilerine indirgenmesi olan «bileşik ve eşitsiz gelişme» daha karmaşık bileşim ve ittifakları açıklamaya çağrılır.

Bu indirgemeci yaklaşıma karşılık şu tezleri öneriyoruz:

1 — Sınıf mücadelesi ancak, sınıfları sınıflar olarak kuran mücadeledir.

2 — Sonuç olarak, her çelişki sınıf çelişkisi değildir, fakat her çelişki sınıf mücadelesi tarafından üstbelirlenir. Birinci tezle başlayalım.

Bu tezin açık sonucu, tam anlamıyla söylersek, ikinci tür antagonizmanın bir sınıf mücadelesi olarak görülemeyeceği-

---

(35) Komüntern'in 1935'ten sonraki cepheci stratejilerini büyük ölçüde karakterize eden bu tür yaklaşım tarzı, Poulantzas'ın dikkatimizi çektiği, Komüntern'in bir özelliğini açıklar: Komüntern, komünistlerin köylülük ve küçük-burjuvazi içinde kitle eylemlerine çok az önem verdi. Bu kesimler «öncelikle ve esas olarak, varolmasalar bile, varedilmesi gereken «kendi partileri» vasıtasıyla mücadele içine çekilmelidir.» (Poulantzas, **Fascism and Dictatorship**, S. 167).

dir. Önceki örneğimizde küçük-burjuvazinin bir sınıf, feodal toprak sahiplerinin başka bir sınıf, dolayısıyla aralarındaki çatışmanın da sınıf mücadelesi olduğunu söyleyerek, sorundan kurtulamayacağımıza dikkat etmeli. Bu, sınıf mücadelesinin, burjuva toplumsal tarih yazınındaki tipik sunuluş biçimidir. Fakat, ilk olarak (bu görüşte) sınıflar *önceden* kurulmuş olarak ortaya çıkmaktalar ve karşı karşıya durmaları (karşılaşmaları, yüzleşmeleri) tabiatlarına görece dışsaldır; bu görüşün, sınıfların kendilerini bizzat mücadele (fiili) içinde kurdukları Marksist görüşle alakası yoktur. İkinci olarak, birbirine karşı durmuş iki sınıf varsa bile, sözkonusu çatışmada, sınıflar olarak karşı karşıya durmadıkları, sınıfsal tabiatlarının —üretim sürecine sokuluşları— yüzleşmenin kendisine görece dışsal olduğu açıktır. Bu durumda *sınıf mücadelesi* değil *mücadele içinde sınıflar* sözkonusudur.

Sonuç olarak, eğer bu antagonizma bir sınıf antagonizması değilse, onu ifade eden ideolojiler de sınıf ideolojisi olamazlar. Bu tür antagonizma aracıyla ezilen kesimler kendilerini bir sınıf olarak değil, «ötekiler», egemen iktidar blokuna «karşı olan», hakkı yenenler (underdog) olarak özdeşleştirebilirler. Eğer —üretim tarzı düzeyindeki— birinci çelişki ideolojik düzeyde ajanların *sınıf* olarak isimlendirilmesi ile ifade ediliyorsa, bu ikinci çelişki de, ajanların *halk* olarak adlandırılması vasıtasıyla ifade edilirler. Birinci çelişki sınıf mücadelesi alanıdır; ikincisi ise *popüler-demokratik mücadele alanı*. (36) «Halk»

---

(36) Herhangi bir yanlış anlamayı önlemek için iki noktayı açıklığa kavuşturalım. Birinci olarak, her sınıfsal olmayan adlandırma, popüler-demokratik adlandırma değildir (yoksa, ikincisi tamamen fuzuli bir kategori olurdu). Popüler-demokratik bir adlandırmadan sözedebilmek için «halk» olarak seslenilen özne egemen blokla antagonistik bir ilişki içinde olmalıdır. İkinci olarak, demokrasi ile liberal parlamenter kurumlarla zorunlu ilişkisi olan bir şey kastetmiyoruz (Popüler-demokratik ideolojiler Üçüncü Dünya Ülkeleri'nde çoğu zaman anti-emperyalist, milliyetçi biçim-

ya da «halk kesimleri» bazılarının zannettiği gibi Marksist politik' söyleme kaçak olarak girmiş belagat soyutlamaları, veya liberal ya da idealist kavramlar değildir. «Halk» sınıfsal belirlenimden ayrı olarak, sistemin nesnel belirlenimini oluşturur. «Halk» bir toplumsal formasyonun egemen çelişkisinin, yani anlaşılabilirliği sadece üretim ilişkilerine değil, politik ve ideolojik egemenlik ilişkilerinin toplamına da dayanan bir çelişkinin kutuplarından biridir. Eğer üretim tarzı soyut düzeyinde sınıf çelişkisi egemen çelişkiyse, toplumsal formasyon düzeyinde de halk/iktidar bloku çelişkisi egemen çelişkidir. O halde sınıf adlandırmaları (=ideoloji) ile popüler demokratik adlandırmalar (=ideoloji) arasındaki ilişkinin ne olduğunu kendimize soralım.

---

lerde ifade edilmişler ve sömürgelikten kurtulma süreci tamamlanır tamamlanmaz askeri rejimlere yolaçmışlardır). Bu yüzden, demokrasiden, halk kitleleri için sivil özgürlük, eşitlik ve özyönetimi kuran düz ölçülerden daha fazla bir şey anlıyoruz. Bu tamamen olumsuz demokrasi görüşü, doğrudan doğruya liberal ideolojiden kaynaklanır. Toplumsal ajanları «yurttaş» tüzel boşluğuna indirgeyen bu demokrasi, yasal sistemin her yurttaşa garantilediği belirli soyut katılma biçimlerinin ötesinde her türlü yasamaya engel olmuştur. Bu görüşe- her zaman olmasa da- Marksizmde, «devrimci sinizm» (ahlakı horgörme =cynicism) eşlik etmiştir: Yani işçi sınıfının, proletarya diktatörlüğünü kabul ettirecek kadar güçlü olacağı zamana kadar, mevcut demokratik çerçeveyi, politik eylemleri, propagandası vb. için kullanması gerektiği görüşü. Bu kitapta verilen anlamıyla demokrasiden, halkın iktidar blokuyla karşılaşmak suretiyle kişiliğinin bilincine vardığı simgeler, değerler vb. -kısacası adlandırmalar- bütününü anlıyoruz. Bu adlandırmalar zorunlu olarak demokrasinin gerçekleştirildiği kurumlarla birleşmiştir, fakat iki yan birbirinden ayrılmaz. Demokratik hakların genişletilmesini, buna paralel olarak bunları uygulayacak yetenekte öznelerin üretimi olmadan düşüneme-

Bu da ikinci tezimize dönmemizi sağlar: Eğer her çelişki, bir sınıf çelişkisine indirgenemezse de, her çelişki sınıf mücadelesi tarafından üst belirlenir. Temel Marksist teoriye göre, bir toplumsal formasyonda üretim ilişkileri her zaman son tahlilde belirleyici rol oynar. Bu da, sınıf mücadelesinin popüler-demokratik mücadeleye önceliğini kurar, çünkü popüler-demokratik mücadele sadece ideolojik ve politik düzeylerde vuku bulur, (Üretim ilişkileri düzeyinde «halk» yoktur). Bu öncelik, popüler-demokratik ideolojilerin kendilerini sınıf ideolojik söylemlerinden asla ayrı olarak değil, fakat onlarla eklemlenmiş olarak sunmaları gerçeğinde açığa çıkar. İdeolojik düzeydeki sınıf mücadelesi, büyük ölçüde antagonistlik sınıfların popüler-demokratik çağırmaları (adlandırma) kendi ideolojik söylemlerinde eklemleme uğraşlarından ibarettir. *Popüler de-*

---

yiz. Demokrasi anlayışınız bu anlamda hem liberalizm hem de devrimci sinizmden ayırdedilmelidir. Liberalizm soyut bir koşul önerir -yurttaşlık- ve bunu, karar üretici süreçlere katılım için basit bir biçimsel haklar sistemi olarak gördüğü demokrasinin öznesi haline dönüştürür. Biçimsel kanuni eşitlik ile gerçek sömürü arasında sık sık ortaya çıkan karışıklık buradadır. Öte yandan, devrimci sinizm, işçi sınıfı öznesini, demokratik kurumlara katılımdan önce oluşmuş gibi, ve bunlardan pragmatik olarak yararlanma ilişkisi içinde ele alır. Bizim görüşümüzde ise, tam tersine, demokrasi uygulamasının gerçek genişlemesi ile egemenliği giderek artan halk özneleri (popüler özneler) üretimi aynı sürecin iki yanını oluştururlar. Gerçek demokrasiye doğru ilerleme, ancak sınıf sömürüsünün ortadan kaldırılması ile tamamlanacak uzun bir yürüyüştür. Fakat sömürünün ortadan kalkması halkın büyük çoğunluğunun böyle bir sömürüyü reddetmesiyle paralel gitmelidir; yani hem sosyalizmin hem demokrasinin kendisinde yoğunlaştığı tarihi öznelerin yaratılmasıyla. Bu sürecin alternatifi sadece Doğu Avrupa'nın bürokratik «sosyalist» rejimlerinde bulunabilir.

mokratik adlandırma sadece, hiçbir kesin sınıfsal içeriğe sahip olmamakla kalmaz, aynı zamanda en belli başlı ideolojik sınıf mücadelesi alanıdır. Her sınıf ideolojik düzeyde *hem* sınıf olarak *hem de halk* olarak mücadele eder, daha doğrusu, kendi sınıfsal çıkarlarını halkın çıkarlarının tamamı gibi sunarak ideolojik söylemine uygunluk vermeye çalışır.

Sınıfsal olmayan adlandırmaların sınıf mücadelesi tarafından üstbelirlenmesi, bu adlandırmaları bir sınıf ideolojik söylemi içinde bütünleştirmeyi (integration) içerir. İdeoloji özneler üreten bir pratik olduğundan, bu bütünleştirme de, içinde kısmî adlandırmaların yoğunlaştığı bir öznenin adlandırılmasıdır (çağrılmasıdır). Fakat sınıflar aynı adlandırmaları antagonist k ideolojik söylemler halinde bütünleştirmek için mücadele ettiklerine göre, bu yoğunlaşma süreci hiçbir zaman tamamlanmış olmayacaktır: Daima bir belirsizlik bulunacaktır; sınıf mücadelesi düzeyine göre az veya çok bir açıklık ile bunları kaynaştırma (bir potada eritmek) doğrultusunda değişik antagonistik çabalar birlikte var olacaklardır. Şimdi ikinci sorumuzu cevaplayacak konumdayız: İdeolojiler nasıl dönüşür? Cevap: *Öznelerin üretimi ve söylemlerin eklemlenmesi/dağıtılması suretiyle yürütülen sınıf mücadelesi yoluyla.*

Poulantzas'ın Marksizm-Leninizmin işçi sınıfının ideolojisi olduğu şeklindeki görüşünün bana niye yetersiz geldiğinin şimdi açıklığa kavuştuğunu sanıyorum. Marksizm-Leninizm işçi sınıfı ideolojisi içinde en çok bir ögedir. Oysa, özellikleri sözkonusu toplumsal formasyona bağlı olan işçi sınıfı aynı zamanda «halk»ın da bir parçasıdır ve bu nedenle, popüler-demokratik bir adlandırmaya da karşılık verecektir. İşçi sınıfının ideolojik söylemi her ikisinin yeni bir özne içinde yoğunlaşması olacaktır. «Alman işçi sınıfı» (ya da «İtalyan», «İngiliz» vb.) ideolojik öznesinin indirgenemez bir özgüllüğü vardır, çünkü bu, soyut bir şekilde Marksizm-Leninizme indirgenemeyecek adlandırmalar çeşitliliğinin yoğunlaşmasıdır. Poulantzas'ın analizinin bu konudaki yetersizliği, onun özerk popüler-demokratik mücadele alanını görememesi, ve herbir ideolojik ögede bir sınıf aidiyeti (temeli) bulmaya çalışmasında yat-

maktadır (37). Bu noktada somut ideolojilerin ögelerin karışımı olduğu sonucuna varmak zorunda kalmıştır. Bizim ileri sürdüğümüz perspektifte ise, tersine, *sınıf belirlenimi alanı daraltılmış olmasına karşın, sınıf mücadelesi alanı büyük ölçüde genişletilmiştir, çünkü şimdiye kadar burjuva ideolojik söylemin kurucu ögesi olarak görülmüş birçok öge ve adlandırmayı devrimci ve sosyalist bir ideolojik söylem içinde bütünleştirme imkanını açmaktadır.*

---

(37) Şu itirazlarla sık sık karşılaştım: 1) Marksist-Leninist ideoloji proletaryanın ideolojisidir dendiğinde, bütün proleterlerin Marksist-Leninist olduğu ileri sürülmez, fakat Marksist-Leninist ideolojinin, proleteryanın sınıf çıkarlarına en yeterli şekilde tekabül ettiği anlamına gelir. 2) Proletaryanın içinde bir çok başka ideoloji yaygın olabilir, fakat bunlar onun nesnel sınıf çıkarlarının gerçekleşmesinin önünde engel oluştururlar. Birinci ifade ampirik olarak varolan ideolojilerle, nesnel sınıf çıkarlarına tekabül eden ideolojiler arasında bir karşıtlık kurma amacındadır; ikinci ifade de ise, yabancı ögelerin dahil edilmesiyle bozulan Marksist-Leninist ideoloji açısından, bu «ampirik» çeşitliliğin anlık kaybı oluşturduğu inancı ifade ediliyor. Bu durum da «ingiliz işçi sınıfı», «Alman işçi sınıfı» vb. gibi öznelerin çeşitliliği ulusal ve kültürel gecikmelerin varlığından meydana gelecek ve bunu aşmak için proletaryanın «sınıf bilincinin» geliştirilmesi gerekecektir. Başka bir deyişle, proletaryanın bu birleştirmelerden kazanacağı hiçbir şey yoktur. Fakat bu itiraz tartışmamızın özünü kaçırıyor, çünkü sınıf çıkarları açısından, proletaryanın ideolojisi ancak Marksist-Leninist ideolojinin özgül bir toplumsal formasyona özgü popüler-demokratik adlandırmalara eklemlenmesiyle meydana gelebilir. Ancak bu tür bir eklemleme suretiyledir ki, bir sınıfın ideolojisi kendisini hegemonik ideoloji olarak sunabilir. Bu her türlü eklemlemenin mutlaka doğru olacağı anlamına gelmez. Birçok eklemlenme ihtimalleri vardır ve bunlar vasıtasıyla yaratılan öznelerde açık-

Burjuvazinin ideolojik hegemonyasını ileri sürerken elde ettiği başarılar, büyük ölçüde, ülkedeki popüler ve demokratik kültürün birçok ögesinin kendi sınıf ideolojisine değiştirilemez bir şekilde bağlı olduğu yollu —bir çok devrimcinin de paylaştığı— yarattığı konsensüsten (onay) ötürüdür. Bunun böyle olmadığı, popüler-demokratik adlandırmaların kesin sınıf ifadeleri bulunmadığı ve tam anlamıyla farklı ideolojik söylemler halinde bir araya getirilmelerinin mümkün olduğunun en açık kanıtını faşizm göstermiştir. Sunmak istediğimiz tez şudur: Fa-

---

ça değişik olacaklardır. Fakat ezilen bir sınıfın çıkarları açısından yetersiz veya hatalı eklemlenmeyi neyin meydana getirdiği kesinlikle belirtilmelidir; örnek olarak; ilke olarak demokratik adlandırmaların egemen sınıfın ideolojisine kaynaştığını kabul etmek ve kendi sınıf adlandırmalarının da birleştirici bir ideoloji olarak, egemen sınıf ideolojisinin yanında yer almasını doğal görmek. Göreceğimiz gibi, sosyal-demokrasinin durumu budur.

Bu nedenle Marksist-Leninist ideoloji işçi sınıfının ideolojisi değildir. Bunu daha açık ifade edelim. Marksis-Leninist ideoloji işçi sınıfının sınıf çıkarlarına cevap veren ideoloji değildir- fakat sadece onun soyut ve zorunlu koşullarından biridir. Tam tersine, Marksizm-Leninizmi daha önceden bütünüyle kurulmuş olan işçi sınıfı ideolojisinin **nihai biçimi** olarak kabul etmek, sonuç itibariyle somutun yerine onun soyut koşullarından birini geçirmektir, aşırı -solculuğun (ultra-leftizm) ideolojik köküdür. Aşırı sol anlayışa göre, işçi sınıfının hegemonik işlevi yoktur -burjuva ideolojisinin eklemlenmesini dağıtmak ve demokratik ögelerini işçi sınıfı ideolojisine eklemlemek- çünkü bu perspektif içerisinde her türlü sınıfsal olmayan adlandırma, tanımı gereği ona aykırı ve karşıttır. Demokratik ögeler olsa olsa kullanılabilir, fakat kendi ideolojisiyle kaynaştırılamaz. Bu nedenle, işçi sınıfı burjuva toplumu dönüştürmemeli onu yıkmalı ve yerine Jüpiter'in kafasından çıkan minerva gibi devrimcilerin kafasından çıkmış ve tam teşekküllü yeni bir

şizm egemen sınıfların en gerici ve tutucu kesimlerinin tipik ideolojik ifadesi olmak bir yana, tam tersine popüler-demokratik adlandırmaları politik bir söylem halinde eklemlemenin mümkün yollarından biridir. Fakat bu konuyu ele almadan önce son bir teorik sorunla uğraşmak zorundayız: Poulantzas'ın küçük-burjuvazi kavramı.

KÜÇÜK-BURJUVAZİNİN SINIF TABİATI

Küçük-burjuvaziyi ele alırken, Poulantzas «orta sınıflar», «orta kesimler» vb. gibi kavramların sosyoloji yazınında kullanılış ve Marksist analize sokuluşundaki belirsizliğin ve gevşekliğin üstesinden gelmeye çalışmaktadır. İkinci açıdan eleştirisi özellikle Fransız Komünist Partisi'nin bu kesimleri nasıl

---

toplum geçirmelidir. Aşırı solculara göre, somut mücadeleler «doğru» ideolojiler yaratmayıp sadece, bilincin, «belirsizlik ve kirlilikleri» olmayan ve mücadelenin kendisinden önce varolan bir doğruyu kabul edene kadar, olgunlaşmasına yardım ederler. Sartre'nin **Les Mains Sales**'inde Hoederer'in dediği gibi: «Sen, seni iyi tanıyorum, çocuğum. İnsanlıktan nefret ediyorsun, çünkü kendinden nefret ediyorsun; saflığın ölüm gibi ve düşlediğin devrim bizim devrimimiz değil: Dünyayı değiştirmek değil, havaya uçurmak istiyorsun» Marksizm-Leninizmin bir ideoloji olup olamayacağını burada tartışmayacağız. Bu bizi bilimle ideoloji arasındaki ayrımın özüne götürebilecek bir konudur. Sadece şunu belirtmekle yetinelim: Bu tartışmada alınan tavır ne olursa olsun, Marksizm-Leninizm özel bir militan tipine (komünist militan) yöneltilmiş adlandırmalar sistemi oluşturduğu ölçüde, herhangi bir durumda, **aynı zamanda** ideoloji işlevi de görmüştür. Marksizm-Leninizm ile Marksist - Leninist ideoloji arasında bu anlamda ayrım yapıyoruz.

Üstelik sanırım Marksizm-Leninizmin burjuva ve küçük-burjuva ideolojik etkilerin sonucu deforme olacağından sözederken Poulantzas'ın zihninde de aynı ayrım var.

kavradığında odaklanır. Şöyle yazıyor: «FKP görüşü, ücretli grupların işçi sınıfı içinde çözülmesini reddederken, onların sınıf özgüllüklerini veya hatta bir sınıfa üye olduklarını bile hâlâ kabul etmiyor (Aslında onlar «ara ücretliler tabakası» diye adlandırılıyor)... Hiçbir yerde *Traite* şu soruyu cevaplandırmaz: Bu gruplar hangi sınıfların tabakalarıdır, sınıf üyelikleri kesin olarak nedir? (38) Ara kesimlerin —ki sınıf aidiyetleri gevşektir— egemen üretim tarzının iki temel sınıfı arasındaki mücadele tarafından ayrıştırılacaklarına dair bu yaklaşımı Poulantzas yanlış görüyor. «Sınıf mücadelesi ve içerdiği kutuplaşma sınıfların yanısıra veya dışında, sınıf üyeliği olmayan gruplamalar ortaya çıkarmaz ve çıkaramaz; basit bir nedenden dolayı: Bu sınıf üyeliği, kendi başına sınıf mücadelesinden başka bir şey değildir ve bu mücadele, ancak toplumsal sınıfların yerlerinin varolmasıyla varolur. Sözün kısası, sınıf mücadelesi içinde yine de yer alan «toplumsal gruplamalar» vardır demek gerçekten anlamsızdır». (39)

Poulantzas daha sonra bu «ara tabakaların» sınıf tabiatlarını belirlemeye çalışır ve onları iki gruba bölünmüş olarak gösterir: Eski ve yeni küçük burjuvazi. Sorun şu: Bu gruplar politik ve ideolojik açıdan görece olarak birlik içinde hareket ederler, fakat ekonomik açıdan üretim sürecindeki yerleri açıkça farklıdır. Bunların sınıfsal birliği (sınıfların belirlenim'nde) temel kriterin ekonomik ilişkiler olduğunu söyleyen Marksist görüşle uygun hale nasıl getirilebilir? Poulantzas'ın cevabı şu: Sınıfların belirlenmesinde ideoloji ve siyasal da araya girer, dolayısıyla küçük-burjuvazinin sınıfsal birliği, üretim ilişkilerindeki farklı yerlerin ideolojik ve politik düzeylerde aynı etkileri göstermesi ile sağlanır.

Poulantzas gerçek bir sorunla başa çıkmaya çalışmıştı, an-

---

(38) N. Poulantzas, «Classes in Contemporary Capitalizm» Londra, NLB, 1975 S. 198, Parantez içindeki cümle Fransızca baskıda vardır, fakat İngilizce baskıda yoktur.

(39) İbid, S. 201.

cak önerdiği çözüm açıkça yetersizdir. Sınıf belirleniminde ekonomik ilişkilerin *tek* ölçüt olamayacağıyla başlıyor, sonunda küçük-burjuvazinin sınıfsal birliğini tanımlarken bu ilişkileri *tamamiyle* dışarda bırakıyor. Üstelik te, Poulantzas'a göre küçük-burjuvazi kendi ideolojik söylemine sahip değildir —ki bu doğrudur— daha ziyade ideolojisi, kendi ögelerini kapitalist toplumsal formasyonun temel sınıflarının ideolojik söylemleri içerisine sokmayı içerir. Bu durumda, *reductio ad absurdum* (saçmaya indirgeme) yoluyla statükocu anti-kapitalizmi hiyerarşi ve güçlü devlet mitini burjuva politik söylemine sokan grupların küçük-burjuvaziye ait olduğu sonucuna varmak gerekiyor. Bu, Poulantzas'ın eleştirdiği «orta kesimler» görüşünden hiç te daha ikna edici değil, tersine, daha muğlak ve daha gevşek. Üstelik, Poulantzas kriterini tutarlı bir şekilde uygulamıyor: Küçük-burjuvazi durumunda, ekonomik ilişkileri kendi sınıf kavramlaştırmasından dışlamayı aşırıya vardırıyor; işçi sınıfının sınırlarını belirlemeye çalışırken ise üretici ve üretici olmayan üzerine uzun bir ayırıma girişiyor ve sonuçta, ancak üretici işçilerin işçi sınıfının üyeleri olarak değerlendirebileceği sonucuna varıyor. Belirli üretici olmayan ücretli kesimlerin ekonomik ilişkilerdeki yerinin —bunların işçi sınıfının üyeleri olarak kabul edilmelerini mümkün kılacak— politik ve ideolojik ilişkiler düzeyinde *benzer etkiler* yaratıp yaratamayacağı sorusunu ise kendisine hiç sormuyor.

Poulantzas'ın analizindeki yetersizliğin sebeplerini bulmak pek zor değil. Sorunu doğru bir şekilde koymasına ve cevabın nerde bulunacağını görmesine rağmen, tatminkâr bir cevap formüle edememiştir; çünkü bu işi tüm analizine hakim o genel varsayım içerisinde yapıyor: Her çelişkinin bir sınıf çelişkisine indirgenmesi ve her ideolojik ögeye sınıfsal bir aidiyet yüklenmesi. Bu varsayımlardan hareket edildiğinde, küçük-burjuvazinin görece ideolojik birliğinin (tek başına) onun sınıf birliğini gösterebileceği açıktır, ancak bu iddia —uzlaşmaz bir mantıkla— Marksizmin temellerinin inkârına varır: Bu da sınıfın üretim ilişkilerinin dışında tanımlanmasıdır. Poulantzas küçük-burjuvaziyi sınıfsal olarak karakterize etmenin Marksist toplumsal sınıflar teorisinin anahtar konusu olduğunu söy-

lüyor ve doğrudur. Analizi, bunun, aynı zamanda sınıf indirgemeciliğinin Aşil Topuğu olduğunu da kanıtlıyor.

Ben çözümü, her türlü indirgemeci varsayımı kesinlikle reddederek, başka yerde aramamız gerektiğini düşünüyorum. Kapitalist toplumdaki, genellikle «orta sınıflar», «ara tabakalar» kategorisinde ele alınan toplumsal birleşiklere (ensemble) baktığımızda, ekonomik ilişkiler alanına girişteki çeşitliğe rağmen, ortak bir özellik gösterdiklerini görürüz: O toplumdaki egemen üretim ilişkilerinden kopuklukları. Bu, onların egemen blokla olan çelişkilerinin hakim üretim ilişkileri düzeyinde değil, o toplumsal formasyonda egemenlik sistemini oluşturan politik ve ideolojik ilişkiler düzeyinde ortaya çıktığı anlamına gelir. Fakat gördüğümüz gibi, *bu bir sınıf çelişkisi değildir*. Bu da, bu kesimlerde, *halk kimliğinin sınıf* kimliğinden daha önemli bir rol oynaması demektir. Eski ve yeni küçük-burjuvazinin değişik sınıflar —ikincisinin durumunda sınıf fraksiyonu— olduğu açıktır. Dolayısıyla, bunların ideolojik birlikleri bir sınıf birliğini yansıtmaz; ideolojik yapılarının tümünün belirlenmesinde, popüler demokratik adlandırmaların (çağırmaların) özgül sınıf adlandırmalarından daha fazla önem taşıdığı gerçeğini gösterir. Küçük-burjuvazinin farklı kesimlerinde bazı değişik adlandırmalar (çağırmalar) şüphesiz vardır, fakat bunlar ancak ikincildir. Şimdi, daha önce gördüğümüz gibi, demokratik mücadele her zaman sınıf mücadelesinin hakimiyeti altında olduğundan, orta kesimlerin popüler demokratik ideolojisi kendi söylemini örgütlemeye yetmez ve ancak burjuvazi ya da proletaryanın ideolojik söylemleri içerisinde varolabilir. Popüler demokratik ideolojinin sınıfsal, ideolojik söylemlere eklemlenmesi mücadelesi, kapitalist toplumsal formasyonlardaki başlıca ideolojik mücadeledir. Bu anlamda, Fransız Komünist Partisi'nin kullandığı —ara ücretliler tabakası— formülünün sınıfsal olarak kesinleştirilmemiş olması, yetersiz olmakla birlikte, Poulantzas'ın sandığı kadar yanlış değildir. Bu kesimlerin politik ve ideolojik pratiklerine sınıfsal olmayan bir çelişkinin hakim olduğu sezgisini yansıtmaktadır, örneğin işçi sınıfı hem sınıfsal kimliğini hem de halk olarak kimliğini yoğunlaştırma durumundayken, bu «ara» kesimler hemen hemen sadece «halk»

olarak kimliğe sahiptir. Bu, orta sınıfların demokratik mücadelenin doğal arenası olduğu ve aynı zamanda, gördüğümüz gibi, siyasi sınıf mücadelesinin *en mükemmel* alanı olduğu anlamına gelir. Çünkü bu, «halk» ve sınıflar arasındaki özdeşleşmenin gündeme geldiği noktadır. Bu özdeşleşme, önceden verili olmak bir yana, bir mücadelenin sonucudur: Bu mücadelenin, kapitalizm koşullarında her türlü politik krizin çözümünün bağımlı olduğu temel mücadele olduğunu söyleyecek kadar ileri gideceğiz. Şimdi faşizmin içinden çıktığı politik krizi incelemek için bütün gerekli ögelere sahibiz.

FAŞİZMİN YÜKSELİŞİ: İKTİDAR BLOKU KRİZİ

Faşizm ikili bir krizden doğdu: 1) Halk kesimleriyle çelişkilerini geleneksel kanallardan özümleyip etkisizleştiremeyen bir durumdaki iktidar blokunun krizi. 2) Halk mücadelelerinde hegemonyasını kuramayan; popüler-demokratik ideolojiyle kendi devrimci sınıf hedeflerini tutarlı bir politik ve ideolojik pratik içinde kaynaştıramayan (bir potada eritemeyen) işçi sınıfının krizi.

Birincisiyle başlayalım. İktidar bloku/halk çelişkisinin, burjuvazinin en tipik biçimiyle yükseliş döneminde uyguladığı etkisizleştirme yöntemi, Giolitti dönemi İtalyan politik geleneğinde bu sürecin adlandırıldığı terimde özetlenebilir: *Transformizm* (dönüşümcülük). Bu, yeni toplumsal gruplardan gelmesi, olası muhalefetin bu kesimlerin temsilî politik örgütlerinin iktidar blokuna ortak edilmesi ile, politik olarak etkisizleştirilmesi anlamına gelir. İngiliz parlamenter rejiminin giderek «demokratikleştirilmesi»nden, Giolitti'nin «sosyalist monarşisi»ne kadar, Prusya «muhafazakâr devrimi» de dahil, 19. yy. tarihi, bize bu mekanizmanın sayısız örneklerini sağlıyor. Bu yöntemin temel ideolojik işlevi, popüler-demokratik adlandırmaların (çağırmaların) egemen ideolojik söylemle eklemlenmesinin kopmasını önleyerek, iktidar bloku/halk çelişkisini sistem içerisinde özümlemektir. En ilkel ve ham biçimiyle bu mekanizma clientelizm (müvekkilcilik) yoluyla işler: Popüler demokratik ögeler sunulur, fakat sadece bireyselleşmiş popüler talepler düzeyinde. Ezilmiş'in (undei dog) taleplerinde bireysel

olarak tatmini, kendini «halkın dostu» olarak gösteren yerel eşraf ve siyasi patronlarca karşılanır. Daha üst düzeyde bu işlevi giderek sistemle bütünleşen siyasi partiler yerine getirir. Özellikle, endüstrileşmeyle toplumsal farklılıkların arttığı ve ataerkil yapıların krize girdiği kentsel kesimlerde, yeni grupları daha karmaşık kanallardan iktidar blokuyla bütünleştirmek (ortak etmek) bunların ideolojilerinin varolan egemenlik sistemini tehlikeye sokacak şekilde radikalleşmesini önlemek bakımından zorunludur. Faşizm öncesi Avrupa geleneğinde, radikal partilerin politik işlevi esas olarak buydu. Son olarak, kopma, iktidar bloku/halk çelişkisinin etkisizleştirilemediği an *jakobenizmi* yaratır: Halk şimdi ne tek tek taleplerle ne de *sistem* içerisinde örgütlü bir alternatif olarak değil, bizzat sisteme politik bir alternatif olarak çıkar. Popüler demokratik adlandırmalar burjuvazinin politik söylemi içerisinde ideolojik ögeler olmaktan çıkarak, sınıflı topluma uygun düşecek en üst özerklik derecesine ulaşırlar. Bu özerklik kesinlikle, geçicidir, er veya geç popüler-demokratik adlandırmların sınıfsal ideolojik söylemlerce yeniden özümlenmesiyle dağılır, fakat her durumda, bu an, popüler-demokratik adlandırmaların kendilerini —gerçek saflığıyla diyelim— gösterdiği andır.

Bu anlamda, Poulantzas'ın jakobenizmin küçük-burjuva ideolojisi olduğu iddiası ancak iki dizi tanımlama getirirsek kabul edilebilir. Birincisi, istisnaî dönemlerde küçük-burjuvazinin ideolojisi olabiliyorsa da, jakobenizm küçük-burjuva ideolojisinin normal biçimi değildir, bu «normal biçim» içlerinde popüler demokratik adlandırmaların bulunduğu fakat burjuvazinin politik söylemiyle bütünleştirildiği, ideolojiler tarafından sağlanır: Yani analiz ettiğimiz dönemde clientelizm ve radikal parlamenterizm. İkincisi Jakobenizmde küçük-burjuva olan şey konusunda açık olmak zorundayız. Bu tür popüler-demokratik adlandırmaların küçük-burjuva olduğunu söylemek yanlış olacaktır,çünkü daha önce de işaret ettiğimiz gibi, popüler-demokratik adlandırmalar sınıf ideolojileri değildirler. *Küçük burjuva olan şey* —ve *jakobenizmin özü de burada yatar— egemen bloka karşı mücadelenin, sınıflardan bağımsız, salt demokratik*

mücadele olarak yürütülebileceği inancıdır. (40) Fakat popüler-demokratik adlandırmalar işçi sınıfının ideolojik ve politik söyleminin de önemli bir parçasını oluşturmak zorundadırlar. Sosyalist görüş açısından, en büyük devrimci hesaplaşma dönemleri, sınıfsal ideolojinin kendisini maksimum saflığıyla gösterdiği anlar değil, sosyalist ideolojinin halkçı ve demokratik ideolojilerle tamamen kaynaşmış olduğu (bir potada eridiği) proleter ideolojinin tüm ulusal gelenekleri özümlediği, antikapitalist mücadeleyi demokratik mücadelenin en uç noktası olarak, sosyalizmi de, egemen bloka karşı toplu saldırının ortak hedefi olarak sunmayı başarmış olduğu dönemlerdir. Popüler-demokratik adlandırmaların sınıf aidiyeti (temeli) olmuş olsaydı, bu gerçekleştirilemezdi. Son olarak, egemen blokun «halkla» çelişkisini nötralize etmeyi becerdiği durağanlık dönemlerinde bile, jakoben programın bütünlüğünü koruyan ve uygulamaya çalışan, genellikle küçük gruplar halinde, marjinal bir kesim kalır, diyeceğiz. Bundan dolayı, popüler demokratik adlandırmalar, egemen olarak burjuva söylemle bütünleşmelerine karşın, hiçbir zaman ona bütünüyle kaynaşmaz ve halk bilincinin (popüler-bilinç) derinliklerinde her zaman potansiyel bir radikalleşme kaynağı olarak kalırlar. Resmi ideolojiye

---

(40) Jakobenizmi bu terimlerle tanımlarken onun, tarihi koşulların değişmesiyle değişebilen ilericiliği hakkında bir yargı öne sürmüyoruz. Jakobenizm Fransız İhtilâli'nde ilerici bir güçtü, faşizm altında ise tersine derin bir gerici politikanın hizmetindedir. Aynı kavramı her iki durumda da kullanmanın haklılığı, bu hareketlerin siyasi içeriğine dayandırılamaz, fakat her ikisinde de, ideolojilerini, sözkonusu toplumsal formasyonlarda, egemen sınıfların söylemlerinden ayrılmış popüler-demokratik adlandırmaların radikalleşmesi üzerine temellendirmeleri gerçeğine dayanır. Bu ortak öğede ısrar etmek, bence, tamamen biçimsel bir benzerliği vurgulamayı değil, fakat faşizmi yeterince anlamak için aydınlatılması gerekli olan bir yer değiştirmeler ve ideolojik belirsizlikler alanına yöneliktir.

paralel olarak ve onunla çatışma içinde gelişen bu yeraltı siyasi radikalizm akımı İtalya örneğinde, Mazzini ve Garibaldi geleneğiyle temsil edilir ve egemen blokla hesaplaşma isteğini radikal olarak ortaya koymaya çalışan her grup mutlaka bu geleneğe başvurmak zorundadır.

I. Dünya Savaşı'ndan önceki ekonomik yayılmacılık döneminde «transformizm» yeterli bir şekilde işlev gördüyse de, savaşın bitimiyle birlikte Almanya ve İtalya'da krize girdi. Çelişkilerin birikimi, Poulantzas'ın çok yeterli bir şekilde betimlediği gibi -bu, kitabın en iyi bölümlerinden biridir- bu sonuca yolaçmıştır. Bu çelişkilerin bazıları göreli olarak dış koşullara bağlıydı -ekonomik kriz, daha sonra hiçbir şekilde geleneksel politik yapılarca özümlenemeyen geniş insan kitlelerinin seferberliği vb.- fakat diğerleri iktidar bloğundaki bir hegemonya krizinin eseriydi. Bu hegemonya krizi, tekelci kapitalizme geçişin İtalya ve Almanya'da aldığı özel biçimin bir sonucuydu. Poulantzas'ın işaret ettiği gibi, Almanya örneğinde, bu geçiş, Bismarkçı «yukardan» devrimin, Almanya'nın ekonomik birliğini tamamlamada başarısızlığa uğradığı ve devlet aygıtında toprak sahiplerinin ekonomik ağırlıklarıyla hiç te orantılı olmayan bir güce sahip oldukları bir ülkede sonuçlandırılmaktaydı. İtalya örneğinde, çelişkilerin bu birikimi, Risorgimento'dan doğan iktidar blokunun temsil ettiği siyasi uzlaşma nedeniyle çok daha pekiştirilmişti: Kuzeyin yükselen burjuvazisiyle, güneyin feodal toprak sahipleri arasındaki ittifak.

Bu sürecin analizimiz açısından önemli olan sonucu tekelci kapitalizmin, ekonomik alanda oynadığı rolün giderek büyümesine karşın, iktidar bloğunda -sermaye birikiminin ihtiyaç duyduğu politik ve ekonomik yeniden yapılaşmanın zorunlu koşulu- politik hegemonyasını kurmayı imkansız görmesidir. Çelişkileri tarafından hareketsizleştirilmiş olan yürürlükteki politik sistem, bu dönüşümün içerden yürütülebileceği yeterli kaldıracı sağlamıyordu. Bu, tekelci sermayenin hegemonyasını devlet biçiminde radikal değişimi içeren bir formül yoluyla kabul ettirmeye çalıştığı anlamına geliyordu. Bu konuda vurgulamak gerek ki, ne Almanya'da ne de İtalya'da (devlet

biçimindeki) bu değişim askeri diktatörlükle sağlanamazdı. Almanya'da, Wehrmacht Junkerlerin feodal nüfuzu altında olan bir engeldi, İtalya da ise ordu monarşinin sağlam bir desteğiydi. Dolayısıyla Ordu, tekelci sermayenin politikalarında olası bir dayanak olmak bir yana, etkisizleştirilmesi gereken güçlerden biriydi.

Sonuçta tekelci burjuvazi kendini varolan politik sisteme, radikal bir karşı çıkışa mecbur görmüşse, ve dolayısıyla da iktidar bloğunun hiçbir aygıtını sıkı bir dayanak olarak alması mümkün olamamışsa, amaçlarını, ancak bir kitle hareketine dayanarak gerçekleştirebilirdi. Fakat her kitle hareketi onun ihtiyaçlarına uygun düşmezdi. Bu tip bir uyumlulaştırmanın etkili olabilmesi için, iki tür koşulun görülmesi zorunluydu. 1) Hareketin radikal olması; yani sistem içinde bir değiş tokuş formülü değil, sisteme karşı bir alternatif olarak sunulabilir olması gerekiyordu, -çünkü aksi takdirde, bu hareket yönetimdeki sistem tarafından özümlenebilir ve tekelci sermayenin ihtiyaç duyduğu yapısal değişikliklerin sağlanması imkansızlaşırdı. 2) Hareketlenme, radikal adlandırmalar ile sosyalist hedefler arasında her türlü özdeşlemeyi engelleyecek adandırmalar vasıtasıyla yürümek zorundaydı; çünkü böylesi bir özdeşleştirme kapitalist sınıfların tümüne -tekelci sermaye dahil- bir tehdit teşkil ederdi.

Savaş sonrası krizi hem Almanya'da hem de İtalya'da birinci koşulu sağladı. Geleneksel kontrol ve siyasi etkisizleştirme mekanizmalarının dağılması ve hegemonya krizini bütün şiddetiyle yaşamaya başlayan bir iktidar blokunun felç olması, transformizm'in çöküşünü ve küçük burjuvazinin radikalleşmesini getirdi. Bunun ne anlama geldiğini şimdi biliyoruz: Demokratik adlandırmaların eklemsel bütünlüğünün dağılması ve bu adlandırmaların herhangi bir sınıf söyleminin dışında (kendi başına) radikalleşmesi. O halde, kriz tekelci sermayenin ihtiyaçlarına uyarlanabilecek bir kitle hareketliliği için birinci koşulu sağladıysa, ikinci koşulun gerçekleştirilmesi de -«halk» la işçi sınıfı arasındaki özdeşleşmeyi engelleyen adlandırmaların yaratılması- faşizmin özgün başarısıdır.

Faşizm ile tekelci sermaye arasındaki birlik nasıl kurul-

du? Faşist hareket hiç bir şekilde tekelci sermayenin icadı değildir. Faşist çetelerin finansmanı gibi özelliklerin önemini asgariye indirirken Poulantzas tamamiyle haklıydı. Hem bu finanse etme faşizmin tekelci burjuvazinin tuttuğu siyasi formül olduğunu ispat etmez; hem de bu finanse etme önemli ölçüde abartılmış ve çarpıtılmıştır.(41) Tekelci sermaye son ana kadar alternatif politikalar ileri sürmüştü: Almanya'da Schacht'ın aracılığıyla gerçekleştirilen birlik, çok sonra, Nazilerin kendi imkanlarıyla bir iktidar alternatifi oluşturacak hale geldiklerinde ortaya çıktı; İtalya'da ise sanayi kesimleri, Roma'ya yürüyüşün arefesine kadar, faşistlerin tali bir konum işgal edecekleri Orlando, Giolitti ya da Salandra'nın aracılığıyla siyasi bir çözüm düşünüyorlardı. Üstelik, tekelci sermaye faşist çözümü benimsemeye zorlanmadığı her durumda, onu benimsememeyi tercih etti; Bazı durumlarda, hegemonyasını bizzat parlementer sistem içerisindeki çözümler vasıtasıyla kabul ettirebildi (İngiltere, Fransa vb.) başka durumlarda da bunu askeri diktatörlüklerle gerçekleştirdi (şu anki bir çok Latin Amerika ülkesi gibi). Faşizmin bir kitle hareketi haline gelmediği bu ülkelerde, tekelci burjuvaziyle ilişkileri yoktur: Sir Oswald Mosley ya da Jose Antonio Primo de Rivera'nın tekelci sermayenin ifadeleri olduğunu ileri sürmek saçma olur.

Fakat, her durumda, tekelci sermayenin bir kitle hareketini geleneksel iktidar sistemine karşı kullanabilmesi için gerekli koşulu faşizm sağladı: Demokratik adlandırmaların her türlü sosyalist perspektiflerden kopuk olacağının garantisi. Faşizm bu amacı ikili bir ideolojik dönüşüm yoluyla gerçekleştirdi: 1) Halk/iktidar bloku çelişkisi düzeyinde, halkçı (popüler) adlandırmalar topluluğu sınıf mücadelesi imkanını ortadan kaldıran bir özne aracıyla birleştiridi. Örneğin savaş sonrası bunalımı, Versay anlaşması adaletsizliğini, enflasyon, yabancı istila vb. yi karışık bir şekilde yaşayan, radikalleşmiş küçük burjuvazi, nazizm tarafından bir *ırk* olarak

(41) Bak: Renzo de Felice, **Intervista sul fascismo**, a cura di Michael A. Leeden, Roma 1975 sa. 489.

adlandırıldı. Bütün anti-plütokratik (zenginler hakimiyetine karşı olan) milliyetçi demokratik yanlar, yani ezilen sınıfların «halk» olarak kimliklerini oluşturan ve böylece de iktidar blokuyla çelişkilerini ifade eden tüm ögeler, nazi söyleminde vardı, fakat adlandırılan özne ırksal bir özneydi. Popüler geleneklerin ırkçılıkla özdeştirilmesi suretiyle ikili bir hedefe ulaşıldı: Sisteme radikal bir karşı çıkışa uygun tüm radikal Jakobenizm alıkonurken, bu Jakobenizmin sosyalist bir yöne kanalize edilmesi engellendi. 2) Sınıf adlandırmaları alıkonuldu fakat politik düzeydeki anlamları inkar edildi: Yani sınıf mücadelesi inkar edildi. Bu ideolojik dönüşümün ifadesi korporatizmdi. Politik mücadele düzeyinde baş çelişki «halk»/iktidar bloğu çelişkisidir. Bu durumda işçi sınıfının politik mücadelesi, sosyalist mücadeleler ile halk mücadeleleri arasında bütünsel bir özdeşliği gerçekleştirmeye yönelik olmaiıdır; burjuvazinin politik mücadelesi ise bu ikisi arasındaki ayrılığı sürdürmeye yöneliktir, böylece, işçi sınıfı politik olarak etkisizleştirilmeye çalışılır. Liberal parlementer bir rejimde, bu politik etkisizleştirme *reformizm* ve *sendikalizm* vasıtasıyla işler: Bu, hedefleri sisteme içsel reformlar olduğu müddetçe, işçi sınıfının kendini ülkenin bütününe politik alternatif olarak sunmasına izin verir. Korporatizm de ise tersine «halk» ve sınıf tamamen ayrılmış bir haldedir ve bunlar arasında ortak hiç bir alana müsade edilmez (Elbette Nazi söyleminde bir Alman işçi, Alman olarak ve işçi olarak adlandırılıyordu, fakat müsaade edilmeyen şey, işçilerin, Alman halkının tarihi çıkarlarının hakiki temsilcileri olduğu gibi iddialardı).

Sınıf adlandırmaları korporatizm biçiminde sürdürülmüş/etkisizleştirilmiş ise de, faşist ideolojinin jakoben ve anti-statükocu niteliği alıkonuldu. Bunun nedeni açıktır: Daha önce de belirttiğimiz gibi, Jakobenizm olmadan, eski iktidar sistemi kendini yeniden inşa yoluna gidebilir ve tekelci fraksiyonların gereksindiği devletin yeniden örgütlenmesi sonuçlandırılamazdı. (42) Kolayca etkin bir anti-kapitalizme kayabileceklerin-

(42) Faşizmin son anına kadar varolan ve bazan komünist liderlerle biçimsel devrimci değerleri paylaşma duygusunda

den- doğaldır ki jakoben adlandırmaları sürdürmek tehlikeli bir oyundu. İktidarın ele geçirilmesinden önceki dönemlerde, sınıf mücadelesi bizzat faşist harekete de nüfuz etmiş ve ancak sert bir içsel tasfiye süreciyle, anti-kapitalist yönelim tehlikesi geçiştirilebilmişti. Şu kadarını söylemek yeterki, 1930 sonbaharında Nazi milletvekilleri Strasser, Feder ve Frick, hisse senetlerine % 4 faiz tavanı, «banka ve finans kodamanlarının» holdinglerinin tazminatsız kamulaştırılması ve büyük bankaların ulusallaştırılmasını talep eden bir kanun önergesi verdiler. Hitler temsilcilerini önergelerini geri çekmeye zorladı. Aynı tasarı, daha sonra kelimesi kelimesine komünist milletvekilleri tarafından getirildi; ve Nazi milletvekilleri Hitler tarafından aleyhte oy vermeye zorlandı «Resmi Jakobenizm»den uzaklaşan bu tür gelişmelerden sakınmak, iktidarın ele geçirilişinden sonra, kanlı tasfiyeleri, sürekli ideolojik teyakkuzu ve genel bir baskıyı zorunlu kılmıştır. İtalya'da, faşist soldaki olası anti-kapitalist eğilimleri etkisizleştirmek Almanya'dakinden görece daha kolaydı, çünkü İtalyan faşizminin «aşırı» ucu Mazzini ve Garibaldi geleneğinden destek alıyordu ki, bu da yerel bir burjuva radikal gelenekti. Almanya'da ise, tersine, bu geleneğin olmaması, nazi solunu, kendi kurucu ögelerini proleter adlandırmaların çok daha büyük öneme sahip olduğu sos-

---

yansıyan devrimci ve anti-statükocu belagatin nedeni budadır. Eylül 1943'te Goebbels günlüğüne şunları yazıyordu: «'il Duce' İtalyan felaketinden Fuhrer'in beklediği ahlaki sonuçları çıkarmamış... Hitler veya Stalin çapında bir devrimci değil. Halkına öyle bağlı, öyle bütünüyle İtalyan ki dünya çapında bir devrimci olmak için gerekli niteliklerden yoksun.» 1945 Nisanında, Mussolini Milan bölgesini terkeder ve İtalyan faşizmi döngüsünü kaparken, Bombacci'nin notu: «Başka neye ihtiyacım olabilir?... Bu konularda uzmanım. Yudenitch'in beyaz kuvvetleri şehre ilerlerken, Petersburg'da Lenin'in bürosundaydım ve gitmeye hazırlanıyordum, tıpkı bugünkü gibi.» (Aktaran F.W. Deakin, **The Brutal Freindship**, Londra 1968, sa. 811).

yalist gelenekten almaya zorluyordu. Strasser ve Farinacci'nin konuşmaları arasında karşılaştırmalı bir analiz bu konudaki şüpheleri giderecek niteliktedir.

Faşizmin iktidara gelişiyle, ve radikal kesimlerinin saf dışı bırakılmasıyla, faşist hareket ve tekelci sermaye arasında bütünsel bir kaynaşma olduğu -her zamanki ayrım yapılırsa- *hareket* ile *rejim* arasındaki her türlü farklılaşmanın ortadan kalktığı söylenebilir mi? Bilindiği gibi, komüntern'in cevabı vurgulu bir şekilde olumlu yöndedir ve Poulantzas'ınki, komüntern'in görüşüne biçimsel olarak karşı çıkmasına rağmen, bana aynı yönde ilerliyor gibi geliyor. Böylece İtalya ve Almanya'da değişik şekilde gelişmiş, aşırı karmaşık bir olay büyük ölçüde basite indirgenmektedir. Şüphesiz Almanya'da maksimum kaynaşma yaratılmıştır. Ancak bu noktada bazı ayrımların ortaya konması zorunlu. Nazizmin hiç şüphesiz yerine getirdiği gibi, tekelci sermayenin uzun dönemli çıkarlarına dayanan bir ekonomi politikasının uygulanması, tekelci sermayenin siyasi iktidarı doğrudan denetlediği anlamına gelmiyordu. Tekelci sermayenin yayılabilmek için gerekli ekonomik dönüşümü kabul ettirmesi karşısında ödemek zorunda kaldığı fiyat, hakim ekonomik kesimlerden görece özerkliği, parlementer bir rejimdekinden çok daha fazla bir kapitalist devlet biçiminin ortaya çıkışıdır. Poulantzas'ın da doğru olarak belirttiği gibi, büyük sermaye ile Nazi hiyerarşisinin bir takım üst kademeleri arasındaki kaynaşmanın politik önemi genellikle abartılmıştır (Örneğin Goering gibi) Tekelci sermayenin, bu ortaklıklar vasıtasıyla Nazi devleti içerisinde güçlü bir baskı grubu yaratmaya çalıştığı açıktır: Fakat bunlardan Nazi devletinin büyük sermayenin buyruklarına tabi olduğu sonucunu çıkarsamak tam anlamıyla farklı bir şeydir ve bir yığın tarihi kanıtın karşısına geçmektir. Nazi devletinin görece özerkliğini kesin olarak gösteren analiz ve gözlemleri haksız olarak bir bir kenara atmakla, Poulantzas'ın da sonunda Komüntern'le aynı hataya düştüğü kanısındayım: Bu görece özerklik olmadan, savaş ekonomisi bu şekilde örgütlenemezdi ve büyük sermayenin, savaşın son aşamasında Hitler'in intihar politikalarını tuttuğunu düşünmekte oldukça zor.

İtalya'da hareketle rejim arasındaki kaynaşma daha azdı ve faşist sol bütünüyle tasfiye edilememişti. Eski rejimin faşist devlet tarafından özümlenmesi tamamlanamamıştı ve devletin temellerini tehdit edecek bir kriz durumunda monarşi, politik bir alternatif olarak kendisini muhafaza ediyordu. Farinacci ve faşizmin radikal kesimlerinin kendilerini anti-monarşik ve faşist devletle büyük sermayenin çıkarlarının kaynaşmasının-hareketin ilk güdülerini biçimlendiren jakoben arzularda hayal kırıklığına yol açan bir ortaklık- doğrudan muhalifi olarak göstermeleri bu anlamda karakteristiktir. (43) Kendini doğrudan doğruya tekelci sermayenin müttefiki olarak sunan faşist sağ ise, tersine, geleneksel kurumları mümkün olduğu ölçüde korumaya ve rejimi tedrici olarak kurumsallaştırmaya ve liberalleştirmeye çalışmıştır. Rejim, Hitler'in yaptığı gibi bu iki uçtan birini tümüyle özümleyip hazmedemeden, bu iki seçenek arasında, De Felice'nin deyimiyle bu iki «ruh» arasında gidip gelmiştir. Matteotti krizi esnasında rejimi kurtaran, radikal faşizmin kitlesel seferberliği oldu, durgunluk yıllarında ise, tersine, kurumcu eğilimler ağır bastı ve 1943'te faşist devletin bunalımıyla birlikte her iki akım nihai olarak bölündü: Dino Grandi'nin liderliğindeki kurumcu faşizm Mussolin'nin düşüşünü kışkırttı ve İtalyan kapitalizminin her kesiminin desteğini alarak kral'la birlikte güneye göç etti. Radikal faşizm ise tersine Salo Cumhuriyeti macerasına girişti. Mazzini ve Garibaldi geleneğinin ödünsüz kabulü, bölgesel kapitalizmle bütün bağların kopukluğu ve ağır Alman işgali üzerinde temellenen bir küçük burjuva ütopyası.

İktidar blokunun hegemonya krizinin hem İtalya'da hem de Almanya'da faşist bir çözüme nasıl yol açtığını göstermiş bulunuyoruz. Ama açıklanması gereken temel bir konu daha var: Faşizm «halk» ve işçi sınıfını ayırmada niye başarılı ol-

---

(43) Bakınız: Renzo de Felice'nin Mussolini'nin anıtsal biyografisi üzerine çeşitli ciltler, özellikle öncekiler: **Mussolini il rivoluzionario** (1883-1920) Turin, 1965 **Mussolini il Fascista: la conquista del potere** (1921-1925) Turin, 1966; **Mussolini il fascista: l'organizzazione dello stato fascista.**

du? Küçük burjuvazinin jakobenizmi, niye işçi sınıfının politik söylemince özümlenip, iktidar blokuyla radikal bir hesaplaşma içine giremedi? Bu, bizi faşizmi doğuran krizin ikinci yönüne götürüyor: İşçi sınıfının krizi. Tezimiz, eğer faşizm mümkün olabildiyse, bunun sebebinin, işçi sınıfının-hem reformist hem de devrimci kesimlerinin- popüler-demokratik mücadele alanını terketmesi olduğudur.

FAŞİZMİN YÜKSELİŞİ: İŞÇİ SINIFININ KRİZİ

Poulantzas kitabında faşizmin ortaya çıkışına katkıda bulunan işçi hareketinin buhranını inceliyor. Krize yol açan hata ve sapmaları araştırırken, bunları, hepsinin kökeninde yatan tek bir temel hatada özetliyor: Ekonomizm. Poulantzas'ın ekonomizm eleştirisi derinlemesine ve ikna edici bir eleştiri, tezlerin çoğuna katılmamak mümkün değil. Ne varki, analizinde temel bir eksiklik bulunuyor: Poulantzas, teorik yaklaşımının temel varsayımlarına bağlı kalıyor, sonuç olarak, komüntern'in ekonomizmini eleştirirken, sınıf indirgemeciliğini alıkoyuyor. Ekonomik determinizm eleştirilirken, sınıf indirgemeciliğinin muhafaza edilmesi 20. yy. Marksizm tarihinin sıkça tanık olduğu bir şey: Lukacs'ı, Korsch'u, ve genel olarak üstyapıların ve bilincin önemini ve özgüllüğünü vurgulayan, fakat aynı zamanda bunlara doğrudan bir sınıfsal aidiyet yükleyen eğilimleri düşünmemiz yeterli. Poulantzas'ın durumunda sonuç daha önce belirttiğimiz gibidir: Popüler demokratik adlandırmaların özgül özerkiğini gözardı etmiştir ki, bu özerklik olmadan faşist olgu anlaşılamaz. Dolayısıyla, ekonomizm eleştirisi tek yanlı ve yetersizdir, eleştirdiği görüşün hatalarını basitçe önesürmekten ötcye gidemiyor. Faşist dönemde işçi hareketinin bütün hatalarının kaynağının ekonomizm olduğunda anlaşsak bile, temel bir soru cevapsız kalmaktadır: işçi hareketi ve Komüntern nive ekonomistti? Poulantzas'ın getirdiği cevaplar, ikinci enternasyonalin (44) siyasi pratiğine dağınık anış-

(44) Poulantzas'ın görüşünün bu yöndeki sınırlılığı, «Faşizm and Political Theory'de doğru bir şekilde belirtilmiştir. Anthony Cutler, **Theoretical practice**, no: 2, Nisan 1971 s. 5-15.

tırmalar, öznel hatalardan sözaçmak ve SSCB'deki sınıf mücadelesine hiç bir şey açıklamayan bir atıftan başka bir şey değil -çünkü (Poulantzas'ın da bizzat ileri sürdüğü gibi) Avrupa komünist hareketindeki etkisi, bu hareketin özgün ekonomizmi vasıtasıyla iletildi. Sonuç açık: Şayet ekonomizm işçi sınıfının bunalımının görünümüyse, bu krizi sadece ekonomizmi eleştiri yoluyla açıklamak mümkün değildir; analizi derinleştirmek ve bu krizin kök ve kökenini sınıf pratikleri alanında tespit etmek zorunludur.

Kendi sorumuzu cevaplayarak başlayalım: Küçük burjuvazinin jakobenizmi neden sosyalist politik söylemle eklemlenmedi? Cevap: Sosyalist politik söylem öyle bir şekilde yapılaşmıştı ki, sınıfsal olmayan herhangi bir adlandırmaya eklemlenmeyi ilke olarak dışlamaktaydı. Bunun niye böyle olduğunu anlamak için, işçi hareketinin Avrupa'da, sınıf duvarının mutlak bir uzlaşmazlıkla muhafazası temelinde geliştiğini ve olgunlaştığını hatırlamamız gerekiyor. İşçi hareketi böyle erken bir gelişme aşamasında, burjuvazinin etkisine öylesine açıktı ki, sınıf kimliğini oluşturmanın tek yolu, sınıf duvarını işçi sınıfı ile toplumun geri kalan kesimleri arasında mutlak bir ayrışma ölçütüne dönüştürmekti. İşçi sınıfı burjuva politikacıların popülizmi tarafından sık sık harekete geçirilip sonradan düş kırıklığına uğratıldığından, işçi sınıfı adlandırmalarının yaygın popüler adlandırmalardan kopması özellikle gerekliydi. Yaygın popüler ideolojiler «teşhir» edilmek zorundaydı, böylece bunlar sınıfsal bir ideolojinin inşa edilmesini engelleyemeyeceklerdi. Bu teşhirin özgün mekanizması her türlü yaygın popüler içeriği, rakip sınıfların ideolojilerinin bir ögesi olarak göstermekti: Burjuvazi, küçük burjuvazi, feodal toprak sahipleri vb. Böylece işçi sınıfının devrimci kararlılığı ve aynı zamanda tarihsel ergenliği kendilerini sınıf indirgemeciliğinde ifade eden politik ve ideolojik pratikler yarattı. Ve sınıfsal kriter her düzeyde tayin edici hale geldi: Siyasi hayat, aile ilişkileri, estetik vb. Parti-içi ve sendika-içi ilişkiler gelecekteki toplumun önceden biçimlenmiş bir mikrokozmu olmak zorundaydı. Bu açıdan, popüler-demokratik mücadelenin olası özerkliği *daha baştan* dıştalanıyordu: Demokratik

mücadele en fazla, gerçekleşmemiş burjuva görevler için bir gösterge ve burjuvaziyle sınırlı hedeflere yönelik bir sınıf cephesi oluşturmaya elverişli bir durum olabilirdi.

Bu ilk evrede bir görev tüm diğerleri üzerinde öncelik kazandı: Sendikaların ve işçi sınıfının ekonomik mücadelesinin örgütlenmesi. İşçi sınıfı kendisini burjuva toplumunda bir baskı grubu olarak örgütlemeye başladı. Sınıf indirgemeciliği, üretim ilişkileri ve ekonomik mücadelenin *de facto* (fiili) önceliği çerçevesinde işlev gördü. Bu baskı grubu eylemleri, işçi sınıfının gelecekte sosyalist bir toplum örgütleme arzusuyla nasıl bağdaşıyordu? Bu, ekonomizmin sahneye girdiği noktadır: 1) Kapitalist birikimin dinamiğinin orta kesimlerin ve köylülüğün proleterleşmesine yol açacağı düşünülüyordu;(45) böylelikle işçi sınıfı, kendi sınıf çıkarlarını savunmakla, aynı zamanda bütün toplumun çıkarlarını savunmuş olacaktı. 2) Kapitalist birikimin yapısında varolan salt ekonomik çelişkiler, içsel mekanizmalarının basitçe açılımıyla, sistemin krizine yol açacaktı. Dolayısıyla, ekonomik mücadele tarafından temsil edilen mikrokozmlar, gelecekteki gelişmenin tüm sırlarının anahtarını elinde tutuyordu. *Kapital*'in I. cildindeki önermelerden yapılan mantıki çıkarsamalar, sosyalist bir toplum önermesine götürüyordu. Avusturya-marksizmi, kapalı bir sistemde sermaye birikiminin imkansızlığının Rosa Luxemburg tarafından gösterilmesi ve ardından gelen çöküş teorisi, yeniden üretim şemalarının, Henryk Grossman tarafından, kapitalizmin tamı tamına hangi yıl yok olacağını önceden görmeye varan hünerli kullanımı, bütün bunlar ekonomizmin nasıl sınıf indirgemeciliğinin temel mekanizması haline geldiğini entellektüel bir üslupla ortaya koyan belgelerdir.

Öyleyse, ekonomizmi, ait olduğu ideolojik bağlamın -sınıf indirgemeciliği- bütünselliğinin dışında eleştirmek, bir ma-

---

(45) Bildiğimiz gibi bu sonuç Marx'ın analizinin zorunlu bir çıkarsaması değildir. Fakat konumuz açısından önemli olan şey, işçi hareketinin bir çok kesiminin bu teşhisi Marx'ın analizinin zorunlu bir sonucu olarak uygulamış olmasıdır.

kina parçasını bir parçası olduğu motordan ayrı olarak anlamaya çalışmaya benzer. Bundan dolayı, Poulantzas, faşizmin doğuş döneminde ekonomizmin neden işçi hareketinin temel ideolojik bileşkelerinden biri olduğunu açıklayamıyor ve bu zorluğu, sadece sınıfların belirleniminde ek politik ve ideolojik ölçütler getirerek yenmeye çalışıyor (ki bununla uğraştığı sorunu çözmüş olmayıp, daha geniş düzeylerde çoğaltıyor).

O halde, sınıf indirgemeciliği, I. Dünya Savaşı öncesi işçi hareketlerinin sınıf pratiğiyle yakından bağlantılıydı. Savaşın hemen sonrasındaki dönemde hala üstesinden gelinememişti: İşçi hareketi dar bir sınıf perspektifinin egemenliği altında kaldı ve sömürülen sınıfların bütünüyle ilgili bir hegemonya iradesinden yoksundu. Reformist fraksiyon için sorun, burjuva devlet makinesinin mümkün olduğunca çabuk yeniden inşa edilmesi, işçi sınıfının gittikçe artan çıkarlar elde etmesini mümkün kılan müzakere koşullarının yeniden oluşturulmasıydı. Devrimci fraksiyonun amacı ise proleter devrimi sürdürmek ve Sovyet rejimi kurmaktı. Her iki durumda da sadece sınıfsal politikalar takip edildi ve popüler demokratik mücadele bütünüyle gözardı edildi. Dolayısıyla, orta sınıfların radikalleşmesi ve transformizm'in bunalımı, işçi sınıfı partilerini, gerçekte, verecekleri hiçbir cevabın bulunmadığı, tamamen yeni bir durumla karşı karşıya bıraktı. Sonuç olarak, orta sınıfın jakobenizmini sosyalist söyleme bağlamaya bile çalışmadılar: Kendilerini, politik intihara götüren, saf sınıfsal perspektif içinde tuttular. Bu anlamda, faşizm işçi hareketinin bunalımının bir sonucuydu. Kapitalist egemenlik sistemi Avrupa'da tarihinin en ciddi bunalımını yaşarken, işçi hareketinin Almanya ve İtalya'da proleter bir devrimi sürdürme yeteneksizliğinden değil, fakat kendisini ezilen sınıfların bütününe, hegemonik popüler alternatif olarak sunamamasından kaynaklanan bir krizdi bu. Sonuç olarak, orta sınıfların popüler adlandırmaları belirttiğimiz şekilde faşist politik söylem tarafından özümlenip etkisizleştirilerek yeni tekelci fraksiyonun hizmetine verildi. Fakat bu sürecin işçi sınıfı düzeyinde de tepkileri oldu. Söylediğimiz gibi işçi sınıfının iki kimliği vardır: Sınıf olarak ve «halk» olarak. Çeşitli sınıfsal çabaların -devrimci ve reformist- bu krizin

üstesinden gelmedeki başarısızlığı, işçi sınıfını moral bozukluğuna ve hareketsizliğe itti: Popüler adlandırmaların sosyalist söylemle eklemlenme eksikliği bu kanatta faşizmin ideolojik etkisine karşı giderek büyüyen bir açıklık bıraktı. Bundan da Poulantzas'ın sözünü ettiği olay gelişti: Faşizmin işçi sınıfının bir bölümüne aşılanması ve işçi sınıfının bütünüyle etkisizleştirilmesi.

Eğer I. Dünya Savaşı sonunda Avrupa işçi sınıfları arasında açık seçik bir «aşikar mukadderat» a sahip olan bir tanesi varsa o da Alman işçi sınıfı idi. Egemen ideolojinin krizi, her krizde olduğu gibi, kendisini oluşturan adlandırmaların eklemlenmiş bütününün dağılmasında ortaya çıkmıştı. Bir yandan, egemen iktidar blokunun otorite ve prestiji ciddi olarak sarsılmış görünürken; öte yandan da, orta sınıflar arasındaki milliyetçi ajitasyon giderek halkçı (plebian) ve anti-kapitalist bir özellik kazanıyordu. Hitlerizm'in yarıp geçtiği çatlak işte burasıdır ve bu yarıp geçme, işçi sınıfının tarihle randevusunu yerine getirememiş olmasının sonucudur. İşçi sınıfı kendini Alman halkının tarihi mücadelesine önderlik edecek, onu sonuçlandıracak ve sosyalizme götürecek güç olarak ortaya koymalıydı. Belirsizlikleri ve eski egemen sınıflarla uzlaşması ulusal felakete yol açmış olan Prusyacılığın kısıtlılıklarına dikkat çekmeli ve tüm halk kesimlerini şu ortak ideolojik simgelerde yoğunlaşan bir ulusal rönesans için savaşmaya çağırmalıydı: Milliyetçilik, Sosyalizm ve Demokrasi (46) (Kriz eski Prusyacılığın karakteristiği, milliyetçi ve otoriter adlandırmalar arasındaki eklemlenmenin parçalanmasına yol açtı; yani eski Prusyacılık ulusal çıkarları doğrudan temsil hakkını yitirmişti, öte

(46) Alman popüler adlandırmaların, ülkenin tarihi gelişimine bağlı olarak, güçlü bir milliyetçi bileşkeye sahip olması, popüler adlandırmaların her durumda mutlaka milliyetçi olacağı anlamına gelmez. Örneğin İngiltere olayında, milliyetçi ögenin varlığı çok daha azdır -gerçekten de demokratik ideolojide evrenselcilik ağır basar. Ayrıca, milliyetçilikle, ulusal gelenekler birbirine karıştırılmamalıdır.

yandan Hitler gibi avami (plebian) bir ajitatörün-Hindenburg küçümsemeyle Avusturyalı diye söz ediyor-hareketine «Nasyonel-Sosyalizm» adını vermesi, bu iki kelimenin kitlelerin zihninde kendiliğinden bir yoğunlaşma eğilimi gösterdiğinin açık kanıtıdır). İşçi sınıfının göstereceği hegemonya iradesi jakobenleşen küçük burjuvazi üzerinde büyük etki yapacak ve karşı çıkışlarının sosyalist yöne yöneltilmesini sağayacaktı. Hitler ortaya çıksaydı bile, kullandığı milliyetçi ve halkçı dili kullanma tekelini elinde tutamayacaktı; kapitalistlere verdiği ödünlerden hayal kırıklığına uğrayan faşist hareketin sol-kanat kesimleri toparlanacakları alternatif bir kutup bulacaklardı ve tekelci sermaye de adlandırmalar sisteminin komünist hareketle bir tartışma alanı oluşturduğu böyle bir ideolojik alternatif üzerine oynamaya daha az hazırlıklı olacaktı. Fakat böyle bir şey olmadı, işçi sınıfının popüler-demokratik mücadele alanını boşaltması, yolu faşizme açık bıraktı. Bu yüzden Poulantzas'ın Alman komünist hareketinin ulusal demokratik ajitasyonu gerçekleştirmenin gerekliliğini anladığı ender birkaç andan birini, Schlageter çizgisini eleştirmesi inanılmaz bir şey. Bu formülasyonda birçok oportünist ögenin bulunduğu ve zig-zaglı uygulamasının da Nazizimle karşı karşıya bulunan işçi sınıfının sadece zayıflamasına hizmet ettiği doğrudur. Fakat birinci olarak, oportünist ögeler, bu çizginin, komüntern politikalarına egemen olan sınıf indirgemeciliği yüzünden, küçük burjuvaziye verilmiş *ödün* olarak kavranmasının bir ürünüydüler; ikincisi, eğer geniş çaplı bir popüler-demokratik ve sosyalist adlandırmaları eklemleme çalışması olarak değil de dağınık zig-zaglı bir tarzda yürütülürse demokratik mücadelenin sadece olumsuz sonuçlar yaratacağı açıktır. Doğru tavır, bu çizgiyi derinleştirmek ve mantıki sonuçlarına, sınıf indirgemeciliğinin terkedilmesine vardırmak olmalıydı. Bu yol izlenmemişse, bunun sebebi öznel hatalar değil, belirtmiş olduğumuz gibi işçi sınıfının sınıf pratiğinin tümünü belirleyen ergenliğin yapısal konumudur.

Poulantzas'ınkine benzer bir eleştiri, Nazizmin yükseliş döneminde Leon Trotsky tarafından yapılmıştı. 1931'de, Alman Komünist Partisinin «milliyetçi» çizgisine değinerek şöyle

yazıyordu: «Her büyük devrimin, ulusun tüm gürbüz ve yaratıcı güçlerini devrimci sınıf etrafında birleştirmesi ve ulusu yeni bir öz çevresinde yeniden inşa etmesi anlamında, bir halk devrimi yada ulusal bir devrim olduğu bilinir. Fakat bu bir slogan değildir; devrimin daha da kesin ve somut tanımlama gerektiren sosyolojik açıklamasıdır. Slogan olarak bu, acısı işçilerin kafasına aşılanan karışıklıkla çekilen, budalalık ve şarlatanlıktır, faşistlerle pazar rekabetidir... Faşist Straser halkın % 95'inin devrimde çıkarı olduğunu ve bunun sonucu, bu devrimin bir sınıf devrimi değil halk devrimi olduğunu söylüyor. Thälmann'da koroya katılıyor. Gerçekte işçi komünistin, faşist işçiye şunu söylemesi gerekir: Tabii, nüfusun % 98'i değilse eğer, % 95'i finans kapital tarafından sömürülür. Fakat bu sömürü hiyerarşik bir şekilde örgütlenmiştir: Sömürücüler vardır, alt sömürücüler vardır, daha alt sömürücüler vardır vb. Ancak bu hiyerarşi sayesindedir ki üst sömürücüler halkın çoğunluğunu kendilerine tâbi tutarlar. Ulusun kendini yeni bir sınıfsal özün çevresinde yeniden inşa etmeye gerçekten muktedir olabilmesi için, ideolojik olarak yeniden kurulması zorunludur ve bu da proleteryanın kendisini «halk» içinde ya da «ulus» içinde çözüp dağıtmasıyla değil, tersine ancak, *kendi* proleter devriminin programını geliştirip küçük burjuvaziyi bu iki rejimden birini seçmeye zorlamasıyla başarılabilir,» (47). Sınıf indirgemenciliğinin daha eksiksiz bir formülasyonunu bulmak zordur: 1) Halk/iktidar bloku çelişkisinin özgüllüğü olumsuzlanmakta ve sadece sınıfsal çelişkiler kabul edilmektedir (sömürücüler, alt-sömürücüler, daha alt sömürücüler vb.). 2) Popüler-demokratik ideolojilerin özgüllüğü ve özerkliği açıkça kaybolmakta ve bu ideolojiler salt sloganlara veya şarlatanlığa indirgenmektedir. 3) Sadece iki uç ihtimal var: Ya bütün

---

(47) Ulusal komünizme karşı: **Kızıl referandumun dersleri, The Struggle Against Fascism in Germany** (Almanya'da Faşizme Karşı Mücadele.) Londra, 1975, s. 62 gene bak. «Problems of Italian Revolution» (İtalyan Devriminin Sorunları) **Trotsky'nin yazıları** (1930) New York 1975.

saflığıyla bir sınıf ideolojisi ya da proleteryanın «halk» içinde çözülmesi-böylece bir sınıfın popüler ideolojilerle eklemlenmesi reddediliyor. 4) Dolayısıyla, bu indirgemeci sekterizmin şu siyasi sonucu bizim için şaşırtıcı olmamalı: İşçi sınıfının orta sınıflara gösterebileceği yegane hedef *proleter* devrimdir.

Thalmann'ın politikası, sosyalizm ve popüler-demokratik ideoloji arasındaki kaynaşma gibi *temel bir uzun vadeli stratejik çizgiyi*, küçük burjuvazinin seçim desteğini kazanabilmek için *salt geçici bir taktiğe* indirgediği ölçüde şüphesiz hatalıydı. Fakat Trotsky'nin eleştirisi bu değil, Trotsky bu tür bir kaynaşma gereğini basitçe reddediyor ve kendini saf sınıf ideolojisiyle sınırlıyor. Trotsky'nin Nazizm'in tehlikesini anlamış ve işçi sınıfına doğru bir strateji göstermiş birkaç devrimci Marksistten biri olduğu ileri sürülür genellikle. Fakat ben bunda temel bir yanlış anlama olduğunu sanıyorum: Trotsky'nin Nazizm'in tabiatını, küçük burjuvazi içindeki köklerini ve işçi hareketi için ne denli ölümcül bir tehlike olduğunu Komiintern'den daha keskin olarak gördüğü doğrudur; «sosyal faşizm» çizgisiyle kıyaslandığında, sosyal demokratlarla eylem birliği çağrısının üstün bir derin görüşü gösterdiği de doğrudur. Ama onun doğruluğu, küçük burjuvaziyi politik olarak kazanma savaşının bütün asli yönlerinde, faşizmin çoktan zaferi elde ettiği bir zamanda, doğru bir savunma çizgisini formüle etmekle sınırlıdır. Almanya'da sosyalizme doğru atılacak her adımın işçi sınıfıyla orta sınıflar arasındaki ittifaka bağlı olduğu ve böyle bir ittifakın milliyetçilik, sosyalizm ve demokrasinin ideolojik olarak aynı potada erimesini gerektirdiği düşüncesi, Trotsky'nin düşüncesinin temellerine sadece yabancı değil antagonistiktir de. Popüler-demokratik mücadelenin niteliğini yanlış anlaması, Alman komünist partisine Troçkistlerin önderlik etmesi durumunda da komüntern gibi aynı stratejik hataların yapılacağı ve Nazizm'in ilerlemesini durdurmada aynı acizliğin gösterileceği konusunda çok az kuşku bırakıyor.

İtalya'da durum daha da açıktır. Transformizmin bunalımı ile radikalleşmiş tüm halk güçleri için hegemonik sınıf ola-

rak işçi sınıfını sunmak gerekirdi. İşçi sınıfı kendisini, Risorgimento'nun tamamlanmamış görevlerinin tarihi gerçekleştiricisi olarak sunmak zorundaydı. Fakat Komünist Bordiga önderliğine göre, partinin siyasi pratiğine en sıkı «sınıfcılık» hakim olmalıydı-Mazzinici ve Garibaldici Jakobenizm ancak rakip sınıfların ideolojileri olabilirdi. Savaşın hemen sonrasındaki dönemde radikal Jakobenizm sihirli bir formülle ifade ediliyordu: İtalyan devletinin yeniden örgütlendirilmesinin temellerini oluşturacak bir kurucu meclis talebi. Risorgimento'nun bu eski formülü, egemen iktidar blokuna karşı çıkan tüm güçlerin başlıca talebi haline dönüşmüş durumdaydı. Ama sosyalist partinin aşırı sol kesimi ve komünist parti, kurucu meclise karşı çıkıyor ve Sovyetlerin kurulmasını öneriyorlardı. Bu sınıfsal tecrit politikası doğal olarak işçi hareketinin yenilgisine ve radikal Jakoben adlandırmaların faşizm tarafından özümlenmesine yol açtı. (48) Gramsci, Kurucu Meclisi reddeden for-

---

(48) Giorgio Amendola yakın zamanlarda şunları söylemişti: «Savaş esnasında (I. dünya savaşı E.L.) savaş sonrası siyasi mücadelenin gelişimi için bir öncül oluşturan başka bir ögeye dikkat çekmek isterim: Aralık 1917'de Salandra etrafında oluşturulan Fascio Nazionalee Salandra gibi muhafazakarlardan, milliyetçilere, anarko-sendikalistlere, Mussolini'ye kadar uzanıp, demokratik müdahalecileri de kapsayan ve yurtseverlik tekelini elinde tutan güçlerin bu farklılaşmamış «fascio»su, sağcı güçler tarafından yönlendiriliyordu. Çünkü o zamanlar tarafsız güçler tarafsızlıklarına ne şekilde yurtsever ve milliyetçi gerekçeler getireceklerini bilmiyorlardı... Bu olay, bir yandan tarafsız güçlerin savaş sonrası dönemde milliyetçi kartı oynamalarını engelleyerek yıkımlarına yol açarken, öte yandan da yurtseverlik bayrağını bu heterojen güçler «fascio»suna teslim etti. Mussolini gazetesini, bir noktada, işçilerin, savaşçıların ve üreticilerin «fascio) su ilan etti ve «fascio» kelimesini aldı; bu 1892-94 Sicilya fasci'sinden bu yana solcu hareketler içinde bile geleneği olan ve İtalya gibi çeşitliliği bol bir ülkede, heterojen

mülü her zaman komünist partinin, faşizm öncesi dönemdeki en büyük hatalarından biri saymıştır. Daha 1924'te şöyle yazıyordu: «Kurucu Meclis sloganının yeniden geçerli hale gelme olasılığı varmıdır? Varsa eğer, tavrımız ne olmalıdır? Kısacası, şu anki durumun politik bir çözümü olmalıdır. Bu tür bir çözümün olacağı en olası biçim nedir? Faşizmden proleterya diktatörlüğüne geçeceğimizi düşünmek mümkün müdür? Hangi ara evreler mümkün yada muhtemeldir? Ülkenin içinde bulunduğu bunalım durumunda, üstünlük sağlayacak partinin, bu zorunlu geçiş sürecini en iyi anlayan parti olacağı kanısındayım» (49). Kurucu Meclis formülü Gramsci'nin politik gö-

---

güçlerin mümkün birliğini tam anlamıyla uygun bir şekilde belirten bir kelime... (**Intervista sull'antifascismo**, Bari, 1976, sa. 30-31).

(49) Bkz: Palmiro Togliatti; **La formazzione del gruppo dirigente del Partito Communista Italiano**, Roma, 1962, sa. 246. Belirli yorumcular «bienio rosso» deneyinin (1919-20) tümünü başarısız bir demokratik devrim olarak yorumlamaya çalıştılar. Örneğin, Pietro Nenni, bu konuyla ilgili olarak kurucu Meclis için ajitasyonun önemini belirtirken, Angelo Tasca (**Nascita e avento del fascisma**, Bari 1965) ve Leo Valiani («La storia del Fascismo nella problematica della storia contemporacea e nella biografia di Mussolini» **Rivista storica Italiana**, Giugno, 1967 sa. 459-481) D'Annun Zio'nun «yurtsever yıkıcılık»ıyla bir yakınlaşmadan söz ediyorlar. Yakınlarda her iki tezi de yorumlayan -ve kanımızca, onları fazlaca bir çabuklukla bir kenara atan -Giovanni Sabbatucci gene de başarılı bir demokratik ittifakın imkanlarını olumlayarak şu sonuca varmaktadır: «işçiler, köylüler ve orta kesimlerin çoğu arasında demokratik bir ittifak kurulması imkanı karşısında, çıkar çatışmalarının çaresizliğinden kaynaklanan hiçbir yapısal engel bulunmuyordu. Belirtildiği gibi derin ayrılıklar, ciddi engeller vardı, fakat hepsi de geçici nitelikteydi: Bu engelleri kaldırmak, ilerici politik güçlerin ve özellikle işçi hareketinin -zor fakat kaçınılmaz göreviydi» (**La crisi italiana del primo dopoguerra**, Bari 1976, sa. 24).

rüşlerinde merkezi bir yer tutuyordu artık. Kurtuluş savaşından sonra İtalyan Komünist Partisinin siyasi pratiğine egemen olacak büyük ideolojik temaları, bu görüşlerde embriyon halinde görebiliriz.

Bu konuyu kapatırken, İtalya ve Almanya örnekleri arasında kurduğumuz paralelliklerin, her iki ülkenin de, egemen burjuva söyleminden ayrışma derecesi ve sosyalist söylemle bütünleşme potansiyeli eşit popüler-demokratik geleneklere sahip olduğu gibi yanlış bir sonuca yol açmaması gerektiğini belirtelim. Örneğin Barrington Moore, Prusya devletinin tarihi gelişiminin nasıl olup ta, otoriterlikle milliyetçiliğin birlikte varoluşunu giderek kolaylaştırdığını ve bunun sonucu da burjuva devriminin demokratik bir model oluşturmasını engellediğini gösterir.(50) Ayrıca, bu açıdan İtalya ile Almanya arasındaki farklılıklar da dikkate değer. Daha önceki analizimizde belirttiğimiz gibi popüler-demokratik gelenek İtalya'da Almanya'dakinden çok daha güçlüydü ve egemen sınıfların söylemlerinde daha az özümlenmiş durumdaydı. Dolayısıyla, popüler adlandırmaların işçi sınıfının ideolojik söylemiyle eklemlenmesi İtalya'da Almanya'da olduğundan daha kolaydı. Ama gene de bu, Almanya'da bu görevin *imkansız* olduğu anlamına gelmeyip - görmüş olduğumuz gibi, savaş sonrası kriz durumun böyle olmadığını ispat ediyor -Alman işçi sınıfının İtalyan proletaryasından çok daha eksik bir ideolojik cephaneyle bu görevi karşılamak zorunda kalması demektir. Bu anlamda, Barrington Moore'un açıklamaları önyargılı görünüyor- ilginçliğinin inkar edilmezliğine karşın- Analiz türünün kötülüğünden ötürü, 15. yy.'dan Hitler'e kadar, otoriteciliğin Almanya'nın alternatif bir gelişme çizgisine imkan tanımayan kaderi olduğunu ima eder gibidir. Böylelikle, egemen blokun ideolojilerinin tutarlılığı ve yoğunlaşma derecesi abartılırken, popüler demokratik ideolojilerin rolü aşırı derecede ihmal edilmiştir. Ancak bu popüler demokratik ideolojiler, marjinal ve kesinlikle hegemonik olmasalar bile, daima vardırlar ve kriz anlarında

(50) Barrington Moore Jr., **Social origins of Dictatorship and Democracy, (Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri).**

ortaya çıkarlar. Lenin'in dediği gibi «Demokratik ve sosyalist kültür ögeleri, kalıntı biçiminde de olsa her ulusal kültürde vardır... Fakat *her* ulus, salt ögeler biçiminde değil, egemen kültür biçiminde burjuva kültürüne sahiptir.»(51)

FAŞİZMİN POLİTİK DERSLERİ

Eğer yukarıdaki analiz doğruysa, faşizm ikili bir krizden doğdu: Popüler-demokratik adlandırmaları geleneksel yöntemlerle etkisizleştiremeyen egemen kesimlerin krizi; ve bu popüler-demokratik adlandırmaları sosyalist siyasi söylemle eklemleyemeyen işçi sınıfının krizi. Bu analizle, faşizmin doğuşunda ideoloji olayına aşırı bir ağırlık verdiğimiz sanılabilir. Fakat ben durumun böyle olduğu kanısında değilim. Egemen sınıfların krizi, ancak, sermaye birikimi sürecinin çelişkilerine, emperyalist savaşın bu süreç üzerindeki etkisine, ekonomik krize vb. başvurulursa anlaşılır hale gelebilir. Tarihi süreçlerin nihai belirleniminde üretim ilişkilerinin önceliğine şüphe düşürmek gibi bir amacımız yok. Söylemek istediğimiz şey şu: Toplumsal yeniden üretim süreci sadece egemen üretim tarzının yeniden üretiminden ibaret olmayıp, aynı zamanda onun koşullarının da yeniden üretimidir ve bu koşullardan biri de ideolojidir; Bir toplumsal formasyonda egemen üretim ilişkileri içerisinde doğrudan yeralmayan kesimlerin önemi arttıkça, toplumsal yeniden üretimin bütünü içinde ideolojik süreçlerin önemi ve görece özerkliği de artacaktır. Orta sınıfların -bir başka deyişle, genel ideolojik yapılarında, popüler demokratik adlandırmaların, sınıfsal adlandırmalardan daha önemli bir rol oynadığı kesimler-büyüyen toplumsal ve siyasal ağırlıkları, aynı zamanda, demokratik mücadele alanının daha da genişlemesini ve genel sınıf mücadelesi içerisinde ideolojik mücadelenin öneminin büyümesini getirdi II. Enternasyonal'in Marksistle-

(51) V.İ. Lenin, «Critical Notes on the National Question» (Ulusal Sorun Üzerinde Eleştirel Notlar) **Collected Works** cilt 20. s. 24.

rine göre, bu kesimlerin önemi devamlı azalacaktı; bundan da, görmüş olduğumuz gibi, sınıf indirgemeciliği ve ekonomizmin belirleyici rol oynadığı bir politika türedi. Ama II. Enternasyonal'in bu kehaneti göstermiş olduğumuz gibi, yanlıştır: Tekelci kapitalizm altında, bu kesimlerin önemi sürekli artma eğilimi göstermiştir. Faşizmin zaferi bu beklenmeyen durumun ilk kanıtıydı ve faşizmin iktidara gelişini getiren krizde ideolojik etmenler asli bir rol oynadılar. Faşizmin köken ve doğasını açıklamaya çalışan psikolojik ve psikanalitik teorilerin çeşitliliği buradan kaynaklanır: Hepsinin gerisinde, faşizmin ideolojinin diğer çağdaş siyasi olgulardan daha özerk ve belirleyici rol oynadığı bir sürecin sonucu olduğu yollu karışık bir sezgi yatar. Gene faşizmi «normal» tarihi sürecin kesintiye uğraması ve çarpıtılması olarak göstermeye yönelik analizler de buradan kaynaklanır-Normallik tamamen sektörel ekonomik çıkarların belirlediği politik tavır anlamına gelir. Totaliterlik teorilerinin açıklamaya çalıştığı gerçek te -en hatalı teoride bile gerçeklik tohumu gizlidir- budur: Bireyin faşizmde *sınıf* olarak değil *yığın* olarak hareket ettiği şeklindeki tezde, faşist politik söylemde *sınıf* olarak adlandırmaların değil *«halk»* olarak adlandırmaların egemen olduğu sezgisi gizlidir (52) (Bu olay, totalitercilik teorisyenlerince sunulan, geleneksel bağlarından tümüyle kopmuş metik bir «birey» önermesiyle açıkça çarpıtılmıştır.)

Faşizm işçi hareketinin olgunlaşma kriziydi. Faşizm öncesinde, reform-devrim alternatifinin iki kutbu birbirlerini esas olarak sınıf içi bir perspektifle tanımlıyorlardı. Faşizm sonrasında ise bu perspektif değişmeye başladı. 1944'te aklı başında bir reformist teorisyen, Adolf Sturmthal, kendi görüşün-

---

(52) Poulantzas'ın, Faşizmin her toplumsal sektör için tamamen ayrı politik söylemi olduğu tezini bu anlamda paylaşmıyoruz. Faşist politik söylemin özü, tersine, sınıf adlandırmalarını kesimleştirmesinde (sınıfların değil kesimlerin adlandırılmaları) ve toplumu bütün olarak algılayan adlandırmalara tabi kılmasında yatar (daha önce verdiğimiz ırkçılık örneğinde olduğu gibi).

ce, işçi sınıfının iki dünya savaşı sırasındaki dönemdeki en büyük hatasının, baskı grubu zihniyeti ve kendisini halk sınıflarının tümüne politik bir alternatif olarak sunmadaki yeteneksizliği olduğunu vurguluyordu. Şöyle yazıyor: «Avrupa işçilerinin, 'politikaya çok fazla bulaşma' bir yana, tersine yeterince politik düşünemediklerini ve uyguladıkları politik ve toplumsal baskıya denk düşen gerçek bir siyasi sorumluluğu üstlenmede duraksadıklarını göstermek istiyorum.» İşçi hareketinin seçimlere katıldığı, sosyalizmden söz ettiği vb. gibi gelmesi olası itirazlar için de şöyle diyor: «Ne varki bütün bunlar büyük ölçüde yüzeysel etkinliklerdi. Altını kazdığımızda, politik eylemin labirenti içinde iyi gizlenmiş ama onun muhtevasını belirleyen, Amerikan işçilerine özgü aynı baskı grubu zihniyetini buluruz. İki savaş arasında, sosyalistlerin büyük bölümü ve 1923'ten sonra da komünistlerin çoğu için Sosyalizm, gündelik politik eyleme çok az etkisi olan uzak bir erekti. Onların gerçek amaçları, sanayi işçilerinin çıkarlarını, daha çok Amerikan sendikalarının, üyelerini temsil ettiği şekilde savunmaktı. Sosyalist programlarının ancak işçiler bütün iktidarı ele geçirdikten sonra uygulanabileceğinin farkına varmışlardı. Bu yüzden kısa vadeli etkinlikleri iki tür kısa vadeli taleple sınırlıydı: Sendikalar tarafından ve onlar için savunulan toplumsal talepler; işçisiyle, burjuvasıyla tüm demokratik unsurlar tarafından savunulan demokratik talepler. Tüm iktidarı ellerine geçirip, sosyalist bir toplumu yaratabilecekleri güne gelene dek gerçek amaçları bunlardı. Bu yüzden, işçi partileri tüm maksat ve niyetlerine karşın baskı grubu gibi hareket ettiler... Ne yazık ki işçi partileri, baskı grubu gibi düşünseler ve hareket etseler de, politik parti idiler; dolayısıyla hükümet kurmaya çağırılıyorlardı, bazan 1918'de Orta Avrupa'da olduğu gibi devrimci bir süreç yoluyla, bazan da parlemento kurallarına uyarak. Hükümet sorunlarıyla karşı karşıya kalınca, işçilerin yapıcı çözümler önerdiği sorunlar dizisinin darlığı ortaya çıktı. Bu eksiklik pratik olarak bütün işçi partileri için geçerliydi... Her ne kadar hareketlerin sosyalist hedeflerinden söz ederek -eylemlerinden değil- bu partilerin «gerçek çı-

kar» alanlarının belirgin sınırlılığı gözden uzaklaştırılmak istenmişse de.» (53)

Savaştan sonra, Avrupalı sosyal-demokratlar bu sınırlılığı kendilerine özgü bir formülle aşmaya çalıştılar: İşçi hareketinin baskı grubu niteliğinin kalıcı olarak kabul edilmesi ve popüler demokratik adlandırmalarla burjuva liberal adlandırmaların tümden kaynaşmasına razı olunması. İşçi sınıfını geleceğin sosyalist toplumunda hegemonik sınıf olarak ele alan ve ekonomizm yoluyla bu uzak hedefler ve bugünün sendikalist, reformist etkinlikleri arasında köprü kurmaya çalışan eski sosyal demokrasinin ve sınıfsal talepleri kesimleştiren, popüler adlandırmaları liberal burjuva ideolojisinden koparan faşizmin tersine, Sosyal demokrasi bugün ikili bir ideolojik hareket üzerinde temelleniyor. Sosyal Demokrasi, bugün, İşçi Sınıfının yalnızca bir baskı grubu olduğunu ve *daima böyle kalacağını* kabul etmektedir, bu da İşçi Sınıfının kendine özgü hiçbir uzun dönemli politik hedefi bulunmadığı anlamına gelir; faşizm dönemindeki Sosyal-Demokrasinin durumunda olduğu gibi. Aynı zamanda, popüler demokratik adlandırmaları liberal -burjuva söylemden koparmak için değil, tersine bunlar arasındaki birliğin koparılamazlığını savunmak ve kendi siyasî programını o söylem içerisinde görece daha «demokratik» ve «yeniden bölüştürücü» bir alternatif olarak koymak için mücadele eder. Bu durumda, çağdaş Sosyal-Demokrasi, eski sosyalizmin baskı grubu zihniyetinin üstesinden, kendisini, öbürleri gibi bir burjuva partisine dönüştürerek, gelmiştir. «*Halk*» ile *sınıf* arasındaki mesafe -başka araçlarla da olsa- faşizmdeki kadar kesin ve savaşlar arasındaki Sosyal-Demokrasiden çok daha fazla korunur. İngiltere'de Hugh Gaitskell, Almanya'da Ollenhauer ve Willy Brandt'ın temsil ettiği bu geçiş, bu açıdan karakteristiktir. Halk ile sınıf arasındaki bu ayrışma bir kez sağlandıktan sonra, Sosyal-Demokrasinin sendikalar gibi, özel baskı gruplarıyla en yakın bağları koruyabileceği doğaldır.

---

(53) A. Sturmthal, The Tragedy of European Labour, 1918-1939 Avrupa İşçilerinin Trajedisi, 1918-39), New-York 1951, S.: 37.

Komünist Hareket içinde sınıf indirgemeciliğinin üstesinden gelme çabaları değişik çizgiler doğrultusunda oluştu. Komünist hareketteki çeşitli eğilimler, Stalinist baskı ve Sovyet dış politikasının dönemeçlerinin etkisi altında kesinlikten yoksun ve zik-zaklı bir yoldanda olsa, sosyalizmle popüler-demokratik ideolojiyi kaynaştırmaya doğru yönelmeye çalıştılar. «Sosyal-Faşist» dönemin aşırı-solcu sekterliğinin Komüntern'ce terkedilmesi, bazı komünist liderliklerin politikalarını yeniden bu yöne yöneltmelerine imkan veren politik bir zemin yarattı. Komüntern'in Yedinci Kongresi, bu konuda ayrım çizgisini oluşturur (54) Dimitrov, birçok açıdan dikkate değer bir ra-

(54) 7. Kongre'de Komüntern'in bu yeni çizgiyi kabul etmesi, elbette, «sosyal-faşizm» dönemine karşılık bir özeleştiri niteliğindeydi. Poulantzas kitabında bu özeleştirinin tümüyle yeterli olmadığını ve haklı olarak bir dizi hata ve sapmanın kökünü bundan aldığını söylüyor. Sorun aslında bu yazının konusunu aşıyor, ama gene de bir kaç noktaya değinmek istiyorum. Bir yandan demokratik sloganların burjuva niteliğini öne sürerken, demokratik bir cephe gerekliliğini propaganda etmek ancak sağ bir sapmaya yol açabilir. Stalinist politika bu sapmaya katkıda bulundu, çünkü Sovyetler Birliği'yle ittifak kuracak burjuva hükümetlerin iktidarda bulunmasını, proletaryanın demokratik cephelerde hegemonya kurmasına yeğ tutuyordu. Bu nedenle, proletaryanın tarihi deneyimi sınıf indirgemeciliğinde ideolojik bir engele çarptıysa, Stalinist politika da bu engelin güçlenmesine katkıda bulundu. Ama gene de, Komüntern'in 7. Kongresi'nde ortaya çıkan politik çizgi değişik bir yorumu izin verdi: Demokratik sloganların sınıf dışı niteliğini ve sonuç olarak demokratik cephelerde proletaryanın hegemonyası için mücadeleyi ileri sürmeyi mümkün hale getirdi. Bu yorumun sadece mümkün olması bile temel bir ileri adımı içeriyordu: «Sosyal-faşizm» siyasi çizgisi ancak hatalara ve başarısızlıklara yol açarken, 7. Kongre'nin çizgisi -daha önce ifade ettiğimiz sapmaların yanısıra- Yugoslav Devrimi

porunda şöyle diyordu: «Partilerimizin faşizme karşı mücadelede en zayıf yanlarından biri, *faşizmin demagojisine karşı yetersiz ve çok yavaş tepki göstermeleri* ve faşist ideolojiye karşı mücadele sorununu bugüne kadar ihmal etmeleridir... Faşistler geçmişte büyük ve kahramanca ne varsa, onların mirasçıları ve sürdürücüleri olarak görünebilmek, alçaltıcı ne varsa onları da faşizmin düşmanlarına karşı silah olarak kullanabilmek için, her ülkenin tarihini didik didik ediyorlar. Almanya'da yüzlerce kitap tek bir amaç için basılıyor- Alman halkının tarihini çarpıtmak ve ona faşist bir görünüm vermek... Mussolini, Garibaldi'nin kahramanca kişiliğini kendine maletmek için hiçbir şeyden geri durmuyor. Fransız faşistleri Jan Dark'ı kendi kahramanları olarak öne çıkarıyorlar. Amerikan faşistleri Bağımsızlık Savaşı geleneklerine, Washington ve Lincoln geleneğine başvuruyorlar. Bulgar faşistleri yetmişlerdeki ulusal özgürlük hareketlerini ve halk tarafından sevilen kahramanları Vasil Lavsky, Stephan Karaj ve ötekileri kullanıyorlar.

«Bütün bunların işçi sınıfı davasıyla bir ilgisinin bulunmadığını varsayan, halklarının geçmişi hakkında yığınları tarihi olarak doğru yoldan, içtenlikle Marksist, bir Leninist - Marksist, bir Leninist Stalinist ruhta aydınlatmayan, *güncel mücadeleyi halkın devrimci gelenekleri ve geçmişiyle bağdaştırmak* için hiçbir şey yapmayan Komünistler, ulusun tarihi geçmişinde değerli olan ne varsa, kitleleri aldatmaları için, gönüllü faşistlere teslim etmiş oluyorlar.

«Hayır yoldaşlar, *biz, halkımızın sadece bugünkü ve gelecekteki değil, fakat aynı zamanda geçmişteki her önemli du-*

---

zaferinden Togliatti'nin İtalyan Komünist Partisi'ni bir yığın hareketine dönüştürmesine kadar, bir dizi başarılı deneyi ortaya çıkardı. Şimdiki stratejik çizgilerinin kökenine inmek istediklerinde. İtalyan komünistlerinin niye Komüntern'in 7. Kongresi'ne kadar gittikleri, bu nedenle anlaşılır bir şey (Bkz: Luciano Gruppi, **Togliatti e la via italiana al socialismo**, Roma, 1974, özellikle Bölüm I «Dal Fronte Popolare all'unita nazionale antifascista»).

rumuyla da ilgileniyoruz. Biz, komünistler, işçilerin meslekî çıkarlarını temel alan dar bir politika izlemiyoruz. Bizler dar kafalı sendika görevlileri, ya da Ortaçağ lonca liderleri veya veya esnaf ve ustabaşılar değiliz. Bizler modern toplumun en önemli, en büyük, alınyazısında insanlığı kapitalist toplumun acılarından kurtaracağı yazan dünyanın altıda birinde kapitalizmin boyunduruğunu atmış ve yönetici olmuş bir sınıfın, işçi sınıfının temsilcileriyiz. Bizler, sömürülen emekçi tabakaların, yani, kapitalist bir ülkede ezici çoğunluğun hayatî çıkarlarını savunuyoruz...

«Proletaryanın iç sömürücülere karşı sınıf mücadelesinin çıkarları, ulusun özgür ve mutlu bir geleceğiyle çelişki içinde değildir. Tam tersine, sosyalist devrim *ulusun kurtuluşu* anlamına gelecek ve daha yükseklere giden yolu açacaktır. Şimdiki durumda sınıf örgütlerini kurarken, demokratik hak ve özgürlükleri faşizme karşı savunurken, kapitalizmi devirmek için mücadele ederken, işçi sınıfı doğrudan doğruya ulusun geleceği için savaşmaktadır» (55).

Savaş sırasında Sovyetler Birliği'yle siyasî bağların zayıflaması ve çeşitli komünist partilerin, Hitlerizm'e karşı ulusal direnişin başına geçmelerine yolaçan kitlesel örgütlere dönüşmesi, bu yeni çizgideki örtük potansiyeli kanıtladı. Ancak teorik yeniden formülleme süreci gerekli ilerlemeyi yapamadı ve sınıf indirgemeciliği tortuları- ikinci Stalinist buzçağı ve soğuk savaşla daha da güçlenip- değirmen taşı gibi asılı kalarak, direnişle başlayan bu ideolojik ve politik dönüşme çizgisinin içsel potansiyellerinin gelişmesini onyıllar boyunca engelledi. Alışılmış yanlış anlamalardan biri, demokratik mücadelenin birincilliğinin, burjuvazinin bir kesiminin ilerici niteliğini gerektirdiği anlayışıydı, ki buna, görünürde uzlaşmaz karşıtı bir aşırı-solcu tezle karşı çıkılıyordu: Burjuvazinin bütün kesimle-

---

(55) G. Dimitrov, «The fascist Offensive and the Tasks of the Communist International» (Faşist Saldırılar ve Komünist Enternasyonal'in Görevleri) **Selected Speeches and Articles**, Londra, 1951.

rinin gerici karakteri tanım olarak veri olduğuna göre, demokratik mücadelenin zamanının geçtiği sonucuna varılabilirdi ve mücadeleyi katıksız bir devrimci sınıf perspektifiyle sınırlamak gerekirdi. Görebileceğimiz gibi her ki tez de, demokratik ideolojinin burjuva ideolojisinden başka bir şey olmadığını düşündüklerinden, bir sınıf indirgemeciliğini paylaşıyorlar. Eğer, tersine, bu varsayım terkedilir ve popüler-demokratik ideolojilerin sınıfsal ideolojiler olmadığı kabul edilir ise, bu karşılaşmanın terimleri yer değiştirir: İşçi sınıfının temel ideolojik mücadelesi, popüler-demokratik ideolojiyi, hem sınıf sekterliğine hem de sosyal demokrat oportünizme yol açmayacak bir şekilde kendi söylemiyle bağdaştırmaktır. Bu, korunması zor bir dengedir, fakat işçi sınıfı mücadelesi her zaman zor bir mücadele olagelmiştir ve Lenin'in deyişiyle, «Uçurumlar arasında yürümek» demektir. Popüler adlandırmalarla proleter adlandırmalar arasındaki bu eklemlenmede, işçi sınıfının toplumun diğer halk kesimleri üzerine ideolojik *hegemonya*'sını kurma mücadelesi yatar (56). Avrupa işçi sınıfının etkisini arttır-

---

(56) Gramsci'nin tanımladığı şekliyle «hegemonya» kavramı, Marksist politik analizde ima ettiği herşeyle birlikte geliştirilmesi gereken anahtar bir kavramdır. Burada bu analize giremeyeceğiz, fakat Chantal Mouffe'un Gramsci'ci hegemonya kavramı üzerine yayınlanmamış bir yazıda geliştirdiği yorumu temel alarak, şu noktaları belirtmek istiyoruz:

1) Demokratik adlandırmaların özgül özerkliği düşüncesi, sınıf mücadelesi alanı olarak demokratik ideoloji düşüncesi, hegemonya kavramında üstü kapalı bir şekilde vardır ve dolayısıyla, bu kavram Marksist teorinin sınıf indirgemeciliğinin üstesinden gelmesine imkân verir. Gramsci'nin büyük özgünlüğü, sadece tarihsel süreçlerin belirlenmesinde üst-yapıların önemi üstünde çok fazla durmasından değil -Lukacs gibi başka teorisyenler daha önce bu noktanın üzerinde durmuşlardı- bunu ekonomizm ve sınıf indirgemeciliğinin üstesinden gelme çabalarıyla birlikte yapmış olma-

makta olduğu ve mücadelesini, orta sınıfların ideolojik ve politik hegemonyası için, bir yarışma olarak giderek daha iyi algılamasının zorunlu olduğu bugün, Marksizm için ideolojik pratiğin sınıf indirgemeciliğinin son izlerini de bir tarafa atacak özenli bir teorisini geliştirmek her zamankinden daha fazla gereklidir. Bu teori olmadığında, işçi hareketi hem sekterizm hem de oportünizm hatalarına düşecektir. Eğer yaptığımız analiz doğruysa, bu teorinin merkezini, popüler-demokratik adlandırmaların özgül özerkliği teorisi oluşturmaktadır.

Faşist deneyimi yeniden düşünmek, yeniden analiz etmek şu nedenden dolayı, bana zorunlu görünüyor: Faşizm popüler adlandırmaların en radikal biçimleriyle -Jakobenizm- bur-

---

sından ileri gelir. Ama bu, hiçbir zaman Gramsci'ye, ideolojik eklemlenmelerin daima sınıf söylemleri **içerisinde** olacağını unutturmadı. J.M. Piotte'nin öne sürdüğü gibi: «Gramsci'ci hegemonya kavramı böylece iki tamamlayıcı düzeyi ima eder: A) Halk kitlelerini kazanabilecek ilişki türü, B) Partinin onun aracıyla hegemonyasını örgütlediği sınıf eklemlenmesi (proletaryanın köylülük üzerindeki hakimiyeti). Bazı yorumcular bu ikinci düzeyi gözardı edip daha değişik Gramsci'ler, «demokratik» ya da «halkçı» Gramsci'ler ortaya çıkardılar. Ancak yorumcuların büyük çoğunluğu birinci düzeyin önemini eksik değerlendirdi; Lenin-Gramsci ilişkisinin gölgesinde kalarak, Gramsci'ci düşüncenin özgün ve özgül yönlerinin farkına varamadılar. **(La pensee politique de Gramsci,** Paris, 1970, Sa: 129-130).

2) İtalyan komünizminin Togliatti tarafından geliştirilen büyük temaları -kitle partisi, ilerici demokrasi, işçi sınıfının ulusal görevleri vb.- bu hegemonya fikri olmadan anlaşılamaz.

3) Bu düşünce, herşeye rağmen gene de henüz bir taslaktır ve demokratik ideolojinin sınıf -dışı niteliği açısından, Gramsci'ci hegemonya kavramının bütün teorik imalarının geliştirilmesi, büyük ölçüde tamamlanması gereken bir görev oluşturmaktadır.

juva egemen fraksiyonunun politik söylemine dönüştürülebildiği en uç biçim olmuştur. Bu yüzden faşizm, popüler adlandırmaların sınıf-dışı niteliklerinin tam bir ortaya konuşudur. Sonuç olarak, sosyalizm de, genellikle gösterilmek istendiği gibi, faşizmin karşı kutbu değildir —sosyalizm-faşizm karşıt kutupları sanki faşizm, en muhafazakâr ve en gerici kesimlerin sınıf ideolojileriymiş ve sağ kanat uyarlamalardan sol kanat uyarlamalara fasılasız bir liberalizm yaşanarak sosyalizme varılacakmış gibi düşünülür— Sosyalizm kesinlikle faşizme karşı tavır alıştır, ama şu anlamda ki: Faşizm, burjuvazi tarafından etkisizleştirilmiş ve bir kriz döneminde burjuvazinin kendi sınıf söylemine dönüştürülmüş popüler-radikal bir söylem iken, sosyalizm, işçi sınıfının radikal anti-kapitalizmiyle olan bağlantısı, onun tüm devrimci potansiyelini geliştirmesini mümkün kılan, popüler bir söylemdir.

POPÜLİZM TEORİSİNE DOĞRU

«Popülizm» hem kaygan hem de tekrar tekrar kullanılan bir kavramdır. Pek azı daha az bir kesinlikle tanımlanmış olmasına karşın, pek az terim çağdaş politik analizde böyle geniş bir şekilde kullanılagelmiştir. Bir hareketi ya da bir ideolojiyi popülist diye adlandırdığımızda, neyi sözkonusu ettiğimizi sezgisel olarak biliriz, ancak en büyük zorluğu bu sezgiyi kavramlara dönüştürürken çekeriz. Bu genellikle *ad hoc* bir pratiğe yol açar: Terim sadece anıştırıcı bir şekilde kullanılmaya devam eder ve içeriğini kesinleştirme doğrultusundaki her çaba bir kenara bırakılır. Örneğin David Apter Üçüncü Dünya'nın yeni siyasal rejimlerine değinirken şöyle diyor:

«Bugün dünyada tanık olduğumuz bir dizi yerleşik politik sistemdir. Bunların en serti bile zayıftır. Biçim olarak en yekpare görüneni bile uygulamalarında bölünmüş ve ideallerinde sağlığını kaybetmiştir. Pek azı totaliterdir. Hemen hepsi popülist ve gerçek bir anlamda esas olarak *anti*-demokratik olmaktan çok *pre*-demokratiktirler.»(1)

Bu yeni rejimlerin «popülizm»i, nitelendirilmelerinde önemli bir rol oynamasına karşın, Apter kitabı boyunca hiçbir yerde, kullandığı kavramın içeriğini ciddi şekilde belirlemeye çalışmıyor.

Kavramdaki bulanıklığa bir de ima ettiği olgunun belirsizliği eklenmektedir. Popülizm bir hareket tipi midir yoksa bir ideoloji tipi midir? Sınırları nedir? Bazı kavramlaştırmalar-

(1) D. Apter, **The Politics of Modernisation** (Modernleşmenin Siyaseti) **Londra, 1969, S. : 2.**

da, belli, kesin toplumsal temellerle sınırlandırılmıştır, diğerlerinde ise Maoizm, Nazizm, Peronizm, Nasırizm ve Rus *Narodnikleri* gibi değişik siyasal olguların hepsinde ortak bir özelliğe işaret eder. Sonuç herhangi bir siyasal olgunun bilimsel analizine katkısı pek az olan bir muğlaklıktır. Bu denemenin temel amacı, bu geleneksel muğlaklığın üstesinden gelmemize yardım edebilecek bazı önermeleri ileri sürmek olacaktır. Bu durum da amacımız esas olarak teorik olacak; somut «popülist» hareketlere, ancak görüntüleme amacıyla değineceğiz. Kullanılacak kavramlar esas olarak Latin Amerika deneyimlerine dayanılarak geliştirilmişse de, geçerlilikleri belirli bir tarihi ve coğrafi bağlamla sınırlı değildir. İlk olarak çeşitli popülizm teorilerini, özellikle de işlevselci olanları tartışacağız - çünkü, en etkili ve kavramsal olarak en geliştirilmiş olanlar bunlardır. Daha sonra, *popüler-demokratik adlandırma* (interpellation) kavramı ekseninde, alternatif bir teorik şema sunacağız. Son olarak, 1930'lardan sonra Latin Amerikan siyasal sistemlerinin yaşadığı, ve onları popülist hareketlenmelere özellikle eğilimli hale getirmiş olan tarihi süreçlerin bazı karakteristikleri üzerine yorumda bulunacağız.

I

Popülizmi yorumlama doğrultusunda dört temel yaklaşım görüyoruz: Bunlardan üçü popülizmi *eşzamanlı olarak* bir hareket ve bir ideoloji olarak ele alırlar. Dördüncüsü ise tamamen ideolojik bir olguya indirger.

Birinci yaklaşıma göre popülizm belirli bir toplumsal sınıfın tipik ifadesidir ve dolayısıyla hem hareketi hem de bu hareketin ideolojisini niteler. Somut örnek nasıl seçilirse seçilsin popülizm farklı bir toplumsal sınıfın tipine özgü olarak düşünülmektedir. Böylece, araştırmalarını 19 yy. Rus *Narodnik hareketinde* odaklaştıranlara göre, popülizm esas itibariyle bir köylü ideolojisi ya da aydınlarca işlenmiş köylü değerlerini yücelten bir ideoloji olarak sunulacaktır. Eğer çözümlemenin konusu Kuzey Amerika popülizmi ise kent hayatına ve büyük işletmelere karşı çıkan bir küçük çiftçiler toplumunun tipik bir

ideolojisi ve hareketliliği olarak ele alınacaktır. Nihayet, kentsel kitlelerin harekctliliğinin genellikle popülist anlamlar kazandığı Latin Amerika'da ise, ya küçük burjuvazinin ya marjinal kesimlerin yada kitleleri yerel oligarşiler ve emperyalizmle kısmî bir hesaplaşma için hareketlendirmeye çalışan ulusal burjuvazinin politik ve ideolojik ifadesi olarak görülecektir. Bu türden yorumlamalarda sorun bellidir: Açıklamaya kalkıştığı olguyu gözden kaçırır. Eğer bir kimse Varguismo, William Jennigs Bryan'ın hareketi ve *Narodnikler* arasında en azından *bir* ortak öğe bulunduğunu ve bu öğeninde popülizm olduğunu ileri sürecek olursa, açıktır ki, bunun özgüllüğünü bu hareketlerin toplumsal tabanlarının içerisinde değil *dışarısında* aramak gerekir, çünkü bunlar bütünüyle benzeşmezdirler. Öte yandan eğer bu kavramın kullanılışı benzer toplumsal tabanlı hareketlerle sınırlanırsa, bu sefer analizin alanı haksız bir şekilde yer değiştirmiş olur: Açıklamanın nesnesi artık başka bir olgudur -pek farklı toplumsal hareketlerde mevcut' «ortak yan». Ne varki başlangıçtaki sorunu oluşturan bu özgüllüğün tanımlanması idi. Göreceğimiz gibi, popülizmin özgünlüğünün el çabukluğuyla yok edildiği tipik bir işlemdir bu. İşlem normal olarak üç aşamadan geçer: 1) Popülizmi başlangıçta, tam anlamıyla farklı siyasi hareketlerin paylaştığı ortak bir özelliği oluşturacak biçimde sezgisel algılayış ki, bu daha sonra bu özelliğin, kendi açıklamasını bu hareketlerin toplumsal tabanlarında bulması gerektiğini önsel (a priori) olarak belirler. 2) Böylece somut popülist hareketler incelenir ve araştırmanın seyri içersinde tuhaf bir anlam nakli olur: Popülizm, birçok hareketin *ortak özelliği* olmaktan çıkar ve araştırılan somut harekete özgü *özellikler karmaşasını* (complex) tanımlayan veya sembolize eden suni bir kavrama dönüştürülür. 3) Bu andan itibaren, popülizm'de özgül olan şeyin tanımını yapmak gerektiğinde, araştırıcı -değişik hareketlerin ortak bir yanını soyutlayacağı yerde- bu hareketleri öylece kıyaslamaya, ve tipik bir ampirikçi soyutlama/genelleme işlemi yoluyla ortak yanlarını denemeye ve belirlemeye sürüklenir. Ancak, dediğimiz gibi bu çaba fazla ileri gidemez, çünkü popülist ismi verilen hareketler birbirinden temelden ayrılır. Sonuçta, böy-

lesi durumlarda genellikle yapılan şey, tanımlamaksızın popülizmi anlatmaya devam etmektir-ki bu da bizi başladığımız noktamıza geri getirir.

Popülizmin sınıfsal anlamlarını ortaya koyabilmenin zorlukları genellikle bir tür teorik *nihilism* diyebileceğimiz ikinci bir kavrama yol açmakta. Bu kavrama göre «popülizm» içerikten yoksun bir kavramdır. Dolayısıyla bu kavram toplumsal bilimler terminolojisinden çıkarılmalı, ve bunun yerine bugüne kadar sınıf niteliklerine dayanarak popülist diye isimlendirilmiş hareketlerin doğrudan analizi geçirilmelidir. O halde, herhangi bir hareketin niteliğinin keşfedilmesinde kilit noktası sınıfsal temellerinin analizi olmakta. Ancak hepsi bu mu? diye sorabiliriz. Sınıf analizi popülizm sorununu gerçekten ortadan kaldırır mı? Bunun böyle olmadığı kesin olarak açıktır. Çünkü geriye en azından sırrı çözülmemiş bir muamma kalmaktadır: Çünkü popülizm salt bir analitik kategori değil bir deneyim donesidir. Toplumsal tabanları tümüyle farklı hareketlerin bir bileşeni olarak algılanan «ortak şey» dir popülizm. Bu «ortak şey» sadece bir görüntü veya görünüm bile olsa, böylesi bir «görüntü» ya da «görünümü» gene de açıklamamız gerekecektir. Peter Worsley sorunu tamıtamına şöyle tanımlamış bulunuyor: «Bu durumda, popülizmden bir kaç türden meydana gelmiş bir cins (genus) olarak söz etmek, pekala, ispat gerektiren bir şeyi kabul anlamına gelebilir: Zaman, mekan ve kültürleri itibariyle birbirinden ayrılan çok farklı özellikteki hareketler diğer özelliklerindeki farklılıklara karşın, onları bilinçli ve analitik bir biçimde aynı başlık altında, «popülist» başlığında toplamamızı haklı kılacak belirli can alıcı özelliklere sahiptirler. Eğer böyle bir terim kullanılacaksa bizim bir kelimenin gelişigüzel kullanımının sosyolojik olarak ilişkili olduğu faaliyetler arasında herhangi bir benzerlik ima ettiğini basitçe kabul etmeyip bu can alıcı nitelikleri belirlememiz gerekir. Böylesi benzerliklere rastlanamayabilirde. Ancak kelime (popülist ç.n.) kullanılmış olduğuna göre, bu kelimeyle ortaya çıkan sözsel duman pekalâ bir yerdeki ateşin ifadesi olabilir.» (2) Popülizmin belirli bir tür politik ha-

(2) P. Worsley, «The Concept of Populism» in G. Ionesco and E. Gellner, **Populism** Londra 1970 s. 219.

reketin somut özgüllüğünü belirlemekte yetersiz olduğu şeklindeki bir tartışmayı bile kabul edebiliriz. Fakat bu kavramın, o hareketin soyut bir öğesini oluşturduğunu reddedebilir miyiz? Bunlar saf bir nihilist tutumun cevaplayamayacağı sorulardır. İşte bu türden yaklaşımların yetersizliği de buradan gelmekte. Popülizm, kavramsal tanımsızlığına karşın, toplumsal bilimlerde çok önemli bir yer tutmaya devam etmektedir.

Üçüncü bir kavramsallaştırma, popülizm terimini, bir hareketin değil de bir ideolojinin nitelendirilmesiyle sınırlayarak bu zorlukların üstesinden gelmeye çalışmaktadır. Statüko'ya düşmanlığın, geleneksel politikacılara güvensizliğin, sınıflara değilde halka başvurmanın, anti-entellektüclizmin bu ideolojinin tipik özellikleri olduğu düşünülmekte. Böylece oluşturulan ideolojik bütünlük (complex) daha sonra, farklı temellere sahip toplumsal hareketlere herhangi bir önsel (a priori) genelleme formüle etmenin mümkün olmadığı somut tarihsel koşullara göre, benimsenebilmekte. Bu tür bir analiz, popülizmin büründüğü *biçimler* in incelenmesini zenginleştirebiliyorsa da -ki gerçekten zenginleştirmiştir- başlıca iki büyük yetersizlik içerir. 1) Popülist ideolojinin tipik özellikleri kendilerine özgü birliği kurmaya elverişsiz bir yoldan sadece betimsel olarak sunulur. 2) Belirli bir toplumsal formasyonda katıksız popülist ögenin oynadığı rol konusunda hiç bir şey söylenmez.

Son olarak popülizmin işlevselci kavramsallaştırması vardır. Buna göre popülizm, geleneksel bir toplumdan sanayi toplumuna geçiş süreçlerinin eşzamansızlığı (asychronism) sonucu ortaya çıkan sapkın (aberrant) bir olgudur. İşlevselci tez şimdiye kadar anlatmış olduğumuz kavramsallaştırmaların en tutarlısı ve en geliştirilmişidir. Bu tezi tartışmak için, çok tanınan Gino Germani modelini ve Torcuato Di Tella'nın ondan türemiş analizlerini birlikte, örnek olarak alalım.

Germani ekonomik gelişme sürecini, yerleşmiş sosyolojik geleneği izleyerek, gelenekselden sanayi toplumuna geçiş olarak kavrar. Bu süreç üç temel değişimi içerir: 1) Toplumsal eylem tipinin değişmesi (kurallar koyan eylemlerin hakimiyetinden seçmeli eylemlere kayış). 2) Geleneğin kurumsallaştırılmasından, değişimin kurumsallaştırılmasına geçiş 3) Farklılaş-

mamış kurumlar kompleksinden, bunların giderek daha fazla farklılaşması ve uzmanlaşmasına doğru bir evrim. Bu üç temel değişikliğe hakim toplumsal ilişkiler ve kişilik tipinde derin değişmeler eşlik eder. (Örneğin, Germani, çocukların ailelerine ve kadınların kocalarına karşı tutumlarının modernleşmesinin ailelerin çocuklarına ve kocaların karılarına karşı tutumlarında da değişiklikleri kamçılayacağını ileri sürer. Ama ilişkideki egemen ögeyi yansıtan bu son tutumlar kendi içlerinde mutlaka modern olmak zorunda değildirler.)

Bu modelde, geçiş aşamaları *eşzamansız* bir halde düşünülür, yani ayrı ayrı, geleneksel ve sanayi toplumu kutuplarına ait ögelerin birarada varoluşu. Bu eşzamansızlık, *coğrafi* (iki toplum; merkezi ve çevre -periferi- ülkeler veya bölgeler); *kurumsal* (değişik aşamalara tekabül eden kurumların bir arada varoluşu); *sosyolojik* (bazı grupların «nesnel» özellikleri -yani, uğraşıları, sosyo ekonomik yapıdaki konumları- ve «öznel» özellikleri -tutumları, toplumsal karakterleri, toplumsal kişilikleri- «ileri» aşamalara tekabül ederken, başka bazılarınınki de «geri» aşamalara tekabül etmektedir); ya da *güdüsel* (aynı birey türlü farklı gruplara ve kurumlara ait olduğundan, eşzamansızlık bireyin kendisini de etkiler; tinsel tutumlarının içinde sürecin ardarda gelen aşamalarına tekabül eden düşünceleri, güdüleri ve inançlar birlikte varolmaktadır) olabilir. Ama, bu heterojen ögelerin birbirlerine uyması yada çakışması salt, bir birarada oluşa indirgenmemektedir. Bunlardan birinin modernleşmesi, mutlaka modern bir doğrultuda olmasa bile, diğerlerinin değişmesini de teşvik edecektir.

Bu birlikte yaşama biçimlerinden ikisi Germani'ye özellikle önemli görünür: *Gösteri etkisi* (demonstration) ve *kaynaşma etkisi* (fusion). Birinci durumda, daha ileri gelişme aşamalarına tekabül eden alışkanlık ve zihniyetler, geri alanlarda yayılmıştır (örneğin düşük üretim düzeyiyle hiç bir ilişkisi olmayan tüketim alışkanlıkları) İkincisinin durumunda ise, ileri bir aşamaya tekabül eden ideolojiler ve tutumlar, geri bir muhtevada yeniden yorumlanmaları durumunda bizzat bu geleneksel özellikleri kuvvetlendirme eğilimindedirler. Germani'

nin analizinde (3) merkezi öneme sahip diğer iki kavram da, hareketlilik (mobilization) ve bütünleşmedir (integration). *Hareketlilik* den, (4) daha önce pasif olan grupların, *ihtiyatlı* bir davranış kazandıkları süreç anlaşılır (yani, inorganik protesto hareketleri ve siyasi partiler vasıtasıyla kanalize edilen yasallaşmış eylemler arasında gidip gelebilen ulusal hayata müdahale). *Bütünleşmeden* ise şu tip hareketlilik anlaşılır: 1) Varolan politik-kurumsal kanallar vasıtasıyla sürdürülen ve böylelikle iktidardaki rejim tarafından da yasallaştırılan; 2) Rejimin meşruiyet çerçevesinin açık veya üstü kapalı olarak hareketlenen gruplar tarafından da kabul edildiği, yani varolan yasallığın, oyunun kurallarının varolan rejim tarafından konulmasının kabul edildiği türden hareketlilik.

Germani, bu kavramsal sistemi kullanarak, popülist hareketlerin -ya da onun deyişiyle ulusal ve popüler hareketlerin- ortaya çıkışının anlaşılması için bir teorik çerçeve geliştirir. Bu teorik çerçeve Avrupa ve Latin Amerika'daki tarihsel geçiş deneyimleri arasında bir karşılaştırma yapılarak yerleştirilmiştir. Avrupa'da, bu iki aşama arasında berrak bir ayrıklık tespit edilebilir: Sınırlı katılımlı demokrasi ve tam katılımlı demokrasi. Birinci aşama sırasında bürokratik türde otoriteye sahip rasyonal (akılcı) devletin temelleri atılmıştır; bireysel özgürlük ve liberal bir devlet vardır ancak, siyasi haklar burjuvaziye verilirken, halk sınıfları geleneksel bir zihniyete zincirlenmiş ve yeni toplum biçimleriyle bütünleşmemiş bir

---

(3) G. Germani, **Politica y Sociedad en una epoca de transicion** (Geçiş Döneminde Politika ve Toplum), Buenos Aires 1965.

(4) Modern siyasal bilimler literatüründe hareketlenme kavramı geniş olarak gelştirilmiştir. Bk: özellikle J.P. Nettl'nin eserleri. **Political Mobilisation, A Sociological Analysis of Methods and Concepts** (Politik hareketlilik, Yöntemlerin ve Kavramların Sosyolojik Analizi) Londra, 1967; D. Apter. a.g.e; Karl Deutsch «Social Mobilisation and Political Development», (Siyasi Hareketlilik ve Siyasal Gelişmeler) Eckstein ve Apter'ın **Comparative Politics** eserlerinde (Karşılaştırmalı Politika) New York 1969, sa. 582-603.

halde kalmıştır; «kapitalist münzevilik» egemenliğini sürdürür, ve üretim ahlakı tüketimden önce gelir. İkinci aşamada kitleler siyasal ve kentsel hayatla bütünleşmiş bir duruma gelirler: Ancak önemli olan şudur ki, bu hareketlilik, devletin siyasi aygıtında büyük sarsıntılardan ve derin kopmalardan sakınan bir bütünleşme süreci yoluyla olur. «O halde İngiltere ve diğer batılı ülkeler örneğiyle, Latin Amerika'nın durumu arasındaki fark şurada yatar: Nüfusun giderek artan (ve sonunda hepsini kapsayan) bir kesiminin adım adım hareketlenmesi ile modern kültürün temel diğer yönlerinin olduğu kadar çeşitli bütünleşme mekanizmalarının -sendikalar, eğitim, toplumsal yasama, siyasi partiler, kitlesel tüketim- belirmeleri arasında farklı ölçülerde tekabüliyet. (Bu bütünleşme mekanizmaları bu ardarda gelen grupların kendilerini akademik ve lirik olarak yeterince ifade edebilmeleri için gerekli araçları sağlayarak, bu grupları özümlemeye yarayan mekanizmalardır.)»(5) Avrupa'da bu değişmelere, büyük kuruluşların yeni kapitalizmi ile tüketim toplumu ve refah devleti de eklenmiştir.

Bugünün azgelişmiş ülkelerinde ve özellikle Germani'nin analizlerini yoğunlaştırdığı Latin Amerika'da, Avrupa'daki geçiş sürecinde bilinenlerden çok daha büyük olan gösteri etkisi, kaynaşma etkisi ve eşzamansızlık, tipik bir siyasi sonuç yaratacak şekilde birleşirler: *Bütünleşme* yoluyla yürütülen bir *hareketliliğin* imkansızlığı. Sonuç olarak, hareketlilik sapkın ve kurumsallaşma karşıtı yollarla olur ki, bunlar da ulusal-popüler hareketlere kaynaklık eden matrisi oluştururlar. Aynı zamanda, Liberal demokrasinin çöküşü ve faşist ve komünist totaliterliğin yükselişiyle nitelendirilen 20 yy.'ın yeni tarihsel iklimi de, bu sonucun ortaya çıkmasına katkıda bulunmuştur.

«Bu tipik olarak, temel nitelikleri otoriterlik, milliyetçilik ve sosyalizmin şu veya bu biçimi, kolektivizm ya da devlet kapitalizmi olarak, yani karşıt siyasî geleneklere tekabül eden ideolojik içerikleri çeşitli yollarla birleştiren hareketler olarak görünen sanayileşme ideolojilerine yansıtılır. Sonuç, solun oto-

(5) Germani a.g.e sa. 154.

riterleşmesi, solun milliyetçiliği, sağın sosyalizmi, sağ-sol bölünmesi -*dichotomy*- (ya da süregenliği) açısından (ortaya konan) melez, hatta çelişkili formüllerin çoğalmasıdır. Ayrık ve birçok açıdan karşıt varyantlarına rağmen, «ulusal-popüler» hareketler tanıtım başlığı altında toplayabileceklerimiz ya da sanayileşmesi gecikmiş ülkelerde hızlı bir hareketlilik seyri içerisinde yaşayan tabakaların siyasi hayatına müdahalenin kendine özgü biçimlerini temsil eder gözüken, kesinlikle bu biçimlerdir.» (6)

Germani'nin popülizm açıklaması şöyle özetlenebilir: Kitlelerin Latin Amerika siyasî hayatına vakitsiz girişleri, siyasî yapıların sağlayabildikleri özümleme ve katılım kanallarını aşan bir baskı yaratmıştır. Sonuç olarak, kitlesel bütünleşme, 19. yüzyılın Avrupa modeli çerçevesinde yürütülememiş, ve 20. yy.'ın yeni tarihi ikliminden etkilenen değişik elitler, yeni-hareketlenen kitleleri kendi amaçlarına hizmet edecek şekilde yönlendirmişlerdir. Bu kitlelerin zihniyeti yetersiz bütünleşmeleri nedeniyle, geleneksel ve modern özelliklerin birarada varoluşuyla nitelendirilirler. Bundan dolayı, popülist hareketler, en benzersiz paradigmalara tekabül eden parçaların gelişigüzel bir birikimini oluştururlar. Germani'nin, sürrealist şiirin «düzensiz sıralanışını» hatırlatan, aşağıdaki paragrafına dikkat edelim: «Burada 19. yy. Avrupa deneyimlerinin sınırları içinde anlaşılması zor bir şeyle karşı karşıyayız. Tam anlamıyla farklı gruplar, aşırı-sağın milliyetçileri, faşistler ya da Naziler, Stalinist Komünistler, Troçkizmin tüm varyasyonları -ve en aykırı kesimler- aydınlar, modernleşmiş işçiler, küçükburjuva kökenli profesyoneller ve politikacılar, askerler, ekonomik ve politik çöküş içindeki eski toprak sahibi «oligarşi» kesimleri, (bunlar arasında en garip birleşmeler de dahil) siyasî amaçlarına ulaşmak için, bu insan desteğini kendilerine temel dayanak almaya çalışmışlardır (bazen başarılı bir biçimde). Zaman zaman, elitler ile kitlelerin arzuları ve amaçları özdeşleştiği görülebilmişse de, bunların her zaman uyuşmayacağı açıktır.» (7)

---

(6) A.g.e S.: 157.

(7) A.g.e., S.: 158.

Germani'ninkine benzer bir teorik perspektifle popülizmin ve varyasyonlarının daha detaylı bir analizi, Torcuato di Tella'nın iyi bilinen bir denemesinde bulunabilir (8). Popülizm burada, «kentsel işçi sınıfı ve/veya köylülüğün desteğiyle beslenen fakat bu kesimlerin hiçbirinin özerk örgütsel gücünün ürünü olmayan bir siyasî hareket» olarak tanımlanır. «Aynı zamanda anti-statükocu ideolojiyi savunan, çalışmayan sınıf kesimlerince de desteklenir.» (9). Başka bir deyişle, toplumsal sınıflar popülizmde vardırlar, ancak sınıf olarak değil; Garip bir çarpıklık bu kesimlerin *sınıfsal* nitelikleri ile bunların siyasal ifade biçimlerini birbirinden ayırmıştır. Di Tella da, Germani gibi, bu çarpıtmayı ekonomik, toplumsal ve siyasal gelişme süreçleri arasındaki bir eşzamansızlığa bağlamaktadır. Popülizm durumunda, bu eşzamansızlığın sorumlusu «Yükselen beklentiler devrimi» ve «gösteri etkisi»dir. «Kitle iletişim araçları, özellikle kentlerde ve eğitimliler arasında, izleyicilerinin arzularının (isteklerinin) düzeyini yükseltmiştir. Yerinde bir şekilde «yükselen beklentiler devrimi» diye isimlendirilen şey budur. Radyo, sinema, insan hakları idealleri ve yazılı anayasalar- hepsi de Avrupa deyiminde yaratılandan daha büyük etkiler yaratma eğilimindedir. Ama demografik patlama, örgütlü kapasite yoksunluğu, yabancı pazarlara ve sermayelere bağımlılık ve vakitsiz yeniden dağıtım girişimleri nedeniyle aşırı yüklenen ekonomik genişleme geride kalmaktadır. Beklentilerin onları tatmin imkanlarının çok üzerine çıkmasıyla ister istemez bir darboğaz gelişmektedir.» (10) Politik sistem açısından Batı tarzında işlev görmeyi imkansız kılan ve sonuçta popülizmin ortaya çıkışına yol açan da tamamıyla bu çarpıklıktır. «Bu koşullarda demokrasinin tam anlamıyla

---

(8) T. Di Tella, «**Populism and Reform in Latin America**», (Latin Amerika'da Popülizm ve Reform) bölümü, C. Veliz'in **Obstacles to Change in Latin America** Latin Amerika'da Değişimin Önündeki Engeller) kitabında, 1970, S.: 47-74.

(9) A.g.e., S.: 47

(10) A.g.e., S.: 49.

işlemesi zordur. Batının deneyiminde, demokrasi, geleneksel olarak temsil (seçme hakkı-ç.n.) esası olmadan vergi verilmez ilkesini kendine temel almıştı. Gelişen ülkelerde, yükselen beklentilerdeki devrim, hiç vergilendirilmeden temsil hakkına sahip olma gibi bir istek doğurmaktadır. Yeterli ekonomik ve örgütlü ulusal güçten yoksun gruplar hem zenginliklerden pay almayı, hem de karar mekanizmalarında yer almayı talep etmektedirler. Artık, Avrupa işçilerinin yakın zamana kadar bildikleri gibi «yerlerini bilmemektedirler». Herhangi bir Louis Napolyon'un hayalini kurabileceğinden çok daha geniş ve daha talepkâr, kullanılmaya müsait bir destekçiler kitlesi oluşturmaktadırlar.» (11)

Ne var ki; bu kitlenin popülist doğrultuda hareketlenmesi için bir öge daha gerekmektedir: Hareketlilik sürecini üstlenen bir elitin belirmesini, popülist harekete önderlik edecek bir elitin ortaya çıkışını, Di Tella, bir sapkın olguyla; bu kesimlerde arzularla «meslekî tatmin» arasında bağdaşmaz bir statünün varlığıyla açıklıyor. Dolayısıyla, popülizmin temel özellikleri şunlarda aranmalı: 1) Statükoya karşı çıkan bir ideolojiyle bezenmiş bir elit; 2) «Yükselen beklentiler devrimiyle» yaratılmış hareketli bir kitle; 3) Duygusal hitaba geniş çapta başvuran bir ideoloji.

Di Tella, bu teorik çerçeve içinde kalarak, önder elitin toplumsal tabakalaşma sisteminin üst düzeylerine ait olup olmadıklarına ve bu elitlerin kendi gruplarından gördükleri kabul derecesine göre, popülist hareketlerin bir sınıflandırmasını yapmaktadır.

Görüldüğü gibi Di Tella'nın kavrayışı da Germani'ninki kadar teleolojiktir. Bir kutupta geleneksel toplum; öteki kutupta ise tam anlamıyla gelişmiş sanayi toplumu vardır. Popülizmin kökleri, birinden diğerine geçiş süreçleri arasındaki eşzamansızlıkta aranmalıdır. Bu durumda popülizm, halk kesimlerinin kendi özerk örgütlerini ve sınıf ideolojilerini yerleştiremedikleri bir andaki siyasal ifade biçimini oluşturmak-

(11) A.g.e., a.y.

tadır. Daha üst bir gelişme düzeyine daha fazla «sınıfsal» ve daha az «popülist» bir örgütlenme tekabül edecektir. Örneğin Peronizm, bu süregenlik içinde ortada bir yer işgal etmektedir. Batı tipi sendikacılık, işçi sınıfı açısından, hayli gelişmiş bir topiuma denk düşen kendi çıkarlarının paradigmatik temsil biçimini oluşturur. (Popülizmi, gelişme süreçlerinin eşzamansızlığının sapkın bir ifadesi olarak kavramlaştırmanın ortaya çıktığı tarihsel bağlamlardaki rolü açısından-sık sık olabilirse de- mutlaka olumsuz bir değerlendirmeyi ima etmediğine dikkat etmeli. Örneğin Di Tella, popülizmin geçişsel bir olgu olmasına karşın reform ve değişmede önemli ve olumlu bir araç olduğunu düşünmektedir.)

Germani-Di Tella'nın analizinin uyandırdığı ilk itiraz popülizmin geçişsel bir gelişme aşamasına atfedilip atfedilemeyeceğidir. Popülizm deneyimi «gelişmiş» ülkelerde de yaşanmıştır. İtalya'daki qualunquismo'yu veya Fransa'da Poujadisme'yi, hatta çoğu kavramlaştırmaların, popülizmin *emsalsiz* bir biçimi saydığı faşist deneyimini düşünelim. Popülizmi gelişmenin belirli bir *aşamasına* bağlamak, 1920'lerdeki faşizmi İtalya'nın tarımsal azgelişmişliğinin bir ifadesi olarak gören ve bu nedenle de Almanya gibi ileri düzeyde sanayileşmiş ülkelerde tekrarlanamayacağını düşünen yorumlarla -Komüntern'in yorumu da bunların içindedir- aynı hataya düşmek demektir. Popülist deneyin kapitalist metropollerde çevre ülkelerdekinden daha seyrek görüldüğü gerçektir, ancak buradan, popülizmin bu iki farklı gelişmişlik düzeyine bağlı olduğu sonucunu çıkarabilir miyiz? Bu görüş hayli tartışma götürür varsayımlar ima ediyor: 1) Ekonomik gelişme düzeyi arttıkça, popülizm olasılığı azalır; 2) Belirli bir eşik aşıldıktan sonra, yani gelişme süreçlerinin eşzamansızlığının üstesinden gelindiğinde, sanayi toplumları popülist olgudan bağışıktır; 3) Bugün -ister olumlu, isterse olumsuz görülsün- popülist deneyimler geçirmekte olan «geri» toplumlar halk muhalefetini kanalize etmenin daha «modern» ve «sınıfsal» biçimlerine doğru mutlaka ilerleyeceklerdir. Bu varsayımlar tamamen keyfî bir ideolojik aksiyomlar grubu oluşturmaktadır. Dahası, teori geçerliliğini kesinleştirmek için gerekli araçları da, bize sağlamı-

yor. Çünkü «sanayi toplumu» kavramı teorik olarak kurulmuyor- ileri sanayi ülkelerinin belirli özelliklerinin *adquem* genişletilmesi ve bu özelliklerin sadece basit betimsel bir toplamı sonucu olarak ortaya çıkarken «geleneksel toplum» kavramı da tek tek ele alınan bu sanayi toplumu özelliklerinin basitçe anti-tezi oluyor. Bu şema içerisinde, geçiş aşamaları da ancak her iki kutba ait özelliklerin birarada varoluşundan ibaret olabilmektedir. Dolayısıyla, popülist olgu da sadece «modern» ve «geleneksel» niteliklerin karışık ve birbirine girmiş olduğu bir tür olarak görünebilmektedir. Gene bundan dolayı, popülist kitle hareketliliğine başvuran modernleştirici elitlerin ortaya çıkışı tatmin edici bir şekilde açıklanamamaktadır. (Gerçekte sorunun farklı terimlerle yeniden üretilmesinden başka bir şey olmayan şeyi- örneğin bağdaşmayan statü varsayımları açıklama olarak değerlendirilmedikçe, ya da Germani'yle birlikte, örneğin liberal demokrasinin kriziyle ortaya çıkan yeni tarihsel iklimin gösteri etkisi türünden -ki bu gösteri etkisinden çok bulaşmadır-açıklamaları kabul etmedikçe). Son olarak, *yönlendirme* şeklindeki açıklamaların yanlış kullanımı da bu yüzdendir, bu açıklamalar ya saf moralizme (aldatma, demagoji) kadar indirgenmekte, ya da «kullanma»yı mümkün hale getiren şeyler açıklanmaya çalışılırken, geleneksel toplum/sanayi toplumu bölünmesine geri dönülmektedir; geleneksel toplum özellikleri taşıyan kitleler aniden kent hayatına sokulurlar, vb. Bu kavramlaştırmada popülizmin hiç bir zaman kendi içinde değil, yalnızca önsel bir paradigmaya karşıtlık içinde tanımlanması kaçınılmaz bir sonuç olmakta.

Teoriye getirilecek ikinci eleştiri şudur, her iki toplum kavramı da (geleneksel ve modern toplumlar ç.n.) teorik olarak inşa edilmeyip sadece bunların tipik özelliklerinin basit betimsel toplamının sonucu olduğuna göre, olgunun önemini anlamanın, göreli ilerlemişlik düzeyini göstermekten başka yolu yoktur: Bu da geleneksel toplumdan sanayi toplumuna giden süregenlikteki yeridir. Buna karşılık bu gelişmişlik derecesi de, analizi sözkonusu olgunun tanımına giren, «geleneksel» ve «modern» ögelerinin ayrı ayrı oranlarına indirgenmekte. Germani analizinin büyük bölümünü *tamamen,* değişik aşa-

malara ait ögelerin bireşiminin aldığı özel biçimlerin -örneğin gösteri etkisi ve kaynaşma etkisi- ve bu bileşimlerin toplumun bütünündeki gerçek işlevlerinin araştırılmasına ayırdığı ölçüde kuşkusuz itiraz edecek sadece birbirinden bağımsız ögelerin varlığını değil bu ögelerin *işlevlerini* de hesaba kattığını söyleyecek. Bu soruna kısaca göz atalım. Kaynaşma etkisini incelerken, Germani, belirli «modernleşme» biçimlerinin geleneksel biçimlerle sadece uyum içinde kalmayıp bunları güçlendirebileceğini de değerlendirmektedir- ve bu kesinlikle bir erdemdir. (Örneğin, geleneksel oligarşik tüketim modellerinin modernleşmesi analizinde, prekapitalist tüketim ahlakının -ethik- güçlenmesine ve üretim alanında geleneksel modellerin muhafazasına katkıda bulunabilmektedir). Buraya kadar bir itirazımız olmayacak; gerçekten, seçilen kelime, «kaynaşma», «geleneksel» ve «modern» ögelerin, ortaya çıkan karışık şeyin içinde, bu kimliklerini yitirdiklerini uygun olarak betimlemekte. Ancak durumun mantığı muhakemenin tümünün dayandığı temelleri olumsuzlayacak hale gelmektedir. Şu tartışma çizgisini izleyelim: 1) Toplumun belirli yönlerinin modernleşmesinin, mutlaka toplumun bütününün modernleştiğinin göstergesi olmayacağını kabul edersek -tersine, bazı yönlerin modernleşmesi geleneksel toplum modelinin güçlendirilmesi sonucunu da verebilir- bir toplumun bir veya birçok özelliği açısından başka bir toplumdan daha geleneksel olabileceğini ama genç de yapısı itibariyle daha modern olabileceğini kabul etmemiz gerekir. Bu, bir yandan bu yapının, kendi özelliklerinin basit betimsel toplamına indirgenemeyeceğini, öte yandan da bu özelliklerle bütün arasındaki değişken ilişkilerin niteliği gereği bu özelliklerin kendi içlerinde düşünüldüklerinde, hiç bir özgül anlamları olmayacakları anlamına gelir. 2) Yapısal bir öge analize sokulduktan sonra, geçişi, özelliklerin ve tutumların *süregenliği* şeklinde analiz etmeyi bırakarak onu *süregen olmayan* yapılar dizisi olarak ele almak gereği ortaya çıkar. 3) Sonuç olarak, kendi başlarına ele alınan ögeler kendi içlerinde önemlerini kaybediyorlarsa, bunları «geleneksel toplum» ve «sanayi toplumu» paradigmaları içinde birleştirmek anlamsızdır. Soyut ögelerin, yapılardan ayrı ve önsel bir paradig-

maya sokulmalarından oluşan «kendilerinde» bir özleri olduğu şeklindeki her türlü iddia haklılığı olmayan metafizik bir ifadedir. Somut toplumları kavramlaştırmamızı mümkün kılan kategorilerin, tarihi boyutları olmayan analitik kategoriler olması da bunun doğal bir sonucudur (tabi bu sonuncusundan, aşama nosyonunun, kavramın tanımı içinde bulunduğunu anlayacak olursak). Sonuç olarak *modernleşme, eşzamansızlık* ve genelde, bilimsel bir analize teleolojik bir perspektif sokan tüm diğer kavramlar geçerliliklerini kaybetmektedirler. Germani, «gösteri etkisi» ve «kaynaşma etkisi» gibi kavramlarla analizine yapısal bir boyut katmış, fakat bu katışın mantıki sonuçlarını alamamıştır. Çünkü, siyasi olgunun analizinde teleolojik bir yaklaşımı sürdürmektedir. «Kaynaşan» ögeler ya mutlaka «geleneksel» ya da mutlaka «modern» dirler. O halde bu kaynaşma süreci neyi içermektedir? Bu noktada Germani bizim bunu anlamamızı sağlayacak bir kavram inşa etmekten kaçınmakta, -kaynaşma bir kavram değil, atıfta bulunan veya mecazi bir isimdir- ve bunun yerine (kaynaşma'nın ç.n.) kökenleri itibariyle bir açıklama koymaktadır: Kaynaşma eşzamansızlığın ürünüdür. Bir başka deyişle, kaynaşmanın etkisi olarak, iki paradigmamız çerçevesinde anlaşılabilir şeyler açıklanmaktadır: yani kaynaşan ögeler. Paradigmalarla yapılan açıklamalarda genellikle olduğu gibi, analizin sonunda öğrendiğimiz şeyler, başlangıçta zaten bildiğimiz şeylerdir. Paradigmalar sadece kendilerini açıklarlar.

Teleolojik bir bakış açısının ve paradigmalarla açıklamanın sürdürülüp sürdürülmemesinin, somut siyasal süreçlerin analizi açısından önemli sonuçları vardır. Popülizm literatüründe ortak bir örneği ele alalım: Yeni göçmenler. Bu genellikle geri kırsal alanlardan gelen toplumsal kesimlerin, yeni gelişen kent sanayinin emek gücüne girdikten sonra, Avrupa tarzı sendikacılığı geliştirirken niçin zorluklarla karşılaştıklarını ve popülist türden hareketlenmelere kolayca kanalize edildiklerini açıklarken ortaya konmaktadır. Germani ve diğerleri bu olguyu esas itibariyle iki sürecin sonucu olarak açıklamak eğilimindedirler: 1) Politik olarak deneyimsiz kitleler, kırsal alandan, Avrupa işçi sınıfınınkine benzer modern bir ideoloji

ve politik eylem türü doğrultusunda aşmaya zaman bulamadıkları geleneksel bir zihniyet ve ideolojiyi beraberlerinde getirirler. 2) Gelişme sürecindeki eşzamansızlık bu kitleleri zamansız olarak politik eylemin içine sürükler ki ardından, gelişmiş bir «sınıf bilincinin» eksikliği, sapkın hareketlilik biçimleri üretir ve böylesine bir sınıfın özerk örgütlü siyasal faaliyetine yol açmaz. Henüz gelen göçmenlerin kendileriyle birlikte kırsal türde bir zihniyeti de getirecekleri açıktır. Bu zihniyetin kent çevreleri ve sanayi faaliyeti ile ilişki içinde dönüşeceği de keza açıktır. Sorunlar, bu ideolojilerin «modernlik» derecesini, Avrupa işçi sınıfının deneyimleriyle oluşmuş paradigmaya bakarak ölçmeye çalıştığımız andan itibaren başlamaktadır; bu paradigmadan sapışı geleneksel ögelerin süregelmesinin ifadesi olarak ele aldığımızda, sorunlar çoğalmaktadır. Buna daha yakından bakalım. Bir şehir merkezine ulaştıktan sonra, göçmen, bir baskılar karmaşası yaşamaya başlar; yeni çalışma yerlerinde onu proletere dönüştüren sınıf sömürüsü; Kent toplumunun çeşitli baskıları -ev, sağlık, eğitim sorunları ki bunlar vasıtasıyla devletle diyalektik ve çatışmalı bir ilişkiye girer. Bu koşullar altında, onu sömüren yeni topluma karşı antagonizmasını ifade etmek için göstereceği doğal tepki, gelmiş olduğu toplumun sembollerini ve ideolojik değerlerini öne sürmek olacaktır. Yüzeysel olarak bu, eski ögelerin varlığını sürdürmesi olarak gözükebilir; gerçekte ise, bu varlığını sürdürmenin gerisinde bir *dönüşüm* gizlidir: Bu «kırsal ögeler», yeni göçmenlerin ideolojik pratiğinin yeni antagonizmaları ifade etmek için dönüştükleri basit ham maddelerdir. Bu anlamda, belirli ideolojik ögelerin, daha eski kentsel kesimlerin egemen söylemine eklemlenmelerine karşı gösterdikleri direniş, gelenekçiliğin tam karşıtının ifadesi de olabilmektedir: Kapitalist yasallığın inkarı ki bu anlamda- sınıf anlaşmazlıklarının en radikalini yansıtır- Avrupa türü sendikacılıktan daha «ileri» ve daha «modern» bir tutumun ifadesidir. İdeolojilerin bilimsel incelenmesi bu tür dönüşümlerin, -ki söylemlerin eklemlenmesi ve dağılması sürecini içerir- ve bunlara anlam veren *ideolojik alanların* araştırılmasını kesinlikle ön varsayar. Fakat bu ideolojik ögelerin önyargılı olarak

temel paradigmalara atfedildiği (yakıştırıldığı) sürece bu sürecin anlaşılması mümkün değildir.

Süregiden analizden çıkarılacak sonuç açıktır: Popülizmle özdeşleştirilen ideolojik ögelerin anlamı, ideal paradigmalarda değil, bir uğrağı (moment) oldukları yapı içinde araştırılmalıdır. Bu yapılar -tekrar açıkça- popülist hareketlerin sınıf niteliğine, üretim tarzındaki köklerine ve eklemlenmelerine atıfta bulunuyor görünmekteler. Böylelikle, popülizm teorileri de dönüp dolaşıp aynı yere gelmiş gibidir: tam anlamıyla popülist bir ögeyi, belirli bir hareketin *sınıfsal* niteliğine bağlamanın imkansızlığıyla başladık; daha sonra popülizmi, sınıfların, kendilerini, sınıf olarak, tam anlamıyla ifade edemedikleri durumların ifadesi olarak gösteren teorileri analiz ettik; ve şimdi de, bu durumların ürünü olan ideolojik özelliklerin, ancak bir parçasını oluşturdukları yapılara, yani sınıfsal yapılara atfedildiğinde bir anlamı olacağı sonucuna varıyoruz.

II

Bu fasit daireden çıkış yokmuş gibi görünebilir. Bir yandan, tam anlamıyla «popülist» öge, ancak, somut popülist hareketlerin sınıf niteliğini değerlendirmeyi bir yana bırakırsak özgüllüğüne kavuşmakta. Ama öte yandan da, birbirinden bağımsız çeşitli politik ve ideolojik özelliklerin birlik ilkesini bulmak için, temel yapısal uğrak olarak sınıfsal çelişkilere baş vurmamız gerekmektedir. Ancak sorunu daha yakından incelersek, bu fasit dairenin aslında, bir karıştırmanın sonucu olduğunu görebiliriz. Bu karıştırma iki yönü ayırdedememekten doğar: Politik ve ideolojik üst yapıların *sınıfsal belirlenişi* genel sorunu ve bu üst yapılar düzeyinde sınıfların *varoluş biçimleri*. Bunların iki farklı sorun olduğuna dikkat etmeli: Üst yapıların sınıfsal olarak belirlendiğini ileri sürmek, bu belirlenişin yaşandığı *biçimi* ortaya koyma anlamına gelmez (Ya da diğer bir deyişle bu sınıfların bu yapılardaki varlık biçimini). Bu iki sorunu özdeş olarak görmek, ancak toplumsal sınıflar ideolojik ve politik düzeylerde bir *indirgeme* süreci yoluyla kavranırsa haklı kılınabilir. Gerçekte, her ideolojik ve politik

ögenin *zorunlu* bir sınıfsal aidiyeti olsa, açıktır ki bir sınıf zorunlu olarak bu ögelerin her biri aracılığıyla ifade edilir; böylelikle bir sınıfın politik ve ideolojik varlık biçimleri zorunlu uğraklar (moment) olarak kendi özünün açılımına indirgenir. Bu durumda, sınıflar artık politik ve ideolojik *üstyapıları belirlemeyip,* kendilerini açılım sürecinde zorunlu uğraklar olarak *özümlerler.* Bu tür bir yorum, çok iyi bilindiği gibi, üstyapıları üretim ilişkilerinin *yansıması* olarak teorileştiren -ikinci ve üçüncü enternasyonel marksizmlerinde yaygın- ekonomist bakış açıları; ya da (Lukacs ve Korsch'un) sınıf bilincini bu sınıfların temel, kurucu uğrağı yapan «üstyapısal» perspektifleri ile uyuşmaktadır. Nitekim her iki durumda da *sınıf* ve *üstyapısı* arasındaki ilişki eşit düzeyde indirgemeci şekilde kavranır. Benzer şekilde, bu kavramlaştırma bu tür sınıflarla ampirik olarak gözlemlenen toplumsal grupların özdeşleştirilmesine yol açar. Çünkü, verili grubun her özelliği -en azından ilkede- onun sınıf niteliğine indirgenebiliyorsa, bunları birbirinden ayırdetmenin hiç bir yolu yoktur. Grubun üretim sürecine katılışı -sınıfsal niteliği- ile «ampirik» özellikleri arasındaki ilişkiler, ortaçağ felsefesinin *Natura Naturans* ve *Natura Naturata* arasında kurduğu cinsten olacaktır. Bu durumda, *sınıf indirgemeciliğini* bir olgunun anlaşılabilirliğinde en üst kaynak yapan bir kavramlaştırmanın, popülizmin analizinde niye belirli zorluklarla karşılaştığı ve niye, onu sınıfsal çıkarların-veya sınıfsal olgunlaşmamışlığın- ifadesine indirgemeyle, terimi tanımsız ve sadece atıfsal yollu kullanma arasında kararsız kaldığını görmek kolaydır.

Ama biz farklı bir tartışma yolu izleyelim. İndirgemeci varsayımları terkedip, sınıfları politik ve ideolojik düzeylerde *zorunlu* (12) bir varoluş biçimi olmayan, üretim ilişkilerinin antagonistik kutupları olarak tanımlayalım. Ve aynı zamanda tarihsel süreçlerin son kertede üretim ilişkilerince yani sınıf-

(12) İdeoloji ve siyaseti düzeyler olarak kavramlaştırma burda izleyemeyeceğimiz bir dizi zorluk gösteriyor. Bu nedenle mevcut terimi kullanmaya devam edeceğiz.

larca belirlendiğini ileri sürelim. Bu vurgu değişikliğini üç temel sonuç izler:

1) *Sınıfların ideolojik ve politik düzeylerdeki varlığını, bir indirgeme süreci yoluyla değerlendirmek artık mümkün değildir.* Eğer sınıflar ideolojik ve politik düzeylerde var iseler -zira üretim ilişkileri son kertede belirleme rolünü sürdürürler- ve eğer ideoloji ve politik pratiğin *içeriği* sınıfların bu düzeydeki *zorunlu* varoluş biçimi olmaktan çıkıyorlarsa, bu düzeylerde varlığı kavrayabilmenin yegane yolu, bir ideolojinin sınıfsal karakterini *içeriğinin* değil *biçiminin* verdiğini söylemektir. Bir ideolojinin biçimi nasıl oluşur? Başka bir yerde (13) gördüğümüz gibi, cevap bu ideolojiyi oluşturucu adlandırmalarının (interpellations) eklemlenme ilkesindedir. Bir ideolojik söylemin sınıf karakteri, *özgül eklemleme ilkesi* diyebileceğimiz şeyde ortaya çıkar. Bir örnek alalım: Milliyetçilik. Bu feodal mi, burjuva mı yoksa proleter bir ideoloji midir? Kendi içinde düşünüldüğünde hiç bir sınıf çağrışımı yoktur. Bu sınıfsal ifade ancak diğer ideolojik ögelerle eklemlenmesinden türer. Örneğin feodal bir sınıf, milliyetçiliği, geleneksel türde hiyerarşik -otoriter bir sistemin idamesine bağlayabilir. Bismarck'ın Almanyasını düşünmemiz yeter. Bir burjuva sınıfı da milliyetçiliği, feodal parçalanmışlığa karşı savaşan merkezileşmiş bir ulus devletin geliştirilmesine bağlayabilir, ve aynı zaman da sınıf çelişkilerini etkisizleştirmenin bir yöntemi olarak da ulusal birliğe başvurur -Fransa örneğini düşünelim. Nihayet, bir komünist hareket de kapitalist sınıfların ulusal davaya ihanet ettiğini söyleyip milliyetçilikle sosyalizmi tek bir ideolojik söylem içinde eklemleyebilir- Örneğin Mao'yu düşünelim. Bu üç durumda milliyetçilikten farklı şeyler anladığımız söylenebilir. Bu doğrudur, fakat bizim amacımız da tamamen bu farkın nerede yattığını belirlemektir. Milliyetçiliğin böylesine farklı içerikleri ifade ettiği bir durumda, hepsinde ortak bir anlam bulmanın mümkün olmadığı söylenebilir mi? Ya da daha doğ-

(13) Bu kitaptaki 'Faşizm ve İdeoloji' adlı makalenin, 'Sınıf Adlandırmaları ve Popüler-Demokratik Adlandırmalar adlı bölümüne bakın.

rusu, belirli bir anlam çekirdeği farklı ideolojik-eklemlenme alanlarına çağrışımsal olarak bağlanabilir mi? Eğer birinci çözüm kabul edilirse, yukardaki türden bir ideolojik mücadelenin imkansız olduğu sonucuna varmamız gerekecektir; çünkü ancak, mücadele içindeki güçlerin tümünün paylaştığı ortak bir anlam çerçevesi varsa, ancak o zaman, sınıflar ideolojik düzeyde yarışabilirler. Antagonistik söylemlerin farklılıklarını oluşturmalarını mümkün kılan da tamamıyla, bu paylaşılan anlamların geri planıdır. Örneğin, değişik sınıfların politik söylemleri, her bir sınıfın kendisini «halkın» «ulusal çıkarların» v.b. hakiki temsilcisi olarak sunduğu antagonistik eklemleme çabalarını içerecektir. Bu nedenle, ikinci çözüm benimsendiğinde -ki biz doğru cevabın bu olduğu kanısındayız- şu yargıya varmak gerekir: *Sınıflar, ideolojik ve politik düzeyde, bir indirgeme süreci değil bir eklemleme süreci içinde varolurlar.*

2) Bu durumda, eklemleme, üzerinde sınıfsal ideolojik pratiklerin işlediği hammaddeleri oluşturan sınıfsal olmayan içerikleri (14) -adlandırmalar (interpellations) ve çelişkiler- gerektirmektedir. Bu ideolojik pratikler, sadece, verili bir sınıfın üretim sürecine girişine uygun bir dünya görüşüyle değil, aynı zamanda diğer sınıflarla ilişkileri ve sınıf mücadelesinin gerçek düzeyi tarafından da belirlenir. Bir egemen sınıfın ideolojisi sadece onun özünü ideolojik olarak ifade eden bir Weltanschaung (dünya görüşü) olmayıp, bu sınıfın yönetim sisteminin işlevsel bir parçasıdır. Egemen sınıfın ideolojisi *tamamıyla egemen olmasından dolayıdır* ki, sadece o sınıfın üyelerini değil aynı zamanda ezilen sınıfların üyelerini de adlandırır. Bu ikincilerin adlandırıldığı somut biçimler, birincilerin egemenliğine karşı, direnişin ifade edildiği ideolojik içeriklerin kısmen özümlenmesi ve etkisizleştirilmesidir. Bu amacı gerçekleştirmenin tipik yöntemi, antagonizmayı yok edip, basit bir farka dönüştürmektir. Bir sınıf, yekpare dünya kavramlaştırmasını toplumun geri kalanına kabul et-

(14) Pratikler doğal olarak dalma ideolojik aygıtlarda vücut bulurlar.

tirmesiyle değil, fakat farklı dünya görüşlerini, bunların potansiyel antagonizmalarını etkisizleştirecek bir şekilde eklemleyebildiği ölçüde hegemonya kurar. 19. yy. İngiliz burjuvazisi yekpare bir dünya görüşünü diğer sınıflara kabul ettirmesi yoluyla değil, fakat değişik ideolojileri bunların antagonistik özelliklerini bertaraf ederek, kendi tasarımına eklemlemeyi başardığı ölçüde hegemonik sınıfa dönüşmüştü: Aristokrasi, Jakoben türde lağvedilmeyip, giderek tali ve dekoratif bir role indirgenirken, işçi sınıfının talepleri de kısmi olarak özümlenmiştir -ki bu da reformizm ve sendikacılık sonucunu vermiştir. Dolayısıyla Büyük Britanya'da egemen kurum ve ideolojilerin parçalanmış ve *ad hoc* niteliği yetersiz bir burjuva gelişmeyi değil, tam aksine burjuvazinin üstün eklemleme gücünü yansıtır. (15) Benzer şekilde, yönetilen sınıfların ideolojileri de, belirli bir toplumsal formasyonu meydana getiren potansiyel antagonizmaları geliştirmeye çalışan tasarımları eklemlemeden oluşur. Burada önemli olan şey egemen sınıfın hegemonyasını iki yoldan uygulamasıdır: 1) Sınıfsal olmayan çelişki ve adlandırmaları kendi sınıf söyleminde eklemleme suretiyle, 2) Ezilen sınıfların ideolojik ve politik söylemlerinin bir parçasını oluşturan içeriklerin özümlenmesi suretiyle. Bir söylemde işçi sınıfı taleplerinin varlığı -örneğin sekiz saatlik işgünü- bu söylemin sınıf niteliğini belirlemeye yeterli değildir. Burjuvazinin politik söylemi de sekiz saatlik işgününü «adil» bir talep olarak kabul edip ve daha ileri bir toplumsal yaşamayı benimseyecek bir duruma geldi. Bu da, ideoloji ve siyasetin sınıf karakterini, bir söylemin belirli *içeriklerinin* varlığında değil bunları birleştiren eklemleyici ilkede aramamız gerektiğinin bir kanıtıdır.

---

(15) Bu noktada, İngiliz kurumsal ve ideolojik parçalanmışlığının devam etmesinin, bütünüyle tamamlanmamış burjuva devriminin ifadesi olduğu şeklindeki Perry Anderson'un düşüncesine katılmıyoruz. Bak: Perry Anderson, «Origins of the present Crisis» (Mevcut krizin kökeni) New Left Review, No: 23.

Egemen bir sınıf, ezilen sınıflara ait ideolojik söylem öğelerinin ardarda birikimi suretiyle, kendi sınıfsal eklemleme ilkelerinin sorgulandığı bir noktaya ulaşabilir mi? C.B. Macpherson'un tartıştığı tezdir bu. 20 yy. da liberal-demokratik teorinin açmazları konusunda şunları yazıyor: «Bu teori, pazar toplumunun yapısı, artık bu varsayımlardan geçerli bir siyasal yaptırım teorisi çıkarmak için gerekli koşulları sağlamadığı bir anda kavrayıcı bireycilik (possesive individualism) varsayımlarını kullanmak zorundadır» (16) Sınıfların ideolojik-eklemleme kapasitelerindeki değişmeleri sınıf mücadelesi belirler. Egemen bir sınıf ezilen sınıfların ideolojik söylemlerinin içeriklerini özümlemekte fazla ileri gittiğinde, bir krizin kendi etkisizleştirme kapasitesini azaltabileceği ve ezilen sınıfların kendi eklemleyici söylemlerini devlet aygıtları içinde kabul ettirebileceği rizikosunu da getirmiş olur. Bugün tekelci sermayenin büyümesinin, burjuvazi tarafından rekabetçi aşamasında yaratılan liberal demokratik kurumlarla giderek daha fazla çatışkan hale geldiği, ve bunun sonucunda da, demokratik özgürlüklerin savunulması ve genişletilmesinin giderek alternatif sosyalist söylemlerle daha fazla bağlantılandırıldığı Batı Avrupa'da durum böyledir. Lenin'in tanımladığı daha klasik diğer örnek, demokratik pankartların devrimci bir sürecin gelişimi içinde sosyalist pankartlara dönüşümüdür.

3) Analizi izleyen üçüncü çıkarsama şudur; eğer sınıflar bir üretim tarzının antagonistik kutupları olarak tanımlanıyorsa, ve eğer üretim düzeyi ile politik ve ideolojik üstyapılar düzeyi arasındaki ilişki indirgeme değil de, eklemleme biçiminde kavranmak zorundaysa, o halde, sınıflarla ampirik olarak gözlemlenen gruplar çakışmak zorunda değildir. Bireyler, tümü sınıfsal çelişkilerinden ibaret olmayan bir çelişkiler birikiminin taşıyıcıları ve kesişme noktalarıdır. Buradan şu çıkar: (a) Her ne kadar bu çelişkiler birikiminde sınıfsal çelişkilerin önceliği varsa da ve diğer çelişkiler sınıfsal söylemlere

(16) C.B. Macpherson, **The Political theory of Possesive Individualism** Oxford, 1972, s. 275.

eklemlenmiş olarak bulunuyorlarsa da, -indirgemeci kabullenmeleri bir tarafa bıraktığımıza göre- bu diğer çelişkileri eklemleyen sınıfın zorunlu olarak bireyin ait olduğu sınıf olacağı sonucu çıkarılamaz. Bu «yabancılaşma» (alienation) yada «yanlış bilinç» (false consciousness) olgusudur- bunlar öznelci (subjectivist) teorilerin, bir sınıfın diğer bir sınıfça ideolojik kolonileştirilmesini açıklamaya çalıştıkları terimlerdir, her ideolojik ögeye bir sınıf aidiyeti yakıştırdıklarından, bu kolonileştirmeyi ancak bir çöküş veya «sınıf bilincinin» yetersiz gelişmişliği olarak kavrayabilmektedirler. Bizim teorik çerçevemiz içinde ise, tersine, bu türden olgu bireyin katıldığı sınıfsal olmayan adlandırma ve çelişkilerin, bu bireyin ait olmadığı bir sınıfın eklemleyici ilkesine tabi olduğu durumlara tekabül eder. (b) Eğer sınıflar kendilerini sınıf olarak üretim ilişkileri düzeyinde oluşturuyorlarsa, ve eğer her söylemin eklemleyici ilkesi daima sınıfsal bir ilke ise, burdan çıkan sonuç, toplumdaki temel üretim ilişkilerinde yer almayan kesimlerin -örneğin orta sınıflarin- kendilerine ait bir eklemleyici ilkeye sahip olamayacakları ve ideolojilerinin birleştirilmesinin diğer sınıflara bağlı olacağıdır. Dolayısıyla, kendilerini hiçbir zaman hegemonik sınıf olarak oluşturamazlar. (c) Eğer bir sınıfın hegemonyası, sınıfsal olmayan adlandırmaları kendi söyleminde eklemlemesinden oluşuyorsa ve sınıflar yalnızca ideolojik ve siyasal düzeyde eklemleyici ilkeler olarak varoluyorlarsa, sonuç bir sınıfın bu düzeylerde ancak kendi hegemonyası için mücadele ettiği ölçüde varolmasıdır. (17)

Son analizden şu sonuç çıkar: Bir hareketin veya ideolojinin sınıf aidiyetini iddia ederken, aynı zamanda onu oluşturan adlandırmalardan (interpellations) bazılarının sınıfsal olmadığını iddia etmek mümkündür. İşte bu noktada «popülizm» muammasının nerde yattığını algılamaya ve değişik popülizm teorilerinin bizi içine soktuğu fasit daireden bir çıkış yolu sezmeye başlıyoruz. Eğer doğrudan popülist ögenin ne bu tür bir

(17) Hegemonya kavramı için bu kitaptaki 'Faşizm ve İdeoloji' adlı makalede, dipnot 56'ya bakınız.

hareketin içinde ne de tipik ideolojik söyleminde yatmadığını -çünkü bunların her zaman bir sınıf aidiyetleri vardır- fakat bu söylemde eklemlenen sınıfsal olmayan özgül bir çelişkide yattığını ispat edebilirsek, görünürdeki paradoksu çözümlemiş olacağız. Bu nedenle bundan sonraki görevimiz bu çelişkinin var olup olmadığını belirlemek olmalı.

Popülizm teriminin kullanımlarının tümünde ortak bir anlam özü olup olmadığını sorarak başlayalım. Terimin belirsiz olduğu açıktır ancak sorun da, ne cinsten bir belirsizlik olduğuna karar vermektir. Aristo terimleri üçe ayırır: Sadece tek bir anlama gelen terimlere *tek anlamlı* (univocal); ismin sözsel birliğinden başka aralarında hiçbir ilişki olmayan iki anlama gelebilen terimlere *iki anlamlı* (equivocal); son olarak, tamamen farklı anlamları olan, fakat içlerinde terimin tüm olası kullanımlarının örnekseme temelini oluşturan ortak bir öge bulabileceğimiz terimleri *örneksemeli* (analogical) diye adlandırmıştır. (Örneğin, sağlıklı; bu bir kimseye, bir yürüyüşe, bir iklime, bir yemeğe uygulanabilir, ancak bu değişik kullanımlar içinde *sağlık*'a ortak bir başvuru sözkonusudur-Böylece bu da sağlıklı teriminin tüm olası kullanımlarının örnekseme temelidir.) Şimdi, acaba «popülizm» teriminde gözlemlediğimiz belirsizlik, iki anlamlı mı (equivocal) yoksa örneksemeli midir? Cevap ikincisi olmalıdır, çünkü terimin kullanımlarının yaygın çeşitliliğine rağmen, hepsinde de ortak bir örnekseme temeline başvurduğunu görürüz ki, bu da «halk» tır. Yaygın bir teoriye göre, popülizm, halka, sınıflar üstü hitabıyla nitelendirilir. Bu tanımlama hem eksik hem de aşırı olmasıyla başarısızdır: Eksiktir, çünkü popülist bir söylem hem halka hem de sınıflara başvurabilir, (Örneğin, bir sınıfı halkın tarihsel çıkarlarının ajanı olarak sunarak), aşırıdır, çünkü, göreceğiz ki, halka her başvuru bir söylemi otomatik olarak «popülist»e dönüştürmez. Fakat her durumda, «halka» başvurma, popülizmde merkezi bir yer işgal eder. Popülizmi çevreleyen temel belirsizlik kaynağını da burada buluruz; *Halk* tanımlanmış teorik statüsü olmayan bir kavramdır; politik söylemlerde sık sık kullanılmasına rağmen, kavramsal belirginliği sadece atıf yolludur ve mecazi düzeyin ötesine geçmez. Bu yazının başında «Po-

pülizmin» hem kaygan hem de tekrar tekrar kullanılan bir kavram olduğunu söylemiştik. Niye kaygan şimdi anlıyoruz: Terimin tüm kullanımları bir örnekseme temeline müracaat etmekte, buna karşılık örnekseme temeli de kavramsal belirginlikten yoksundur. Tekrar tekrar kullanılması ise halâ açıklama beklemektedir. Eğer «halk» nosyonunun, teorik olarak tanımlanmış olmasa da, her hangi bir politik konjonktürün analizinde hayati öneme sahip özgül bir çelişkiye bağlı olduğunu gösterebilirsek, niye kullanılmaya devam ettiğini bir ölçüde açıklığa kavuşturmuş olabiliriz.

Son analizimiz bu nokta da sorunları açıklığa kavuşturabilir. Daha önce görmüş olduğumuz gibi, (18) «Halk» sadece bir belagat (rhetorical) kavramı değil, nesnel bir belirlemedir; somut toplumsal formasyon düzeyinde hakim çelişkinin iki kutbundan biridir. Analizimizin esas çıkarsamasını hatırlayalım: 1) «Halk»/iktidar bloku çelişkisinin anlaşılabilirliği üretim ilişkilerine değil, belirli bir toplumsal formasyonu oluşturan politik ve ideolojik egemenlik ilişkileri karmaşasına (compleks) bağlı olan bir antagonizmadır; 2) Üretim tarzı düzeyindeki hakim çelişki, özgül sınıf mücadelesi alanını oluşturuyorsa, somut toplumsal formasyon düzeyindeki hakim çelişki de özgül popüler demokratik mücadele alanını oluşturur; 3) Ancak, sınıf mücadelesinin popüler demokratik mücadele üstünde önceliği olduğundan, popüler demokratik mücadele ancak sınıfsal tasarımlara eklemlenmiş olarak varolur. Buna karşılık, politik ve ideolojik sınıf mücadelesi, sınıfsal olmayan adlandırma ve çelişkilerden oluşan bir düzlemde yapıldığından, bu mücadele ancak sınıfsal olmayan adlandırma ve çelişkilerin antagonistik eklemleme tasarımlarından oluşabilir.

Bu bakış açısı, Marksist teoride henüz yeterli açıklamaya kavuşmamış bir olgunun anlaşılması imkanını aralamaktadır: Sınıfsal yapıları nitelendiren tarihsel devamsızlığın tersine, popüler geleneklerin *görece devamlılığı*. Marksist politik söylem

---

(18) 'Faşzm ve İdeoloji' adlı makale de 36. dipnotun bulunduğu sayfaya bakın.

-her radikal popüler söylem gibi- «halkın zulme karşı asırlarca süren laik mücadelesi»nden, «halkın mücadele geleneği»nden ve işçi sınıfından «tamamlanmamış popüler görevlerin ajanı» diye çokça sözeder. Bilindiği gibi, bu gelenekler, adlandırılan (çağrılan) öznenin, kendine bir kimlik ilkesi bulduğu simge ve değerlerde billurlaşır. Bu durumda sadece duygusal değerlerin simgeleriyle karşı karşıya olduğumuz ve bunlara hitap etmenin sadece belagat açısından önem taşıyacağı söylenebilir. Ancak böyle bir açıklama -duygusal hitabın niye etkili olduğunu açıklamaması bir yana- gerçek bir açmazı çözümlemede başarılı olamaz. Eğer hem sınıfsal kriterlerin evrenselliği, kabul edilirken hem de halkın zulme karşı dünyevi mücadelesinden söz ediliyorsa, bu laik mücadelenin billurlaştığı ideoloji de ancak işçi sınıfının dışında bir sınıfa ait olabilir, -çünkü işçi sınıfı ancak modern endüstriyelcilik (industrialism) ile birlikte doğar. Fakat bu durumda, sosyalist söylemde bu geleneğe başvurmak kaba bir oportünizm oluşturacaktır, çünkü proleter ideolojinin saflığını, diğer sınıflara özgü ideolojik ögeler enjekte ederek bozacaktır. Eğer tersi yolu izler de bu geleneklerin sınıfsal ideolojiler oluşturmadığını kabul edersek, bunların niteliğini belirleme sorunuyla karşılaşırız. Özetlediğimiz son teorik perspektif, bu çıkmazın üstesinden gelmemizi mümkün kılıyor. «Popüler gelenekler» bir sınıf çelişkisinden farklı olarak «Halk»/iktidar bloku çelişkisini ifade eden adlandırmalar bütününü meydana getirir. Bu, iki şeyi açıklamamıza imkan verir. Birincisi, «popüler gelenekler» zulme, yani, *devletin hakiki biçimine* karşı direnişin ideolojik billurlaşmasını temsil ettiği ölçüde, sınıfsal ideolojilerden daha uzun ömürlü olacak ve daha kalıcı bir yapısal başvuru çerçevesi meydana getirecektir. Fakat ikinci olarak, popüler gelenekler, tutarlı ve örgütlü bir söylem meydana getirmeyip, sadece sınıfsal söylemlerle eklemlenmiş olarak varolan *ögelerdir.* Bu, en aykırı siyasal hareketlerin niçin aynı ideolojik simgelere başvurduğunu açıklamaktadır. Peru'da hem değişik gerilla hareketleri, hem de mevcut askeri hükümet Tupac Amaru'nun kişiliğini kendilerinde canlandırmak istemektedirler; Hem Chiang-Kai - Shek hem de Mao, Çin milliyetçiliğinin simgeleri olarak can-

landırıldılar. Yine, Hitler ve Thälmann'ın Alman milliyetçiliği için aynı şey söylenebilir. Fakat her ne kadar salt ögeler olsalar da, popüler gelenekler keyfî olmaktan uzaktırlar ve isteğe göre değiştirilemezler. Bunlar emsalsiz ve indirgenemez bir tarihsel deneyin kalıntılarıdırlar ve böylelikle, toplumsal yapının kendisinden daha sağlam ve daha dayanıklı bir anlamlar yapısı meydana getirirler. Halka ve sınıflara bu ikili müracaat, *siyasal söylemin ikili eklemlenmesi* diyebileceğimiz şeyi oluşturur.

Özellikle açıklayıcı bir örneği ele alalım: Engels'in *Almanya'da Köylü Savaşları*'nın, Alain Badiou ve François Balmes'çe yapılan mükemmel analizi. Benim hiç katılmadığım bir teorik ve politik bakış açısıyla da olsa, bu yazarlar bazı açılardan bizimkilere benzer sonuçlara ulaşmaktadırlar. İşaret ettikleri gibi, Engels'in kitabı, içinde salt sınıfsal bir analizin sınırlarını görmemizi mümkün kılan mükemmel bir örnek teşkil etmektedir. Engels diyor ki: «O zaman (XV. yüzyıl ve XVI. yüzyılın başları) varolan resmî toplumun dışında kalan yegane sınıf pleblerdi... Ne imtiyazları vardı ne de mülkleri: Köylü veya küçük kasaba sakininin (burgher) sahip olduğu -külfetli vergiler yüzünden ağır bir yük haline gelmiş- türden bir mülke bile sahip değildiler. Her açıdan mülksüz ve haktan yoksundular; yaşam koşulları, onları, kendilerini tamamen bir kenara atmış olan, mevcut kurumlarla hiç ilişkiye bile sokmamıştı... Pleblerin muhalefetinin ta o zaman bile niye sadece feodalizm ve imtiyazlı kasaba sakinleriyle (burgher) savaşla sınırlı kalmadığını fantezi de olsa, niye o zaman henüz yeni doğmakta olan burjuva toplumun ötesine geçtiğini; ve tamamen mülksüz bir kesimin, niye sınıf antagonizmaları temelinde yükselen bütün toplumların ortak kurum, görüş ve anlayışlarını sorguya çektiğini açıklamaktadır bu... Hayalle beslenen komünizmin umutları gerçekte burjuva koşulların beklentisi haline geldi. Bu komünist nosyonlar sadece Münzer'in öğretilerinde, toplumun gerçek bir bölümünün arzularını ifade ederler. Bunları belirli bir kesinlikle formüle eden odur; ve bunlar o andan beri, her büyük halk ayaklanmasında gözlemlenecektir, ta ki adım adım modern proleter hareketle birleşene

kadar.» Sorunun ne olduğu açıktır. Münzer de modern proletaryanın programıyla kaynaşana kadar merkantilist dönemin her büyük halk ayaklanmasında ideolojik birer tema olarak sürüp gidecek olan bir komünist program buluyoruz (Engels, 19. yy.'ın komünist fırkalarının, Mart devriminin arifesinde, teorik olarak Münzer'in izleyicilerinden daha iyi donatılmış olmadıklarını söyleyecek kadar ileri gitmektedir). Badiou ve Balmes'in işaret ettiği gibi sorun, bir ifadesi bu program olan sınıfsal pratiği belirlemedir. Engels'in bu konudaki cevabı tereddütlüdür. Bir yandan sorunu tamamıyla sınıfsal bir çerçevede çözmek istemektedir: Bir komünist program ancak proletaryanın programı olabilir ve bu anlamda, Münzer'in 16. yy.'daki plebleri, kendini ideolojik olarak bir tür kitle komünizmiyle ifade eden embriyon proletarya idi. Ancak, Badiou ve Balmes'e göre bu ikna edici bir cevap değildir, çünkü tüm kanıtlar, bunun köylü ayaklanmasını yansıtan ve birleştiren bir komünist ideoloji olduğunu göstermektedir. Köylü isyanları eşitlikçi ve komünist türde fikirler yaratırlar, Thomas Münzer'in sistemleştirdiği de bu fikirlerdir. Sonuç olarak alternatif bir çözümü tercih etmek gerekmektedir. Engels'in aynı kitabının başka metinlerine dayanarak Badiou ve Balmes şunları ileri sürüyorlar: '«Komünist yankılar», tarihsel ajanları (temsilcileri) olan «modern proleter hareketlerden» kısmen özerk olup, halk ayaklanmalarında birer değişmezdirler (constant). Burada ideolojik alanda *halkla proletarya* arasında bir diyalektik aralanır ki, bunun tam ifadesini Maoizm vermiştir.' (20). Badiou ve Balmes daha sonra şu teorik sonuçları çıkarırlar: Sömürülen sınıfların (köleler, köylüler, proleterler) bütün büyük kitle ayaklanmaları, ideolojik ifadeleri olarak, komünist bir programın özelliklerini oluşturan eşitlikçi, mülkiyet karşıtı ve devlet karşıtı formülasyonlara sahiptirler... Asi üreticilerce alınan genel tavrın bu ögelerine *komünist değişmezler* diyoruz; bütün dönemlerde büyük halk ayaklanmalarının birleşme süresince sürekli yeniden üretilen komünist türde ideolojik değişmezler. Komünist değişmezlerin kesin bir sınıf niteliği yoktur: Sömürü-

(20) A. Badiou et F. Balmes, De L'Ideologie, Paris 1976, S. 66.

lenlerin sömürü ve zulüm ilkelerinin tümünü alaşağı etmek demek olan evrensel arzularının sentezini ifade ederler. Bu değişmezler, *kitlelerle devlet arasındaki çelişki düzeyinde ortaya çıkarlar*. Doğal olarak, bu çelişki sınıfsal terimler içinde yapılaşır, çünkü devlet, her zaman belirli bir egemen sınıfın devletidir. Ne var ki, devletin, sömürü ve sınıfların varlığına organik olarak bağlı genel bir biçimi vardır ve kitleler onun yokedilmesinin ve «tüm devlet aygıtını, bundan böyle ait olacağı, asar-ı âtikadaki yerine, çıkrık ve tunç baltanın yanına gönderecek» olan tarihsel hareketin taşıyıcıları olarak sürekli buna karşı çıkarlar.» (21).

Bu analizin sugötürmez bir erdemi vardır ki, «halk»ı sınıfsal olmayan bir çelişkinin kutbu olarak soyutlamakta ve bu çelişkiyi de kitlelerin devlete muhalefeti olarak göstermektedir. Ne var ki, Badiou ve Balmes'in formülasyonunun zorluğu, bu formülasyonun analiz ettikleri çelişkinin mantıki çözüm biçimiyle -yani devletin yokedilişi- bu çelişkinin somut ve tarihsel varoluş biçimini birbirine karıştırmasıdır. «Komünist değişmez» diye isimlendirdikleri iki terimden hiçbiri, nitelendirilmeden haklı kılınamaz. Komünizm kitlelerin eşitlikçi, mülkiyet karşıtı ve devlet karşıtı ideolojilerinin normal biçimini değil, özel bir eklemlenişini temsil eder: Bu ideolojinin bütün potansiyel antagonizmalarının gelişmesine imkan veren türde bir eklemlenme. Normalde, bu çelişkinin yapısında varolan antagonizma hakim sınıfların söylemince etkisizleştirilir ve kısmi olarak özümlenir. Örneğin Macpherson, popüler-demokratik ideolojinin, 19. yy. başlarında «aşağı tabakaların», nefret dolu bir jakobenizmle, hükümetle özdeşleştirdikleri bu antagonistik ögelerden nasıl giderek koptuğunu incelemiştir. Öyle ki bu popüler demokratik ideoloji, hakim liberal ideoloji tarafından özümlenip etkisizleştirilebilmiştir. Şöyle diyor Macpherson: «Bugünkü liberal-demokratik ülkelerde, demokrasi geldiğinde, artık liberal topluma ve liberal devlete karşı çıkılmaz oldu. O sırada alt sınıflarca liberal devleti ya da re-

(21) A.g.e., S.: 67.

kabetçi pazar ekonomisini alaşağı etme çabası yoktu; bu toplum sistemi ve bu kurumlar içerisinde kısmen rekabetçi yerlerini tam olarak alma çabası görüldü. Demokrasi dönüşmüştü; Liberal devlete bir tehdit olmaktan çıkmış, onun bir gereği haline gelmişti... Liberal devlet kendi mantığını yerine getirdi. Böyle yapmakla kendini ne zayıflattı ne de imha etti; hem kendisini hem de pazar toplumunu güçlendirdi. Liberalizmi demokratikleştirirken demokrasiyi de liberalleştirdi.» (22)

Popüler-demokratik ideoloji tıpkı liberalizmle eklemlenebildiği gibi, sosyalizm ve diğer sınıfsal ideolojilerle de eklemlenebilir. Macpherson kitabında, bu eklemlenmelerden bazılarını incelemekte. Sonuç açıktır: Demokrasi ideolojik düzeyde, ancak bir söylemin ögeleri biçiminde varolmaktadır. Kendi başına bir popüler demokratik söylem bulunmamakta. Bu anlamda, demokrasi kendiliğinden bir şekilde komünist değildir, şu basit nedenden dolayı ki, demokratik bir kendiliğindenlik yoktur. Popüler-demokratik mücadele sınıf mücadelesine tabidir ve demokratik ideoloji ancak, bir sınıf ideolojisinde eklemlenmiş soyut bir unsur (moment) olarak varolmaktadır. Burada bir ayrım yapmanın gerekli olduğu kanısımdayım: 1) *Kendiliğinden oluşan* yığın ideolojileri, bir bütün olarak eklemlendiklerinde, daima sınıfsal bir ideoloji olacaklardır. 2) Bununla birlikte, demokratik ideolojik ögeler, «halk»/iktidar bloku çelişkisinin mantıki gelişimi devletin yok edilişine yol açtığı ölçüde, komünizme yol açma *potansiyeli* taşıyabilirler. Ancak bir çelişkinin antagonistik potansiyelleriyle onun gerçek varoluş biçimi -bu kendiliğindenciliği oluşturur- çok farklıdır. Antagonistik demokrasi potansiyelinin somut kitlesel kendiliğindenliğe dönüşmesi, popüler-demokratik mücadele alanını aşan bir tarihsel koşula, çıkarları kendini devletin yok edilmesine götüren bir sınıfın *hegemonik bir güç* olarak ortaya çıkışına bağlıdır. Bu anlamda, «Halk»/iktidar bloku çelişkisinin bütünüyle geliştirilmesi ve ortadan kaldırılması imkanını sadece sosyalizm temsil eder.

---

(22) C.B. Macpherson, **The Real World of Demokracy** (Demokrasinin Gerçek Dünyası) Oxford, 1975, sa. 10-11.

Bu, popüler ideolojilere *değişmezler* demenin niye yanlış olduğunu anlamamızı sağlayabilir. (23) Eğer bir bütün olarak eklemlenmiş ideolojilerden söz ediyorsak, bunların değişmez olmadığı, sınıf mücadelesinin ritmine göre değiştikleri açıktır. Öte yandan bir söylemin popüler demokratik ögelerinden söz ediyorsak, dönüşüm süreci daha karmaşıktır, ama gene de değişmezlerden söz edemeyiz. Tartışmamızı canlandıracak bir örnek alalım. Egemen bir toprak sahipleri kesiminin yerli köylü topluluklarını sömürdüğü yarı sömürge bir toplumsal formasyonu düşünelim. Egemen blokun ideolojisi liberal ve Avrupacı iken, sömürülen köylülüğün ki Avrupacılığa karşıt, yerlici ve cemaat ideolojisidir. Dolayısıyla bu ikinci ideoloji-iktidar blokunun tek muhalifi- açıkça köylü kökenlidir. Bu toplumda, işçi ve orta sınıflardan büyüyen bir kent muhalefeti gelişir ve hegemonyasını kurmuş olan toprak sahibi kesimin iktidar tekeline meydana okur. Bu koşullarda, siyasi muhalefetlerini tutarlı ve sistematik hale getirmeye çalışan bu yeni grupların organik aydınları, köylü grupların simge ve değerlerine giderek daha fazla başvurur, *çünkü bu değer ve simgeler, bu toplumsal formasyonda iktidar bloğuyla radikal bir yüzleşmeyi ifade eden ideolojik yegane hammaddeleri meydana getirirler.* Ancak bu simge ve değerler şehirlerde yeniden formüle edilirken dönüşmüş olurlar: Artık somut bir toplumsal tabandan söz etmeyip, «Halk»/iktidar bloku çelişkisinin ideolojik ifadeleri haline dönüşmüşlerdir. Bundan böyle bütün sınıfsal atıflarını kaybetmiştirler, dolayısıyla da en aykırı sınıfların ideolojik söylemlerine eklemlenebilirler. Dahası hiç bir politik söylem bunlarsız yapamaz: Egemen sınıfların nötralize etmeye, ezilen sınıfların ise potansiyel antagonizmalarını geliştirmeye çalıştığı bu ideolojik ögeler en farklı eklemlenmeler için-

(23) Badiou ve Balmes, popüler ideolojilerin kendisini değil, yalnızca içlerindeki komünist unsurları 'değişmezler' (constants) olarak niteledikleri şekilinde bir itiraz getirebilirler. Ama bu bizim yönelttiğimiz eleştiriyi etkilemez, çünkü kanıtlarını sürdüğümüz gibi, komünizm bir değişmez değil, popüler demokratik unsurların mümkün eklemlenmelerinden biridir.

de daima bulunurlar. (Meksika milliyetçiliğinin başkalaşımını, Peru'da yerliciliğin ideolojik bir simge olarak heryerde bulunmasını, veya Peronizmin ideolojik simgelerinin sağ ve sol kanatlarınca birbirine karşıt şekilde yeniden formüllendirilişlerini düşünelim). Bu ideolojik ögelerin öge *olarak*, niye sınıfsal yapılardan daha yavaş değiştiğini açıklamaktadır bu: Çünkü bunlar bir söylemin basit soyut unsurlarını temsil ederler, ve sadece belirli bir üretim tarzına bağlı olmayıp, her sınıflı toplumun yapısında varolan bir çelişkiyi ifade ederler. Fakat görmüş olduğumuz gibi, yavaş hareket etseler ve sınıf söylemlerini yöneten kanunlardan farklı kanunlara itaat etseler de, bunlar da dönüşürler.

Bu durumda «Halk» kavramının teorik statüsünü ve bir kutbunu oluşturduğu özgül çelişkiyi belirlemiş bulunuyoruz. Ancak; popülizmin özgüllüğünü henüz tanımlamadık. Popülist - demokratik adlandırmaların egemen olduğu türden bir söylemi popülist olarak değerlendirebilir miyiz? Açıktır ki hayır. Popülist diye isimlendirmeyi düşünemeyeceğimiz bir sürü ideolojik söylem «halk» a başvurur. Bu nedenle, eğer bir söylemi bir tür popülizme dönüştüren sadece popüler-demokratik adlandırmaların *varlığı* değilse, ve popülizmin, «halkın» bu söylemde ki varlığına doğrudan bağlı olduğunu biliyorsak, şu sonuca varmamız gerekir; bir ideolojik söylemi popülist bir söyleme dönüştüren şey, içindeki popüler-demokratik adlandırmaların *özel bir eklemleniş biçimidir. Tezimiz o ki: Popülizm, popüler demokratik adlandırmaların, egemen ideolojiye göre yapay-antagonist bir kompleks olarak sunuluşunu içerir.* Buna ayrıntılı olarak göz atalım. Görmüş olduğumuz gibi, egemen sınıfların ideolojileri sadece egemen özneleri değil, aynı zamanda ezilen sınıfları da adlandırır ve bu da bu sınıfların potansiyel antagonizmalarının etkisizleştirilmesi sonucunu verir. Gene söylediğimiz gibi bu etkisizleştirmenin temel yöntemi, tüm antagonizmaların basit farklılıklara dönüştürülmesine dayanır. Popüler-demokratik ideolojilerin egemen söylem içinde eklemlenmesi, basit hususiyet farklılığı olan herşeyin özümlenmesini, bu hususiyetleri antagonizma simgelerine dönüştürme eğilimi taşıyan ögeler de baskıyı içerir. (Örne-

ğin kırsal kesimlerin clientelism'i yığın ideolojisinde folklorik olan herşeyi yüceltir, bunun yanında *Caudillo*'yu da -halkın içindeki antagonistik ögeyi yok etme isteğiyle- halkla devlet arasında arabulucu olarak sunar.) Bir söylemde halk ögesinin varlığının, bu söylemi popüler bir söyleme dönüştürmek için yeterli olmayışı bu anlamdadır. Popülizm, popüler-demokratik ögelerin egemen blok ideolojisine karşı antagonistik bir seçenek olarak sunulduğu noktada başlar. Bunun, popülizmin *daima* devrimci olacağı anlamına gelmediğine dikkat etmeli. Popülist deneyin mümkün olabilmesi için, bir sınıf yada sınıf fraksiyonunun, hegemonyasını tesis için iktidar bloğunda esaslı bir dönüşüme ihtiyaç duyması yeterlidir. Bu anlamda bir egemen sınıflar popülizminden ve bir ezilen sınıflar popülizminden söz edebiliriz:

a) Egemen blok derin bir kriz yaşamaktadır; çünkü yeni bir fraksiyon hegemonyasını kabul ettirmeye çabalamakta, ancak bunu iktidar blokunun varolan yapısı içinde becerememektedir; bu durumda çözümlerden biri bu fraksiyonun devlete karşı antagonizmalarını geliştirmek üzere kitlelere, başvurması olabilir. Başka bir yerde söylediğim gibi, (24) Nazizm'de durum böyleydi. Tekelci sermaye hegemonyasını -İngiltere ve Fransa'da kabul ettirmiş olduğu gibi- varolan kurumsal sistem içinde kabul ettirememişti. Ne de feodal Junkerlerin etkisi altındaki orduyu kendisine temel olarak alabilmişti. Yegane çözüm, popüler-demokratik adlandırmaların potansiyel antagonizmalarını geliştirecek olan fakat, bu adlandırmaların her hangi bir devrimci doğrultuya yönelmelerini engelleyecek şekilde eklemlenmiş olduğu bir kitle hareketiydi. Nazizm, her egemen sınıf popülizmi gibi, popüler-demokratik adlandırmaların gerçek hedeflerine yen den yöne'melerini engellemek için bir dizi çarpıtmaya -örneğin ırkçılık- başvurmak zorunda kalan bir popülist deneyim oluşturdu. Egemen sınıf popülizmleri her zaman hayli baskıcı olmuştur, çünkü varolan parlamenter rejimden daha tehlikeli bir deneye girişir: Parlamenter rejim popü-

(24) 'Faşizm ve İdeoloji' adlı makalede 41. dipnotun bulunduğu sayfaya bakın.

ler demokratik adlandırmaların devrimci potansiyellerini basitçe etkisizleştirirken, (egemen sınıfın) popülizmi bu antagonizmaları geliştirmeye fakat bunu belirli sınırlar içinde tutmaya çalışır.

b) Ezilen sınıflar açısından ideolojik mücadele, popüler - demokratik adlandırmalardaki üstü kapalı antagonizmaların geliştirilmesini ve bu antagonizmaların kendi sınıf söylemleriyle eklemlenmesini içerir. İşçi sınıfının hegemonya mücadelesi, popüler demokratik ideolojiyle sosyalist ideolojinin mümkün en üst kaynaşmasının elde edilmesi doğrultusunda bir gayrettir. Bu anlamda «sosyalist popülizm» işçi sınıfı ideolojisinin en geri biçimi olmayıp, en ileri biçimidir-bu, işçi sınıfının, belirli bir toplumsal formasyondaki demokratik ideolojinin bütününü kendi ideolojisi içinde yoğunlaştırmayı başardığı andır. Başarı kazanmış sosyalist hareketlerin, popülist karakteri açıkça benimsemesi buradan gelir: Mao'yu, Tito'yu hatırlayalım. Hatta (hegemonik konuma Avrupa'da en yakın olan) ve çoğunlukla popülist olarak adlandırılan İtalyan Komünist Partisini düşünelim.

Böylece, Hitler, Mao ve Peron'un niçin aynı anda popülist diye adlandırılmalarının olanaklı olduğunu anlıyoruz. Hareketlerinin toplumsal tabanlarının benzer olmasından değil; ideolojilerinin aynı sınıfın çıkarlarını ifade etmesinden de değil; fakat hepsinin ideolojik söyleminde, popüler adlandırmaların, salt bir farklılık biçiminde değil bir antagonizma biçiminde sunulmasından dolayı. Egemen ideolojiye karşı muhalefet daha az veya daha çok radikal olabilir, ve dolayısıyla bu antagonizma en aykırı sınıfların söylemlerine eklenecektir. Fakat, her durumda vardır; Ve bu üç hareketin ideolojileri içinde, sezgisel bir şekilde özgül popülist öge olarak algıladığımız şey de bu varlıktır.

Son olarak, faşizm araştırmamızda *Jakobenizm* diye işaret ettiğimiz şeyi hatırlayalım. Popüler adlandırmaların clientelist türdeki ve popüler partilerin söylemlerine eklemleniş biçimini gösterdikten sonra, popüler-demokratik adlandırmaların Jakobenizm'de sınıflı bir topluma uygun en üst özerklik derecesine ulaştığını belirtmiştik. Gene, bunun geçici bir an ol-

duğunu, er veya, geç popüler adlandırmaların sınıfsal ideolojik söylemlerce yeniden özümlenmesi ile bu özerkliğin yok olacağını söylemiştik. Önemli olan şey bu yeniden özümlenmenin iki şekilde sonuçlanabilmesidir: Ya, varolan ideolojik çerçevenin giderek daha fazla benimsenmesi ölçüsünde, bu popüler-demokratik ögeler *salt* ögeler düzeyinde muhafaza edilir; ya da Jakoben ifade biçimleri billurlaşır -bu, popüler-demokratik adlandırmaların yapay bir bütünlük içinde örgütlendirilmesidir ki, Jakobenizmi, kendilerini bununla ifade eden sınıfların çıkarlarına adapte eden başka adlandırmalarla birleşerek, kendisini varolan ideolojik çerçeveye karşı bir antagonist olarak sunar. Birinci çözüm Jakobenizm evresinden, tekrar popüler partiler evresine geri dönüşü belirtir. İkinci çözüm ise popülizmdir. Bu durumda açıktır ki: 1) Bir ideolojide popülist olan şey, popüler-demokratik adlandırmaların özgül antagonizmaları içinde sunulmalarıdır. 2) Bir unsuru da popülizm olan bu ideolojik kompleks, bu antagonistik unsurun farklı sınıf söylemleri içinde eklemlenmesini içerir. Bu nedenle somut popülist hareketlerin sınıflarüstü olduğu söylenemeyeceği gibi, popülist öge de belirli bir toplumsal sınıfın söylemine doğrudan bağlanamaz.

Eğer sürdürdüğümüz tartışma doğru ise, popülizmin ortaya çıkışı, daha genel bir toplumsal krizin bir parçası olan egemen ideolojik söylemin krizine tarihsel olarak bağlıdır. Bu kriz iktidar blokundaki bir çatlamanın ürünü olabileceği gibi- ki burada bir sınıf veya sınıf fraksiyonu, hegemonyasını kurmak için, kurulu ideolojinin bütününe karşı «halk»a başvurma gereği duyar-sistemin ezilen kesimleri etkisizleştirme yeteneğindeki bir krizin sonucu da olabilir- yani transformizmin (dönüşümcülük) krizi. Doğal olarak, önemli bir tarihsel kriz bu ikisini biraraya getirir. Bununla birlikte açıkça koymak gerek ki, popülizmin «sebeplerinin», işlevselcilerin düşündüğünün aksine, belirli bir *gelişme aşaması* ile pek ilgisi yoktur. Tekelci kapitalizm aşamasındaki Avrupa'yı nitelendiren üretim güçlerinin genişleme sürecinin, sistemin, çelişkileri özümleme ve etkisizleştirme yeteneğini arttırdığı doğrudur. Fakat Avrupa'da kapitalist sistem ciddi bir kriz yaşadığında çeşitli popülizm bi-

çimlerinin başarı kazandığı da gerçektir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, faşizmin zaferiyle sonuçlanan krizi, Nazizm'in çıkışına yolaçan dünya ekonomik krizini ve popülizmi merkezî bir unsur yapan ideolojilerle ifade edilen çoğalmış bölgeciliğin eşlik ettiği dünyanın bugün yaşadığı ekonomik durgunluğu hatırlamamız yeter.

III

Popüler-demokratik adlandırmaların popülist türde eklemlenmesine örnek olarak, geçirdiği çok çeşitli başkalaşımlarla özellikle canlandırıcı olan bir durumu, Peronizm'i, ele alalım. Bu kadar uyumsuz adlandırmaların eklemlenmesiyle oluşmuş başka bir Latin Amerika popülist hareketi yoktur; Ne bu diğer hareketler kendilerini, kitlesel popüler-demokratik dilin ortak paydası haline getirmede onun kadar başarı kazanmışlar, ne de bu kadar farklı sınıfsal söylemlerden oluşmuşlardır.

Peronizm-Varguizmle birlikte- Latin Amerikan popülist hareketin iki tipik örneğinden biri olarak değerlendirilmektedir. Son tartışmamızdan bu deyimin -«Popülist hareketler»- açıklığa kavuşturulması gereken bir belirsizlik içerdiği sonucunu çıkarabiliriz. (Bu deyimle) bu hareketlerin doğalarını nitelendirmek istersek bu kesinlikle yanlış olur, ancak, «Popülizmi» hareketlerin ideolojik yapılarında bir unsur olarak (moment) kullanırsak bu doğru olur. Bir ideoloji «Muhafazakâr», «liberal», veya «sosyalist» olduğu anlamda, «popülist» değildir; Şu basit nedenden dolayı; bu üç terim bir bütün olarak ele alınan bu ideolojilerin eklemleme ilkesini ifade ederken, Popülizm, bir ideolojik söylemin sadece soyut bir unsuru (moment) olarak varolan bir cins çelişkiyi ifade eder. Bundan dolayı, popülist hareketlerin Latin Amerika'da 1930'dan sonra çoğalmalarının nedenleri sorunu, aşağıdaki şekilde daha tam olarak yeniden formüle edilebilir: Farklı yönelimleri ve farklı toplumsal temelleri olan siyasî hareketlerin ideolojik söylemleri acaba neden popülizme giderek daha fazla başvurmak zorunda kalıyorlar? Başka bir deyişle, acaba neden popüler demokratik adlandırmaların potansiyel antagonizmalarını geliştirmek zorunda kalıyorlar?

Çok genelleştirilmiş bir düşünce, «popülizmi» ithal ikameci sanayileşmeye bağlamak eğilimindedir. Latin Amerikan popülizminin bu bakış açısından en iyi inceleme ürünlerini Francisso Weffort ve Octavio Ianni (25) vermiştir. Daha önce söylediklerimizden bizim bu kriteri paylaşamayacağımız ortaya çıkar: «Popülizm» herhangi bir toplumsal ve ekonomik sürecin *zorunlu* üstyapısı değildir. Popülist olgular, belirli koşullar sözkonusu olduğunda, kendilerini çok değişik çerçevelerde sunabilmektedirler. Dolayısıyla, eğer popülist ideolojiye sahip hareketlerin 1930, 60 arasında Latin Amerika'da niye çoğaldığını açıklamaya çalışıyorsak, bu açıklama, popülist olguların ortaya çıkışı için gerekli koşulların bu dönemde ne şekilde birleştiğini ve, öte yandan da bu deneyden önce veya sonra ne kadar azaldığını göstermelidir. Bu koşulların neler olduğunu daha önce ortaya koymuştuk: Bir fraksiyonunun hegemonyasını kitle hareketliliği vasıtasıyla kurmaya çalışması sonucunu veren ciddi bir iktidar bloku krizi ve transformizmin (dönüşümcülük) krizi.

Peronizmin ortaya çıktığı popülist kopuşun özgünlüğünü anlamak için, Arjantin'deki, daha önceki egemen ideolojik sistemin niteliğini ve karakteristik eklemleme ilkesini anlamak gerekir. Bu açıdan iki şeyi belirtmek gerekir: a) Bir ideolojik söylemin birlik ilkesi, belirli bir adlandırmanın mantıkî imalarının gel'ştirilmesi ile değil, bu adlandırmanın özgül bir çağrışımsal alandaki yoğunlaştırma gücü ile sağlanır. b) Sınıf hegemonyası, sadece bir «dünya anlayışını» diğer sınıflara kabul ettirme yeteneği anlamına gelmeyip, aynı zamanda ve özellikle, değişik «dünya anlayışlarını», bun'arın potansiyel antagonizmalarını etkisizleştirecek şekilde eklemleme yeteneğini de içerir.

1930 krizinden önce Arjantin'de, iktidar blokundaki he-

---

(25) Bak: Özellikle F. Weffort «Clases Sociales y desarrollo social (contribucion al es tudio del populismo) - A. quijano y F. Weffort'un, **Populismo, marginalidad y dependencia** kitabında, Costa Rica, 1973; O. Ianni, **La Formacion del Estado populista en** America Latina, Meksiko, 1975.

gemonik sınıf, toprak sahipleri oligarşisiydi; ve bu sınıfın ideolojik söyleminin başlıca eklemleyici ilkesi liberalizmdi. Bunun sebepleri, bütün Latin Amerikan ülkelerinde, ta 19. yy. ortalarından 1930'lara kadar ortak olarak varolan iki koşulda bulunur: Eğer bir yandan, Latin Amerika ekonomilerinin dünya pazarına tam olarak dahil edilmeleri, ekonomik aktivitenin gelişmesi için zorunlu olan siyasî istikrar ve kurumsal devamlılık koşullarını yaratan, ulus-devletlerin kuruluşunu gerekli kılmışsa, öte yandan da siyasî iktidar, yerel toprak sahipliği oligarşilerinin elinde kalmaya devam etmiştir. Bu iki şey, Avrupa'da çelişkili iken -zira liberal devlet büyük ölçüde feodal parçalanmışlıkla mücadele içinde doğmuştur- Latin Amerika'da tamamlayıcı idiler, çünkü dünya pazarı için üretimi en üst düzeye çıkarmaya çalışan ve bu nedenle de, merkezî bir devleti örgütlemeye çalışan, toprak sahibi oligarşilerdi. Doğmakta olan Latin Amerikan siyasal sistemleri bu ikili durumu ifade etmeye çalıştılar: Yerel oligarşik çıkarların temsilinin egemen olduğu merkezî devletler oluşturuldu. Bu duruma en uygun formül, yasamanın yürütme üzerinde güçlü bir egemenlik kurduğu parlamenter liberal bir devletti. İktidarın ademi merkeziyetçiliğinin dağılma derecesi, farklı Latin Amerika ülkelerinde büyük değişiklikler gösterdi. Bazı durumlarda, yürütme, sadece bir hakemliğe indirildi -Brezilya'daki eski cumhuriyet ve 1891'den sonra Şili'nin anayasal yeniden örgütlendirilişini düşünün. Arjantin gibi, iktidar ve zenginlik toplamının nispeten sınırlı bir alanda yoğunlaştığı öteki ülkelerde ise, ademi merkeziyetçilik daha azdı ve yürütme daha özerk bir durumdaydı. Fakat biçim ne olursa olsun, bütün hepsinde, merkezî devlet yerel oligarşilerin bir federasyonu olarak kavranıyordu. Parlamenter iktidar ve toprak sahipliği hegemonyası Latin Amerika'da eşanlamlı hale geldi.

Oligarşik devletin Arjantin'deki tarihsel aşılanma ve pekiştirilme süreci, liberal ideolojinin eklemlendiği özgül çağrışımsal alanı açıklamaktadır. *Birinci olarak*, liberalizmin başlangıçta, kitlelerin demokratik ideolojisini özümleme ve kendi söylemiyle bütünleştirme yeteneği çok azdı. Demokrasi ve liberalizm birbirinin karşıtı idiler. 19 yy.'ın ikinci yarısında

emperyalizmin ülkeye girişi ve ülkenin dünya pazarına sokuluşu, toplumun daha önceki örgütleniş biçiminin ve pre-kapitalist üretim ilişkilerinin çözülmesini gerekli kıldı. Bu, ezilen sınıflara karşı şiddet ve baskı politikasını içeriyordu. Ülkenin iç kesimleriyle Buenos Aires arasındaki mücadeleler, 1860'ların Montonero Ayaklanması, 1870'lerin başında Lopez Jordan'ın başkaldırışı liberal devletin kendini kabul ettiriş mücadelesinde yaşanan olaylardı. *İkinci olarak;* liberalizm bu dönem boyunca, çağrışımsal bir şekilde olumlu ideolojik değerler olan ekonomik gelişme ve maddî ilerleme ile eklemlenmekteydi. (Bunun zorunlu bir eklemlenme olmadığına dikkat etmeli: 1930'dan sonra liberalizm ve gelişme ideolojileri, tanımları itibariyle, birbirlerini karşılıklı olarak ifade yeteneklerini kaybetme durumundaydılar). *Üçüncü olarak;* liberal ideoloji «Avrupacılığa», yani, «uygarlığı» temsil eden Avrupa hayat tarzı ve ideolojik değerlerinin savunulmasına eklemlenmekteydi. Gerilik, ilerlemeye karşı durma ve durgunluğun eşanlamlısı olarak değerlendirilen halkın popüler ulusal gelenekleri kökten yadsınmaktaydı. *Dördüncü olarak;* Arjantin liberalizmi sonuç olarak, kişiciliğe karşıydı. Kitlelerle dolaysız ilişkileri olan ulusal siyasal liderlerin ortaya çıkışına -ki clientelist temelleri olan yerel politik örgütler üzerinde öncelik kurabilirlerdi- oligarşik iktidar her zaman şüpheyle bakmıştır.

Eklemleyici ilkeleri liberalizm olan bu dört ideolojik öge, oligarşik hegemonyanın ideolojik alanını tanımlayan koordinatlar sistemini meydana getiriyordu. Bu ayrık ögeleri türdeş (homojen) bir bütün halinde sistemleştiren felsefe de pozitivizmdi. Popüler ideolojiler -yani, iktidar blokuyla muhalefet içindeki halk öznelerini meydana getiren adlandırmalar kompleksi- ise tersi özellikler sergiliyordu. Bu nedenle, halk direnişi, doğal olarak, anti-liberal ideolojiler içinde ifade edilecek; milliyetçi ve Avrupacılığa karşı olacak, kapitalist büyümenin aşındırıcı etkilerine karşı popüler gelenekleri savunacak, ve bu nedenle de, ***kişici*** olacak ve desteğini statükoya düşman politikaları temsil eden popüler liderlere verecekti. Bu halk direnişinin ideolojik simgeleri nasıl ayrıntılandı? Daha önce de söylediğimiz gibi, ideolojik pratik daima önsel adlandırmaların

oluşturduğu hammaddelerle çalışır; bu adlandırmalar daha önce bütünleştirildikleri sınıfsal söylemlerin eklemlenmiş bütünlüğünün dağılmasıyla, her türlü zorunlu sınıf aidiyetlerini kaybederler. And ülkelerinde, halk muhalefeti artan bir biçimde, yerlici simgelerle ifade ediliyordu; bunlar başlangıçta köylü toplulukların çözülüşüne karşı tepkiyi temsil ediyorlardı, fakat şehir kesimlerinin bunları yeniden yorumlamalarıyla, her türlü zorunlu kırsal çağrışımlarını kaybedip, genel halk muhalefetinin simgeleri haline geldiler. Hiçbir köylü geleneğinin olmadığı ve kitlesel göçlerin ülkenin toplumsal yapısını köklü bir şekilde değiştirdiği Arjantin'de ise, tersine, anti-liberal halk muhalefeti, Buenos Aires'in Avrupalılaştırıcı bütüncülüğüne (unitarism) karşı gelen federalizmin ideolojik simgeleri olan 19. yy. Montoneros geleneklerini kullanıyordu. (26)

Bu durumda sorun şu: Oligarşik blok bu dönemde, halkla olan çelişkilerini etkisizleştirmede ve popüler demokratik adlandırmaları liberal söyleme eklemlemede ne ölçüde başarı sağlamıştır? Daha önce de söylediğimiz gibi, Macpherson'un tartıştığı sorun tam da budur: Demokrasi ne ölçüde liberalleştirildi? Liberalizm ne ölçüde demokratikleştirildi? Ezilen sınıfların ideolojik söylemleri ne ölçüde etkisizleştirildi? Ve halk muhalefeti *popüler (halk) partiler* aşamasında ne ölçüde sürdürüldü? Bu muhalefet ne ölçüde Jakobenleşip popülizme yol açtı?

Bu soruya verilecek cevap şüpheye yer bırakmayacak kadar açıktır: Toprak sahipleri oligarşisi, demokratik adlandır-

(26) Bu, içerdeki grupların, emperyalizmin ülkeye girişi ve Arjantin'in dünya pazarına bütünüyle dahil oluşu temeline dayanan kapitalist büyüme programlarına karşı, endüstrinin üstünlüğüne dayanan alternatif bir ekonomik gelişme programını savundukları anlamına gelmemektedir. Bu aldatıcı tablo, 1930'ların milliyetçi yazarlarının Arjantin tarihini bir yorumlayış biçiminin ürünüdür; bunlar anti-liberalizmin yaşadıkları dönemde eklemlenmiş olduğu çağrışımsal alanı, 19. yüzyıla yansıtarak (projected) bu aldatıcı tabloyu oluşturmuşlardır.

maları etkisizleştirmede bütünüyle başarılı oldu ve hiçbir yerde halk muhalefeti popülist radikalleşme düzeyine ulaşmadı. Bunun nedeni, Arjantin'in dünya pazarına dahil oluşundaki başarıda ve toprak sahipleri oligarşisinin, diferansiyel rantın büyüme dönemindeki büyük yeniden paylaştırma kapasitesinde yatmaktadır. Bu sürecin ekonomik yönlerini başka bir yerde tartışmıştım.(27) Şu anki, amacımız için önemli olan şey, bu süreci başlıca iki sonucun izlemesidir: 1) İktidar bloku üst düzeyde bir birlik gösteriyordu, çünkü kesimlerinden hiçbiri ülkenin tarıma ve hayvancılığa yönelmesine karşı çıkmadığı gibi, oligarşinin hegemonyasını tartışma konusu yapabilecek bir durumda da değildi; 2) Oligarşinin yeniden paylaştırma kapasitesi, henüz olgunlaşmamış olan işçi ve orta sınıflarını da bu büyüme döngüsü içine almasını ve bu sınıfların liderliklerini iktidar blokuna ortak etmesini mümkün kıldı. Yani, ne iktidar bloku düzeyinde bir kriz oldu ne de transformizm çöktü ki daha önce de gördüğümüz gibi bu ikisi popülizmin ortaya çıkışının önkoşuludurlar.

Yine de oligarşinin hegemonyasını kabul ettirdiği ideolojik biçimler önemli bir soru olarak kalmaktadır. Daha önce de söylediğimiz gibi bu hegemonya iki yoldan sağlandı: Popüler adlandırmaların kendi söyleminde özümlenmesi ve daha önce kendisine muhalefet içinde olan ideolojilerin, bunları etkisizleştiren özel bir biçimde eklemlenmesi. Dört ideolojik bütünü ele alalım: a) Bu tür oligarşik ideoloji, b) Radikal partinin ideolojisi, c) Liberal olmayan oligarşilerin ideolojileri, d) İşçi sınıfı ideolojisi.

a) *Bu tür oligarşinin ideolojisi:* Liberalizm, oligarşik ideoloji olarak, hegemonyasını giderek kurduğu ölçüde, başlangıçta tamamen onun dışında olan popüler-demokratik adlandırmaları kendi söyleminde özümleme kapasitesini artırdı. Saf durumdaki liberalizmin en tam ideolojik ifadesi -başka bir de-

(27) «Modos de Produccion, Sistemas Economicos y Poblacion Excedente, Aproximacion Hictorica a los Casos Argentino y chileno» **Revista Latino - Americana de Sociologia**, 1962, No. 2.

yişle, Liberalizmin sadece, daha önce tanımlanmış dört koordinatı gösterdiği ve söylemine hiçbir kitlesel popüler demokratik adlandırmayı dahil etmediği durumdaki ideolojik ifadesi-*Mitrizm'di.* Bu, Buenos Aires'in, ülkenin geri kalanı üzerindeki hegemonyasının en alt düzeyde olduğu, iktidarını doğrudan doğruya baskı yöntemleriyle kurmak zorunda kaldığı bir dönemdeki politik söylemiydi. (Bu dönem, Paraguay savaşının, Urquiza ve Entre Rios'un federalizmiyle hesaplaşmanın ve iç bölgelerde son Montonero isyanlarının olduğu dönemdi). Daha sonra, ülke yatıştığında ve ekonomik dönüşümü yoluna girdiğinde, liberalizm hegemonyasını, iktidar bloğunun toplumsal tabanını sürekli genişleterek, ve kitlelerin popüler-demokratik ideolojilerini giderek daha fazla özümleyip etkisizleştirerek kurdu. Bu toplumsal tabanı genişletmenin ilk aşaması ülkenin iç kesimlerindeki oligarşilerin iktidar bloğuna ortak edilmeleriydi. Bu süreç 1880'de, Roca'nın Cumhuriyetin başkanlığına getirilişiyle neticelendi. Buenos Aires'in Mitrizm'i ile olan kısmi hesaplaşmasında, Roca'nın, kendisini bu Mitrizm'den ayırdetmek için federal ideolojik geleneğin bazı ögelerini kendi söylemine sokmak zorunda kalışı anlamlıdır. «Benim kendi federalizm yolum vardır» demiştir. Bu, liberal Arjantin tarihinin tümü boyunca sürecek olan bir değişmezdir: Sistemin toplumsal tabanlarının genişletildiği her dönemde, iktidar bloğuna ortak olan yeni gruplar, görece daha «demokratik» niteliklerini halkın (popüler) federal geleneğinden çıkarılan ideolojik simgeler kullanarak ileri sürdüler. (28) Liberalizm, tamamiyle artan hegemonyasından dolayı, başlangıçta dışladığı popüler ad-

(28) Bu Roca'nın Mitre'den daha fazla yada onun kadar mükemmel bir liberal olmadığı anlamına gelmez. Fark şu: Roca, liberalizmin, artan hegemonyasının federal geleneğin ögelerini kısmi olarak özümleme ve bunları kendi söyleminde bütünleştirmeye başlamasını mümkün kıldığı, daha ileri bir aşamasını temsil ediyordu. Fakat kuşkusuz Roca'nın, bundan dolayı, daha milliyetçi bir ekonomik politika geliştirdiği veya emperyalizmin nüfuzuna karşı daha üst derecede bir muhalefet geliştirdiğini sanmak son derece yanlış olur.

landırmalara kendisini eklemleyici bir alternatif olarak sunabildi. Nihayet, clientelist temelli seçim örgütlerinin tesisi kitlelerin sistem içine sokuluşlarının yeni yöntemini kesin bir şekilde yoğunlaştırdı: Popüler gelenekler ezilen sınıfların özgül alt kültürü olarak, iktidar dilinden koparılmış bir *sermo humilis* olarak kabul edildiler. Devletle kitleler arasındaki bağı kendisini bu ikisinin aracısı olarak sunan yerel Caudillo sağladı-böylelikle birden bunlar arasındaki birliği ve de boşluğu oluşturdu.

b)*Radikal Partinin İdeolojisi:* Roquizm deneyimi bize şu görünürdeki paradoksu sunuyor: Liberalizm, eklemleyici ilkesini oluşturduğu ideolojik söylem *tümüyle liberal olmadığı* ölçüde, daha hegemonikti. Daha önce de söylediğimiz gibi, bunun nedeni şudur: Hegemonya, yekpare bir ideolojinin kabul ettirilmesi olmayıp, benzer olmayan ideolojik ögelerin eklemlenmesi demektir. (29) Liberalizm ile demokrasi arasında mükemmel bir sentezin olduğu Irigoyen ve Radikal parti örneğinde bu daha da açıktır. Bunların iktidar bloğuna ortak edilişiyle birlikte -oligarşik dönüşümcülüğün (transformizm) en üst noktası- clientelist örgütlerin arabulucusu olduğu, popüler demokratik adlandırmaların bir alt kültür olması durumu sona erdi ve bunlar ulusal siyasi hayatın içine sokuldular. *Sermo humilis* iktidar diline sahip oldu. Oligarşik liberalizmin bir hareket olarak kabul ettiği de, tamamen tarzların ayırım kuralları-na yapılan bu tecavüzdü; Irigoyen'e karşı, aşağılayıcı atıflardan «Balvanera kabadayısı»na, «Mazorquero»ya (Rosas'ın ölüm çetelerinin üyeleri) hatta «faşist'e» varan sayısız sövüp saymalar buradan gelir. Bundan ötürü, bu popülist bir deneyim midir? Bunun böyle olmadığı açıkça belli. Bu dönemde Latin Amerika'daki öteki orta sınıf reformcuların (Uruguay'da Battle y Ordonez Şili'de Alesandri, Meksika'da Madero, Brezilya'da Ruy Barbosa, Kolombia'da Alfonso Lopez) da paylaştığı, Irigoyen'in politik söyleminin en göze çarpan özelliği kuşkusuz içinde popüler demokratik ögelerin çoğalan varlığıdır; An-

(29) Bk. bu kitabın 200. sa.

cak bu ögeler duygusal ve belagat düzeyinde kaldı ve hiç bir zaman liberal ideolojiyle karşıtlık içinde tutarlı bir bütünsellik içinde eklemlenmedi. Daha önce de gördüğümüz gibi, verili herhangi söylemdeki demokratik adlandırmaların varlığına popülist bir nitelik veren ancak bu tür bir eklemlemedir. Bu dönemin orta sınıf reformcularının genel önermeleri ise, tersine, hiçbir zaman rejimin liberal çerçevesini kabul eden kurumsal taleplerden öteye gitmemiştir: «Programım Ulusal Anayasa'dır» (Irigoyen); «Etkin bir oy kullanma hakkı, yeniden-seçime hayır» (Madero) Demokratik ideolojinin bu tür eklemlenmesi *popüler partiler* aşamasına özgü bir niteliktir ve hiç bir koşulda popülist jakobenleşmeye yol açmaz. (30)

c) *Liberal olmayan oligarşik ideolojiler:* Bu dönemde tutarlı bir anti-liberal ideoloji yaratma doğrultusunda gösterilen sistemli çabalar, popülizme çok karşıt şeylerdi: Bunlar, anti - liberal gelenekte otoriter, elitist, Ruhbani ve anti-popüler ne varsa vurgulayan bir sağ-kanat milliyetçiliğiydi. Bu ideolojik

---

(30) Buna karşılık, iktidar blokunun orta sınıfları kendine ortak etmesinin daha zor olduğu ve dönüşümcülüğünün yeterli olarak işleyemediği durumlarda, demokratik adlandırmaların jakobenleştiğine ve, bu dönemde bile, popülizmin ortaya çıkışına tanık olundu. Şili'nin durumu buydu; Alessandri'nin, 20'lerdeki, demokratik reform programını liberal devlet çerçevesinde yürütmesi girişimlerinin başarısızlığı bunları açıkça milliyetçi ve popülist ideolojik bir çerçevede yürüten General Ibanez'in popüler diktatörlüğüne yol açmıştı. Peru'nun durumu da böyleydi; Oligarşik liberalizmin, orta sınıfın taleplerini kendi içine dahil etme ve etkisizleştirmedeki yeteneksizliği, bu taleplerin APRA'da yerlici bir ideolojiyle giderek daha fazla kaynaşmasına yol açmıştı. Nihayet Meksika'nın durumu da böyleydi. Köylü topluluklarıyla tarımda kapitalizmin büyümesi arasındaki çelişki, Porfiriato'ya karşı devrimin salt liberal devlet içersinde reformlar düzeyinde kalmasını önlemiş, tersine Madero rejiminin çöküşüne ve uzun Meksika devrimi sürecine yol açmıştı.

eğilim, Arjantin'deki liberalizm ve demokrasi arasındaki çok yüksek kaynaşma derecesini, ters bir bakış açısıyla, yansıtıyordu; çünkü bunun temsilcileri demokrasi ve «radikal bela» dan nefret ediyorlar ve *bunları liberalizmin kaçınılmaz sonuçları olarak görüyorlardı;* esin kaynağını Maurras'ta bulan otoriter bir devleti savunuyorlardı. Daha sonra, 1930 devriminin arefesinde bu geleneğe yeni bir öge daha girdi: *Militarizm*-çünkü, sağkanat milliyetçi teorilerinde, ordunun şimdiki rolü kendisini anti-liberal devrimin tarihsel taşıyıcısı (agent) haline dönüştürmekti. Bu anti-liberal oligarşik ideoloji kendi hammaddelerini nerde buldu? Açıkça, popüler-demokratik ideolojilerin yeşerdiği aynı federal gelenekler içinde. Fakat, bu popüler - demokratik ideolojiler, bu gelenekleri kitlelerin devlete karşı direnişlerini ifade eden simgeler ve ideolojik ögeler kompleksine indirgeyerek onların dönüşümünü temsil ederken, oligarşik anti-liberalizm ters doğrultuda bir dönüşümü oluşturdu: bu gelenekleri, egemen sınıfların söylemlerinde liberal devletin genişlemesi öncesinde eklemleyen ideolojik biçimlere indirgedi: Ruhbanlık, İspanyolculuk, sömürgecilik değerlerinin devamı ve otoritecilik.

d) *İşçi sınıfı ideolojileri:* Dönemin işçi sınıfının ideolojik yapısının en göze çarpar özelliği, popüler-demokratik adlandırmaları kendi politik söylemine eklemlemek için en ufak bir çaba bile göstermemiş olmasıdır. Bu olguyu açıklamada üç neden bir araya gelir; 1) İşçi sınıfı, Arjantin'in genelde tarımsal niteliğine bağlı olarak, kıyı kentlerindeki küçük kapalı (enclave) varlıklarıyla sınırlıydı. Bu nedenle, bu dönemde işçi sınıfı, «halkın» halk olarak oluşturulduğu geniş çaplı hesaplaşmaların kenarındaydı (marginal). 2) Bu dönemde işçi sınıfının ezici çoğunluğu Avrupa göçmenlerinden oluşuyordu. Bundan iki sonuç çıkmaktadır: Birincisi bu göçmenlerin sınıf ideolojisiyle, geldikleri ülkenin popüler-demokratik ideolojisinin kaynaşması ancak yavaş bir süreçle olabilirdi; İkincisi, Avrupa deneyimlerinin açısından yeni ülkelerinin en anlaşılabilir görünen yönleri kesin olarak liberal devlet ve kurumlarıydı. Böylece Avrupanın paradigmalarıyla kavranılamayan her ögeyi, maddi ilerleme, yani liberal devletin gelişmesi ve ülkenin gi-

derek daha da Avrupalılaşması ile yok edilecek, daha ilkel bir kültürel aşamanın kalıntıları olarak yorumlama eğilimleri buradan geliyordu. Bu üç ögenin -Avrupacılık, liberalizm ve maddi ilerleme- birleşik bir söylemde yoğunlaştırılması, daha önce de gördüğümüz gibi oligarşik liberalizmi nitelendiren eklemleme türünü yeniden üretmekteydi. 3) Buna, doğrudan popülist ögenin bu ideolojiyle bütünleştirildiği özgül yolu da eklemek gerek. Bildiğimiz gibi, 19 yy. sonları ve 20. yy. başlarında sosyalist ideolojinin en tipik yapısal özelliği, proletaryayı, her türlü popüler adlandırmayı bir sınıf düşmanı ideolojisi olarak gören, katıksız bir sınıf ideolojisine hapseden, sınıf indirgemeciliğiydi. Doğal olarak, bu, her tür sosyalist popülizm biçiminin önünü tıkamaktaydı. *Önemli olan şu ki, göçmen işçilerce Arjantin toplumuna uygulanan bu sınıf indirgemeciliği, kitlelerin yaygın demokratik ideolojisini, Latin Amerikan toplumlarının giderek Avrupalılaşmasıyla, sonunda, yok edilecek pre-kapitalist kalıntılar olarak nitelendiriyordu.* Hegemonik liberal ideoloji ile sosyalist ideoloji arasındaki yakın ve giderek artan birlik buradan gelmekteydi. Sosyalist parti muhakemesini şu şekilde yürütüyordu: İşçi sınıfının tam olarak gelişmesinin ön koşulu kapitalist bir toplumun tam olarak gelişmesidir; Bu nedenle, liberal devletin büyümesi -ki kapitalizmin zorunlu üstyapısı olarak değerlendirilmekteydi- ilerici bir süreçti ve desteklenmesi gerekirdi. Buna karşılık, göç sürecinin de federal ve Montonera Arjantini'nin ideolojik kalıntılarını sonunda yok edecek olan daha da çok sayıdaki göçmenleri Arjantin sahillerine getirdiği düşünülmekteydi. Böylelikle, sosyalist ideoloji liberal söyleme özgü eklemsel topluluğu kabul ediyor ve buna sadece bir öge ekliyordu: İşçi sınıfının indirgemeciliği. Ama bu öge, tabloda belirgin bir değişme getirmiyordu, çünkü işçi sınıfı, liberal toplumu demokratik hedeflerine götürecek toplumsal güç olarak görülüyordu. Komünist parti de, kendi payına Arjantin'in siyaseti üzerine -farklı bir terminolojiyle de olsa- eşit düzeyde liberal bir yorumda bulunuyordu. Halk Cepheleri döneminde, bu politika, liberal ideolojiye bağlılık derecesine bakarak, farklı burjuva siyasal güçlerin ilerici niteliklerini ölçmekten ibaretti; öte yandan, po-

püler milliyetçi geleneğin ögelerini politik söyleme katma doğrultusundaki her türlü girişim ise faşist diye reddediliyordu. Bu nedenle, Arjantin Sosyalizmi ve Komünizmini kıyaslarsak, reform/devrim alternatifinin, bu ideolojilerin ilericilik dereceleri için hiç bir ölçüt sağlamadığı sonucunu çıkarmamız gerekir; çünkü bu alternatifin tüm varyantları oligarşik liberalizmin kurucu eklemlemelerinin tümünü kabul eden bir ideolojik söylem içinde oluşmuştur.

Bu dört ideolojik birlikteliğin analizi -tabi varolanlar sadece bunlarla sınırlı değildir- Peronizm öncesi Arjantin'indeki ideolojik alternatifler sistemini anlamamızı mümkün kılmaktadır: Egemen söylemde liberalizm ve demokrasinin giderek artan birliği, *hem* anti-demokratik *hem de* anti-liberal marjinal otoriteci bir ideoloji, işçi sınıfı ideolojilerinde sınıf indirgemeciliği. Bu üç yön, *bir bütün olarak alındıklarında* oligarşik hegemonyayı ifade etmekteydiler.

1930'lu yıllar, bu ideolojik billurlaşmada, oligarşik hegemonyanın çöküşünü ve iktidar bloğunda yeni çelişkilerin ortaya çıkışını haber veren, önemli değişmelere tanık oldu. Birinci olarak, iktidar bloğu derin bir kriz yaşadı: Dünya ekonomik bunalımı ithal ikamesine dayalı sanayileşmeye yol açtı, bu da yeni doğan sanayi kesimleriyle toprak sahibi oligarşi arasında yeni antagonizmalar yarattı. İkinci olarak, bir dönüşümcülük (transformism) bunalımı vardı. Ekonomik bunalımın sonucu, oligarşi artık Radikal hükümetlere özgü cömert yeniden paylaştırıcı politikalara tahammül edemiyordu ve orta sınıfların siyasal iktidara ulaşmalarını yasaklamak zorundaydı. Bu amaçla, seçim hilelerine dayanan bir parlementer sistem kurdu. Kitlelerin demokratik talepleri ve bunları temsil eden ideolojik simgeler, liberal rejimce giderek daha az özümlenir oldu, bir noktada da artık demokrasi ve liberalizm birbirinden ayrıldı. Bu, Radikal Parti içinde giderek artan bölünmelere yansıdı: Alvear'ın elindeki resmi parti liderliği, liberalizm ve demokrasinin birliğine -artık imkansız olan- dönüşün umudu içindeydiler ve bu amaçla, hileli rejimle müzakere yapmaktaydılar; Parti, rejim içinde tabi bir konumu öylesine bir noktaya kadar kabul ediyordu ki, dönemin sonlarına

doğru resmi Radikalizm tüm amaç ve gayeleri bir yana, iktidardaki muhafazakar koalisyondan ayırdedilemez bir hale gelmişti. Öte yandan azınlık milliyetçi bir akım, popüler adlandırmalarda örtük olarak varolan tüm antagonizmaları Radikalizm çerçevesinde geliştirmeye, liberalizm ve demokrasinin birbiriyle uyuşmazlığını vurgulamaya ve liberal rejimi tümden sorgulamaya çalışmaktaydı. İngiliz emperyalizmi Arjantin tarihinde egemen yapısal bir güç olarak ilk kez reddediliyordu; liberalizm ülkenin tarım oligarşisi ve yabancı çıkarlara itaati için gerekli üst yapı olarak algılanıyor; Arjantin tarihinin popüler ve anti-liberal bir revizyonu için temel atılıyordu. 1940'lı yıllar, böylece, Radikalizme, geleneksel politik söyleminin eklemsel bütünlüğünü parçalayarak meydan okumaktaydı; Radikalizm şimdi *ya* liberalizmi *ya da* demokrasiyi seçmek zorundaydı. Bunların arasında varolan ve Irigoyenizm'i nitelendiren mükemmel sentez çözülüp dağılmıştı.

Sağ kanat milliyetçiliği de önemli değişimler geçirdi. Emperyalist bağların koparılması ve Arjantin'i bağımsız bir güce dönüştürme gereksinimi, bazı milliyetçileri, ekonominin yeniden endüstrileşmeye yöneltilmesi talebine iterken, korporativist umutları yok eden oligarşik liberal bir rejimin yeniden aşılanması, sağ kanat milliyetçileri, alternatif bir askeri rejimi giderek daha fazla düşünür hale getirdi; muhafazakar rejimin bozuk karakteri ve İngiltere'ye kölece bağlılığı, bunların emperyalizmi reddetmelerine yol açtı. Otoriter milliyetçiliğin bu iki yeni bileşeni -anti liberalizm ve endüstriyelcilik- oligarşik liberalizmle artan bir yüzleşmeyi içeriyordu. Bu, aynı zamanda 1940'larda sağ kanat milliyetçilere berrak bir seçenek sunuyordu: Ya programlarının anti-emperyalist ve endüstriyel nitelikleri vurgulanacaktı ki -oligarşi tarafından ikinciye olan muhalefet bilindiğinden- ancak, bir kitle hareketlenmesinden destek aramayı ve sonuçta ideolojisindeki anti-popüler ve elitist ögeleri terketmeyi getirirdi; ya da bu ögeler, anti-oligarşik programın radikalizmini seyreltme pahasına alıkonacaktı.

Son olarak, işçi sınıfı ideolojileri de bu dönemde bir kriz sürecinden geçti. İç göçler, ülkenin iç kesimlerinden, ideolojisi Avrupa kökenli eski proletaryanın sınıf indirgemeciliğine

dayanmayıp, popüler-demokratik adlandırmaların merkezi bir rol oynadığı özel bir tür söyleme dayandırıldığı yeni bir proletarya'yı endüstriyel faaliyete sokmuştu. Endüstrileşme bu arada proletaryanın siyasal süreç içindeki rolünü de değiştirmekteydi: Görece kenar (marjinal) bir kesim olmaktan çıkıp -ki tarım ve hayvancılık Arjantin'inde öyleydi- en yoğunlaşmış toplumsal kesim ve iç pazarın büyümesinde çıkarı olan ve oligarşik yönetimin süregitmesine karşı çıkan tüm güçlerin omurgası haline gelmişti.

Bu durumda, oligarşik hegemonyanın çöküşünün egemen politik söylemin krizine ne ölçüde yansıdığını görebiliriz. Bu -her ideolojik krizde olduğu gibi- egemen politik söylemin kurucu ögelerinin eklemsel birliğinin giderek dağılmasından oluşuyordu. Liberalizm ve demokrasinin birbirine eklemlenmesi son buldu; demokratik adlandırmalar liberal ideolojide giderek daha az bütünleştirilebildiler. Otoriter milliyetçilik açısından, aynı zamanda hem anti-demokratik hem de anti-liberal bir tavır imkanı giderek daha sorunlu hale geldi; özellikle anti-emperyalist ve endüstriyel bileşenlerin, söylemine sokulmasından sonra, daha önce olmayan bir olasılık ortaya çıktı: Demokratik otoritercilik. Nihayet, sınıf indirgemeciliği ve proletarya ideolojisinin bağlılaşma zorunluluğu ortadan kalktı ve bir işçi sınıfı popülizmi olasılığı doğdu. Bu eklemsel bütünlüğün dağılması, başka şeylerin yanısıra, iktidar bloğunun halkla olan çelişkilerini etkisizleştirme yeteneğinin yokolması anlamına da geliyordu. Liberal ideolojik biçimlerin şimdi kırık ve kasvetli aynasında, yeni ve beklenmeyen kombinezonlar mümkündü. Bu, ideolojik düzeyde açılan bir gedikti ve bununla da Popülizm olasılığı açılıyordu. Çünkü Arjantin'de Popülizm, oligarşik iktidar bloğuna muhalefeti temsil eden adlandırmalar topluluğunun yeniden birleştirilmesini -demokrasi, endüstriyelcilik, milliyetçilik, anti-emperyalizm; bunların yeni bir tarihsel özne içinde yoğunlaştırılmalarını; ve potansiyel antagonizmalarının, oligarşik söylemin kendi ilkesiyle- liberalizmle- yüzleştirilmeleri doğrultusunda geliştirilmelerini kesinlikle içermek durumundaydı. Peronist ideolojinin bu aşamadaki tüm çabası, liberalizmin demokratik bir çağrışım alanıyla olan son bağlan-

tılarını da yoketme ve onu doğrudan doğruya oligarşik sınıf çıkarlarının örtüsü olarak gösterme hedefine yöneltildi. Peron 1946 seçim kampanyasında eleveren bir konuşmasında şöyle demekteydi: «Ben, o halde, hasımlarımdan çok daha demokratım, çünkü onlar demokrasinin görüntüsünü, dışta kalan biçimini savunurlarken, ben gerçek bir demokrasinin peşindeyim. İşçileri, hatta en fakirlerini bile kapitalist zulümden koruyacak daha yüksek bir hayat standardının peşindeyim; oysa kapitalistler proletaryanın sefaletini ve eski seçim hilelerini sürdürmelerini sağlayabilmek için devletin onları bir kenara atmasını istiyorlar... Sonuçta: Arjantin, ülke pahasına iktidara gelen ve yaşayan bir çoklarının onu suçladığı uykucu eylemlilik hızında atıl ve durgun kalamaz; Arjantin, sağlıklı ve temiz yaşamlı bir gencin sıkı nabzına tekrar sahip olmalıdır; Arjantin işçi sınıfının genç kanına ihtiyaç duymaktadır. (31)

Bu liberal ideolojik biçimleri gerçek demokrasiden ayırdetme çabası Peronist söylemin tümüne hakimdi. Şu iddiaya bakalım: «Çünkü gerçek şu: Ülkemizde ki gerçek sorun, «özgürlüğün» istibdata karşı, Rosas'ın Urquiza'ya karşı, «demokrasinin» «otoriterciliğe» karşı çatışması değil. Arjantin dramı'nın kökeninde yatan şey «sosyal adalet»le «sosyal adaletsizlik» arasındaki çekişmedir. Bizi getirdikleri hile ve ahlaksızlık ortamı en hafifiyle iğrençtir; çalışan kitlelere olası ihanetlerin en büyüğünü temsil etmektedir. Bir yandan kapitalist çıkarlara hizmet ederken öte yandan da ikiyüzlülükle kendilerini işçilerin partisi olarak sunan Komünist ve sosyalist partiler, seçim propagandalarını, patronların ellerine tutuşturdukları paralarla yürütmekten hiçbir vicdan azabı duymuyorlar... Çok hoşlandıkları bir kelimeyi kullanırsak, süreğenciliğin (continuism) gerçek temsilcileri olduklarını söyleyebiliriz; fakat bu çalışanların kölelik ve sefalet politikalarındaki süregenliktir.» (32)

---

(31) J.D. Peron, adaylığını ilan eden konuşması, Şubat 12.1946 Aktaran, M. Pena, **El Peronismo, Seleccion de Documentos para la Historia**, Buenos Aires, 1972, s.a. 10.

(32) a.g.e., s. 9.

Amacımız bir hareket olarak Peronizmin evrimini araştırmak değil, sadece ideolojisindeki doğrudan Popülist unsurun nasıl oluştuğunu göstermek istiyoruz. Ancak gene de belirli anlamlı olayları not etmek durumundayız. Birincisi, eğer Peronist ideolojideki doğrudan popülist öge anti-liberal popüler adlandırmaların radikalleşmesiyse de, Peronist söylem sadece bunlardan ibaret olmayıp aynı zamanda bunların, liberal oligarşi ile her türlü yüzleşmeyi rejimi tanımlayan sınıf tasarımlarınca -yani, ulusal bir kapitalizmin gelişmesi- empoze edilen sınırlar içine hapsetmeye çalışan bir söylemde eklemlenmelerini de içermektedir. Bundan dolayı, popüler adlandırmaların antagonizmaları, ancak belirli bir noktaya kadar geliştirmelerine izin verildi. Peronizm, bunları her zaman, anti-liberal fakat popüler olmayan başka ideolojik ögelerle -örneğin, askeri veya ruhani ideoloji- eklemlenmiş halde sunarak, bu ögelerin patlayıcı potansiyellerini sınırlamaya çalıştı. İkincisi, eğer Peronizm ulusal düzeyde yekpare bir popüler-demokratik dil oluşturmada su götürmez bir başarı kazanmışsa, bu Arjantinin, Latin Amerika'daki istisnai durumuna, toplumsal türdeşliğine bağlıydı: Köylülüğün olmayışı, kent nüfusunun ezici egemenliği, orta sınıfların önemli ölçüde gelişmiş olması, ülke çapında sendikacılığın gelişmiş olması. Üçüncüsü, Peronizm'de işçi sınıfının kitlesel varlığı, onun rejiminin 1955'de düşüşünden sonra hareket olarak devam etmesi için istisnai bir yetenek verdi. Öteki Latin Amerikan popülist hareketleri kendi rejimlerinin düşüşünden sağ çıkmazken, Peronizm'in işçi sınıfında kökleşmesi olgusu, onun politik bir güç olarak sürmesini, hatta etkisini, son iki onyılda tekelci sermayenin büyümesiyle yaratılan çelişkilerin sonucu radikalleşen orta sınıflara bile yaymasını mümkün kıldı. Dördüncüsü, Peronist rejim döneminde, popüler adlandırmaların antagonizmaları, ancak rejimin varolduğu sürece tolerans gösterdiği sınırlar içinde geliştiyse de, Peronizm yasaklandıktan ve kadrolarını aşağıdan örgütlemeye başladıktan sonra bu sınırları kabul ettirmek artık imkansızdı. 1955'te yeniden kurulan Arjantin liberalizmi, kitlelerin demokratik taleplerini özümlemede tam yeteneksizliğini gösterdiği ve baskıya giderek daha fazla başvurduğu ölçüde,

popüler adlandırmaların potansiyel antagonizmaları da azami derecede gelişebiliyordu. Popüler ideoloji giderek daha anti-liberal hale geliyor ve en fazla radikalleşen kesimlerde sosyalizmle daha da kaynaşıyordu. «Ulusal Sosyalizm» bu sürecin gelişimi içinde bulunmuş bir formüldü. Peronizm'in 1973'te iktidara dönüşü, değişimin geri dönülmezliğini kanıtlamaktaydı; gidişi, tersine çevirme ve popüler-demokratik ideolojiyi burjuvazi tarafından özümsenebilir (assimilable) bir şekilde eklemleme doğrultusundaki birbiri peşisıra gösterilen çabaların tümü başarısızlığa uğradı. İsabel Peron rejimi, popüler adlandırmalarla burjuva ideolojisinin eklemlenmesinin hiçbir istikrarlı biçimini başaramaksızın, baskıcı bir kaos içinde yıkıldı.

Latin Amerikanın bu dönemde yaşadığı ve Peronizm'in sık sık benzetildiği öteki başlıca popülist deneyimle -Varguizm- kıyaslandığında, Peronizm'in olağandışılığı daha açık olarak görülebilir. Bu hareketin kökenini hatırlayalım. 1930'un Brezilya devrimi, Arjantin deneyiminde başarılı bir şekilde çözümlenen bir çelişkiler birikiminin ürünüydü. 1880'de Buenos Aires'in federal devlet içinde yer almasından sonra, Arjantin'de bölgeler arası çatışma artık belirleyici siyasal önemini kaybetmişti. Orta sınıfların tarım ürünleri ihracı sistemi (agro - exporting system) içersinde yeniden üleşim tasarımlarıyla iktidara gelişleri 1916'da Radikalizmin seçim zaferiyle olmuştu. Tarım ve endüstri kesimleri arasındaki yeni çelişkiler ise ancak 1930'dan sonra önemli hale geldi. Brezilya'da ise tersine, bu çelişkilerin çözümlenmediğini ve 1930 devrimci sürecinde biriktiklerini görüyoruz. Etkinliği az devletlerin Sao Paolo'nun artan egemenliğine karşı çıkmasından oluşan bölgeler arası çatışmalar, Vargas'ı iktidara götüren ittifakta belirleyici bir rol oynuyordu. Ülkenin aşırı bölgeselleşmesine bağlı olarak, Brezilya orta sınıfları Irigoyen'in Arjantin'de yaptığı gibi, ulusal boyutta siyasi bir parti yaratamamışlardı. Sonuç şu oldu: Bu sınıflar yerel oligarşilerin siyasal örgütleri karşısında galip gelemediler -1910 başkanlık seçimlerinde Ruy Barbosa'nın verimsiz çabaları- ve liberal rejimin Arjantin ve Uruguay'daki gibi içsel demokratikleşmesi olmadı. Hedefine ulaşamamış bu liberal-demokratik eğilimler -tam olarak Sao

Paolo'da Demokratik Parti tarafından temsil ediliyordu- Devrimde önemli bir rol de oynadılar. Son olarak, iktidarın ele geçirilişinde, *tenentes*'lerin önemi büyüktü-bunlar, ordunun, radikalleşmiş kesimleriydiler ve ülkenin demokratikleşmesi ve modernizasyonu programını oligarşik siyasal sistem ve liberal devletten koparak yürütmeye çalışıyorlardı. Popülist bir ideolojinin ilk izlerini bu kesimler içinde bulabiliyoruz.

Vargas hayli karmaşık bir çelişkili güçler koalisyonu ortasında hareket etmek zorundaydı ve ancak 1937 dedir ki Estado Novo vasıtasıyla tüm siyasal denetimi sağlayabilmişti. Fakat o zaman bile ve tüm siyasal hayatı boyunca, Vargas asla Peron'unki gibi yekpare ve türdeş bir hareketin lideri olamadı: Aksine daima, karmaşık bir ittifaklar sistemi vasıtasıyla üstünde kişisel denetimini kurduğu heterojen güçlerin eklemleyicisi idi. Eğer ülkenin sanayice daha gelişmiş alanlarında, işçi sınıfı ve geniş orta sınıf kesimler arasında sağlam, bağımsız destek tabanları oluşturabilmişse, ülkenin iç kesimlerinde desteğini geleneksel politik örgütlerde aramak zorundaydı. Siyasal desteğinin bu parçalanmışlığı, yekpare bir siyasi parti oluşturamamasına yansıdı: Ona destek veren güçler iki parti içinde örgütlendiler. Sosyal Demokrat Parti (PSD) muhafazakar güçleri kendi koalisyonunda biraraya getirdi; Brezilya İşçi Partisi (PTB) ise, kentsel kesimlere, özellikle de işçi sınıfına dayanıyor ve popülist bir Jakobenizmi geliştirmeye çabalıyordu. Varguismin çift yüzlülüğü-Brezilya'da işçi sınıfının öneminin Arjantinle kıyaslanmaz biçimde daha az olmasıyla pekişen-yetersiz ve parçalanmış bir popülizm sonucu doğuruyor, ve ulusal boyutta bir siyasal dil oluşturmada başarısız kalıyordu. Dolayısıyla Varguizm hiçbir zaman gerçekten popülist olmadı. Tersine, bir sarkaç gibi sağa gidip geldi: Durağanlık anlarında siyasal dili pederşahilik ve muhafazakarlık eğilimi gösteriyor: kriz dönemlerinde ise -muhafazakar ögeler koalisyonu terkettiği dönemler- popülist bir doğrultuda sallanıp gidiyordu-yani demokratik adlandırmalardaki gizil (latent) antagonizmaları geliştiren bir doğrultuda. Fakat bu kriz dönemlerinde ilkel bir siyasî mantık kendisini kesin olarak kabul ettiriyordu: Popülist bir söylemin Brezilya'daki toplumsal tabanı

bugüne kadar siyasal iktidarı garantileyemeyecek ölçüde yetersiz olagelmiştir. Bu mantık, 1945 ve 1954'te Vargas'ın başına gelenler ve nihayet 1964'te Goulart'ın düşüşünde açığa çıkacaktır.

Bu bölümü, Latin Amerika'da son iki onyılda popülist deneyimlerin niye seyrek olduğunu göstererek sonuçlandırabiliriz. Bunun sebebinin şurda olduğu kanısındayım:

a) Dönüşümcülük kesin bir krize girmiş durumda. Tekelci sermayenin hegemonyası altında yeniden yapılaştırılan Latin Amerika iktidar bloklarının kitlelerin demokratik taleplerini özümleme kapasitesi son derece sınırlanmıştır. Bu olgunun ekonomik kökenlerinin analizine girişmeyeceğim, bunu başka bir yerde yapmıştım. (33) Her yerdeki sonuç şu ki; egemen bloklar bugün popüler bir adım atmak -yani, popüler demokratik, ideolojiyi iktidarın söylemine eklemlemek- için çaba bile harcamıyorlar. Aksine, yeni türde bir askerî rejim, çağdaş Latin Amerika'da, baskıcı aygıtlarına başka şeyleri dışlayarak, giderek daha da fazla dayanma eğilimi taşıyor. Sonuç, sadece çeşitli popülist deneyimlerin değil, aynı zamanda liberal bir rejimin de en alt düzeyde sürdürülmesi için gerekli sınırlı dönüşümcülüğün kriz içine atılması. Bu, Latin Amerikan askerî rejimlerinin giderek artan otoriterciliklerine rağmen, niye faşist bir yönelime giremediklerini de açıklar. Zira, daha önce de gördüğümüz gibi, faşizmin ideolojik temeli popüler ideolojilerin özel bir eklemlenmesidir, oysa Latin Amerika'da şu anki askerî diktatörlüklerin yönelimi, söylemlerinde böylesi *her tür* eklemlemeyi imkansız kılar görünmektedir.

b) Geçmişte, dönüşümcülüğün bir krizi, gördüğümüz gibi, iktidar blokunun muhalif fraksiyonlarınca değişik popülizm biçimlerinin ortaya çıkarılmasına yolaçmıştı. Ne var ki, bu doğrultuda herhangi bir gelişme aşağıdaki nedenlerden dolayı ihtimal dışı gözüküyor. 1930 ve 1940'larda iktidar blokları

---

(33) Bak. Ernesto Laclau, «Argentina: Imperialist Strategy and the May Crisis» (Arjantin: Emperyalist Strateji ve Mayıs Krizi) **New Left Review**, No: 62, Temmuz-Ağustos, 1970.

oligarşik hegemonyaya bağlı olarak derin bir şekilde bölünmüşlerdi ve bu bölünmelerde en azından bir fraksiyon ulusal bağımsız bir kapitalizm yönünde hareket etmeye ve bu amaçla kıtle desteği kazanmaya çalışmaya hazırdı. Bugün ise, tersine, ulusçu deneyimler çökmüş ve iktidar blokları tekelci sermayenin denetimi altında yeniden birliğini sağlamış bulunuyor. Bu koşullarda, iktidar blokunun bir fraksiyonunun popülist bir doğrultuya yeniden yönelmesi için yeterince derin hiçbir antagonizma bulunmuyor. Egemen sınıfların yeni bir popülizmini ihtimal dışı olarak değerlendirmenin ikinci nedeni, şudur: son yirmibeş yılın deneyimleri içinde Latin Amerika kitleleri demokratik adlandırmaların yapısında varolan antagonizmaları öyle bir noktaya kadar geliştirmiştir ki, herhangi bir burjuva fraksiyonunun bunları özümlemesi ve etkisizleştirmesi çok zordur. Bu, karşılık olarak iktidar bloklarının pekiştirilmesini ve ezilen sınıflara karşı baskıcı politikalarını yurgulamalarını getirdi. Ancak ezilen sınıflar açısından yeni, uzun vadeli bir ideolojik bakış açısı da tartışılmaya başlanıyor: Burjuvazinin bütününün baskı ve barbarlık içine giderek daha fazla battığı bir aşamada, popüler-demokratik ideolojilerin radikalleşmesini geliştirmek ve bunları sosyalist ideolojiyle giderek daha fazla kaynaştırmak.

IV

Son olarak, analizimizden çıkan bazı sonuçlara işaret edeceğiz. «Popülizm», politik söylemin çifte eklemlenmesiyle meydana gelen özgül bir ideolojik alanda doğar. «Halk»la, sınıflar arasındaki diyalektik gerilim, hem egemen hem de ezilen sınıflar içinde, ideolojinin *biçimini* belirler. Halkın *başkalaşımı*, sınıflarla değişik eklemlenme biçimlerini içerir. «Halk» ve sınıflar, politik bir söylemin farklı, ancak eşit düzeyde oluşturucusu olan çelişkilerin kutuplarını meydana getirdikleri ölçüde, her ikisi de bu söylem içinde bulunurlar. Ancak, sınıfsal çelişki, belirli bir ideolojik alana özgül özelliğini vererek bu söylemin eklemleme ilkesini belirlerken, «Halk»ın kutup olduğu çelişki, en aykırı sınıf söylemlerine eklemlenebilen soyut

bir unsuru temsil eder. Popüler adlandırmaların belirli bir ortaya konus biçimi olan «Popülizm» hiçbir zaman bir politik söylemin eklemleme ilkesi olamaz- hatta onun bir özelliğini oluştursa bile. «Popülizmin» kesinlikle bu soyut niteliğidir ki, en farklı sınıfların ideolojilerinde bulunmasına izin verir. Aynı şey, örneğin «Pazar ekonomisi» kavramı içinde söylenebilir: Bu, bir ekonomik sistemin eklemleme ilkesini tanımlamayıp -bu her zaman egemen üretim tarzının içinde yer alır- kölecilikten kapitalizme bir çok üretim tarzında bulunan ve sistemin bütününün işleyişinin anlaşılmasında vazgeçilmez bir bileşeni meydana getiren soyut bir ögedir.

Eğer popüler-demokratik ideolojiler sınıf söylemlerinden ayrı olarak varolmuyor da, ancak bunlara eklemleniyorsa, niye popüler-demokratik ideolojileri bir yana bırakıp, doğrudan doğruya bu tür sınıf söylemlerinin analizine girişemediğimiz sorulabilir. Bunun cevabı şudur: Böyle bir vurgu ideolojik sınıf mücadelesindeki en özgül şeyi -yani, aynı adlandırmaları (değişik sınıfların) antagonistik söylemler içinde eklemleme çabasını - yokedecektir. Çünkü «halk» herhangi bir sınıf söylemince hiçbir zaman bütünüyle özümlenemez, çünkü yapılaşması hiçbir zaman tamamlanmış olmayan ideolojik alanda bir boşluk daima bulunur ve sınıf mücadelesi ideolojik mücadele olarak da sürebilir. Tersine, sınıfsal ideolojilerin kapalı, tam anlamıyla tutarlı bir blok oluşturduklarını varsaymak, sınıflararası çatışmayı, salt mekanik bir çatışmaya indirgemektir ki, bu da «ideolojik mücadele» olarak nitelendirilemez. O halde «halkla» sınıflar arasındaki diyalektiği reddetmek, ideolojik sınıf mücadelesini reddetmek olacaktır.

«Halk»la sınıflar arasındaki bu tipik diyalektiği daha yakın ele alalım. Sınıflar ancak popüler adlandırmaları kendi söylemlerine eklemleyebildikleri öçüde hegemonik güçler olarak varolurlar. Egemen sınıflar açısından, bunun, halkın etkisizleştirilmesi anlamına geldiğini daha önce görmüştük. Ezilen sınıfların hegemonyayı kazanmaları için, egemen ideolojik söylem içinde bir krizi hızlandırmaları ve bunların eklemleme ilkelerini popüler adlandırmalar üzerinde hiçbir çağrışım gücü olmayan manasız nedenselliklere (entelechy) indirmeleri

gerektir. Bunun için de, popüler adlandırmaların antagonizmalarını, halkın iktidar blokunun hiçbir fraksiyonunca tam anlamıyla özümlenemez bir noktaya gelmesine dek geliştirmesi gerekir. Fakat, görmüş olduğumuz gibi, popüler adlandırmaları antagonizma biçiminde sunmak popülizme özgüdür. Bu nedenle, eğer bir ezilen sınıf hegemonyasını iktidar blokuyla bir yüzleşme (hesaplaşma) suretiyle empoze etmek zorundaysa ve bu hesaplaşma da popüler adlandırmalardaki örtük antagonizmanın geliştirilmesini gerekli kılıyorsa, bundan çıkan sonuç, bu sınıfın sistemle hesaplaşması daha radikalleştikçe, hegemonyasını «popülizm» olmaksızın kurması imkanı da o ölçüde az olacağıdır. Dolayısıyla, popülizm ezilen bir sınıfın ideolojik geriliğinin ifadesi olmayıp, tersine, bu sınıfın eklemleme gücünün kendisini toplumun geri kalan bölümüne hegemonik olarak kabul ettirdiği anı ifade eder. Diyalektikte «halk»la sınıflar arasındaki birinci hareket budur: *Sınıflar halkı kendi söylemlerine eklemlemeden hegemonyalarını kuramazlar; ve hegemonyasını kurmak için, iktidar blokunun bütünüyle yüzleşmeye çalışan bir sınıfın durumunda, bu eklemlemenin özgül biçimi popülizm olacaktır.*

Şimdi de sürece, diğer açıdan bakalım. «Halk»/iktidar bloku çelişkisi, sınıflar olmaksızın geliştirilemez. Sınıflar «halkı» eklemlemeksizin hegemonik olamıyorlarsa, «halk» da ancak sınıflara eklemlenmiş olarak varolmaktadır. Bu nedenle, «popülizmin» derecesi, hegemonya için mücadele eden sınıfla iktidar bloku arasında varolan antagonizmanın niteliğine bağlı olacaktır. Üç noktada bir örnekle başlayalım. Yani, bir sınıf, hegemonyasını kurmak için, popüler-demokratik adlandırmaların yapısında varolan antagonizmanın *tam* gelişmesini istemektedir. Acaba bu *tam* gelişme ne anlama gelir? Burada tartıştığımız -ve Badiou ve Balmes'in de değişik bir bakış açısından işaret ettikleri -gibi, popüler direniş kendisini, halkın dışında ve ona karşıt bir iktidara, yani, *devletin hakiki biçimine karşı* ortaya koyduğu ölçüde, «Halk»/ iktidar bloku çelişkisinin çözümü de ancak halka göre antagonistik bir güç olarak devletin yok edilişinden ibaret olabilir. Bu nedenle, «halk» / iktidar bloku çelişkisinin tam gelişmesini, yani, *popülizmn en*

üst ve en radikal biçimini arzulayabilecek olan toplumsal kesim, sınıf çıkarları onu devletin antagonistik bir güç olarak yokedilmesine götüren kesimdir. *Dolayısıyla, «popülizm»in en üst biçimiyle sınıf çatışmalarının en son ve en radikal çözümleri sosyalizmde çakışır.* «Halk»la sınıflar arasındaki diyalektik, burada birliğinin en son uğrağını bulur: Popülizm olmadan sosyalizm yoktur ve popülizmin en üst biçimi ancak sosyalist olabilir. Mao'dan Togliatti'ye Marksizm içindeki çok farklı siyasal ortam ve kültürel gelenekler içinde de olsalar, sınıf indirgemeciliğini aşmaya çalışmış tüm eğilimlerdeki derin sezgi budur. Sosyalizme doğru ilerleme, bu anlamda, ancak sosyalizmin *popüler* kimliğini, halkın da sosyalist hedeflerini ileri sürdüğü uzun bir mücadeleler dizisinden ibaret olabilir. Sosyalist hegemonya daha önceki toplumun salt ve basit imhası anlamına gelmeyip, onun ögelerinin yeni bir eklemleme içinde özümlenmesidir. Sosyalizm ancak bu eklemleme kapasitesini geliştirdiğindedir ki, hegemonya kuracak hale gelir.

Şimdi de, tersi durumu ele alalım: Yani, popülizmin, iktidar blokuna karşı antagonizması daha az radikal bir sınıf tarafından geliştirildiği ve bu antagonizmanın, devletin «halk»a göre antagonistik bir güç olarak yok edilişine götürmediği bir durumu. Halk ve sınıflar arasındaki diyalektik, bu durumda değişik eklemleme biçimlerine yolaçar. Bu eklemleme biçimlerinin tümündeki ortak özellik ise demokratik adlandırmaların popülist radikalleşmesinin, belli bir tür eklemleminin çağrışım alanına bağlanması gereğidir, öyle ki, bu tür bir eklemleme, popüler demokratik adlandırmalardaki örtük antagonizmaları, yeni egemen sınıfın geleneksel iktidar blokuyla olan yüzleşmesinin zorunlu kıldığı sınırlardan daha ileri geliştirmez. Bu etkisizleştirmenin faşizm durumunda nasıl başarıldığını daha önceden biliyoruz: Popüler adlandırmalar, ırkçılık ve korporativizm gibi, bunların sosyalist bir doğrultuda radikalleşmesini engelleyen içeriklere bağlanmışlardır. Gene biliyoruz ki, bu sınırların korunması, üst derecede bir ideolojik türdeşleşmeyi gerektirir ki, bu da ancak baskıyla mümkün olabilmiştir. Faşizmin totaliter karakteri burdan gelir. Bonapartist rejimlerde -örneğin Peronizm- etkisizleştirme yöntemi fark-

lıdır: Esas itibariyle, kendi rejim desteklerini antagonistik eklemleme tasarımlarına dayandıran değişik «elit»lerin kalıcılıklarına izin vermeyi devlet iktidarını da bunlar arasında arabulucu kuvvet olarak onaylamayı içerir. Böylece, kendi rejim desteklerini popülizm ve ruhbanı (clerical) anti-liberalizmin, popülizm ve Nazizmin, popülizm ve sendikacı reformizmin, popülizm ve demokratik, anti-emperyalizm ve nihayet popülizm ve sosyalizmin eklemlenmesine bağlayan gruplar Arjantin'de birarada bulunuyorlardı. Bonapartist devlet ise, kendini, bu birbirine karşıt destek tabanları arasındaki arabulucu güç olarak ortaya koyuyor ve çok az ideolojik simgeyi kendinde birleştiriyordu. Peronizmin çok bilinen ideolojik fakirliği ve resmî bir doktrinden yoksun oluşunu, tamamen devletin ve bizzat Peron'un bu arabulucu karakteriyle açıklamak gerekir. Öte yandan faşizm, ise daha az «arabulucu» ve daha çok «totaliter» olacak ölçüde belirgin bir resmî doktrin ve daha iyi tanımlanmış bir ideolojik yapı geliştirebilmişti. Bonapartist rejimler ise, tanımları itibariyle, ideolojik aygıtların birleştirilmesi ve özümlenmesine (assimilation) çalışmazlar; çünkü iktidarlarının kaynağı tamamen bu karşıt güçler arasındaki arabulucu kapasitelerinde yatar. Daha önce de işaret ettiğimiz gibi, bundan dolayıdır ki, Peronist siyasî dilin Bonapartizmin hoşgörüsünün ötesinde radikalleşmesi, Peronizmin 1955'te düşüşünden sonra gelişen bir sonuç olmuştur.

Yazıyı bağlamak için şu soruyu cevaplamamız gerekiyor: «Popülizm» teriminin kullanımını, niçin analiz ettiğimiz ikinci örnekle sınırlamıyor ve radikalleşmiş popüler adlandırmaların sosyalizme eklemlendiği deneyimlere ilişkin yeni bir terminoloji benimsemiyoruz? «Popülizm» terimi ile ilişkilendirilen aşağılatıcı çağrışımlar bilindiğinden, görünürde en makul yol bu olabilir. Ancak, ben böyle bir kararın yerinde olacağı kanısında değilim; çünkü böyle birşey politik söylemin çift eklemlenmesi temel önermesinin (premise) evrenselliğini gözden kaçırabilir ve sosyalist söylem içindeki popüler adlandırmaları bizzat bu söylemce yaratıldığı ve bunların ezilen sınıfların ideolojileri içinde bulunmadığı yanılmasına yol açabilir. Bu sınıf indirgemeciline düşüşün en kesin yolu olacak-

tır. Tersine, sınıfsal söylemlerin süregen olmayan eklemlenmelerine karşın popüler adlandırmaların görece süregenliğini ileri sürmek, politik ideolojilerin bilimsel incelenmesinde tek geçerli hareket noktasıdır.